

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**POLİTİK İSTİKRAR İLE EKONOMİK
BÜYÜME/KALKINMA İLİŞKİSİ: MENA-T
ÖRNEĞİ**

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. MÜCAHİT ÇAYIN**

METE HAN KARAHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEMMUZ-2023
BATMAN
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAYI

Doç. Dr. Mücahit ÇAYIN danışmanlığında Mete Han KARAHAN tarafından hazırlanan “POLİTİK İSTİKRAR İLE EKONOMİK BÜYÜME/KALKINMA İLİŞKİSİ: MENA-T ÖRNEĞİ” adlı tez çalışması 06/07/2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Ana bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç. Dr. Fethiye Müge SAKAR

.....

Üye

Doç. Dr. Mücahit ÇAYIN

.....

Üye

Doç. Dr. Onur OĞUZ

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Osman BAKMA
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış/akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez ve Seminer Yazım Kılavuzu kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules/ethical conduct and Batman University Institute of Social Sciences' Thesis and Seminar Writing Guide. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

İmza

Mete Han Karahan

Tarih:

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

POLİTİK İSTİKRAR VE EKONOMİK BÜYÜME/KALKINMA İLİŞKİSİ: MENA-T ÖRNEĞİ

METE HAN KARAHA

**Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı**

Danışman: Doç. Dr. MÜCAHİT ÇAYIN

2023, 106 Sayfa

Jüri

Doç. Dr. Mücahit ÇAYIN

Doç. Dr. Fethiye Müge SAKAR

Doç. Dr. Onur OĞUZ

Tarih boyunca politik istikrar toplumlar için birçok açıdan önem arz etmiştir. Nitekim politik istikrarın sağlandığı toplumlarda huzur ve güvenin daha fazla olduğu ve bu toplumların kalkınmışlık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Hal böyle olunca özellikle de politik istikrarın somut bir şekilde ölçülmeye başlanmasıyla birlikte konu ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma açısından ampirik olarak incelenmeye başlanmış ve konu ile ilgili çalışmalar literatürde hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Buradan hareketle bu çalışmada da 14 MENA ülkesi ve Türkiye için politik istikrarın ekonomik büyüme ve kalkınma ilişkisi ampirik olarak test edilmiştir. Literatürde konu ile ilgili çalışmaların daha çok politik istikrar ve ekonomik büyüme ilişkisini incelediği buna karşın sınırlı sayıda çalışmanın politik istikrar ve ekonomik kalkınma ilişkisini incelediği görülmüştür. Bu nedenle bu çalışmada politik istikrar ve ekonomik büyüme ilişkisine ilaveten kalkınmayı temsilen insani gelişme endeksi (İGE) ele alınmış ve politik istikrar ile insani gelişme endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Çalışmanın bulguları söz konusu ülkeler için politik istikrar ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde herhangi bir ilişkinin olmadığını buna karşın iki değişken arasında uzun dönemde ilişkinin olduğunu göstermiştir. Granger nedensellik analizi sonucunda ise politik istikrardan İGE'ye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Politik İstikrar, Ekonomik Kalkınma, Nedensellik Analizi

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL STABILITY AND ECONOMIC GROWTH/DEVELOPMENT: THE MENA-T CASE

METE HAN KARAHAN

**Batman University Graduate Education Institute
Department Of Economics**

Advisor: Doç. Dr. MÜCAHİT ÇAYIN

2023, 106 Pages

Jury

Assoc. Prof. Dr. Mücahit ÇAYIN

Assoc. Prof. Dr. Fethiye Müge SAKAR

Assoc. Prof. Dr. Onur OĞUZ

Throughout history, political stability has been important for societies in many ways. As a matter of fact, it is seen that peace and trust are higher in societies where political stability is ensured and the development level of these societies is higher. As such, especially with the beginning to measure political stability in a concrete way, the subject has started to be examined empirically in terms of economic growth and economic development, and studies on the subject have quickly become widespread in the literature. From this point of view, in this study, the relationship between political stability, economic growth and development for 14 MENA countries and Turkey has been empirically tested. In the literature, it has been seen that studies on the subject mostly examine the relationship between political stability and economic growth, whereas a limited number of studies examine the relationship between political stability and economic development. Therefore, in this study, in addition to the relationship between political stability and economic growth, the human development index (HDI) representing development is discussed and the causality relationship between political stability and human development index is tested. The findings of the study show that there is no short-term relationship between political stability and economic growth for the countries in question, but there is a long-term relationship between the two variables. As a result of Granger causality analysis, one-way causality was determined from political stability to HDI.

Keywords: Political Stability, Economic Development, Causality Analysis.

ÖNSÖZ

Bu Tez çalışmamın tüm süreci boyunca, planlamasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda yoğun çalışma programına rağmen ilgisi ve desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, verdiği direktifleri, yönlendirmeleri ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel desteklerle şekillendiren sayın hocam Doç. Dr. Mücahit ÇAYIN'a, değerli görüş eleştiri ve katkılarından ötürü saygı değer jüri üyeleri olan Doç. Dr. Fethiye Müge SAKAR ve Doç. Dr. Onur OĞUZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mete Han KARHAN
BATMAN-2023

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	I
TEZ BİLDİRİMİ	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
TABLO, ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ	IX
SİMGELER VE KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: POLİTİK İSTİKRAR/İSTİKRARSIZLIK VE EKONOMİK KALKINMAYA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1.Politik İstikrara/İstikrarsızlığa İlişkin Kuramsal Çerçeve.....	3
1.1.1.Politika kavramı	3
1.1.2.Politik istikrar.....	4
1.1.3.Politik istikrarsızlık	5
1.1.3.1.Miyopi ve kutuplaşma.....	6
1.1.3.2.Sosyal düzensizlik.....	6
1.1.3.3.Zayıf hükümet	6
1.1.4.Politik istikrarsızlığın temel nedenleri	7
1.1.4.1.Terörizm.....	8
1.1.4.2.Askerî darbe ve müdahaleler.....	9
1.1.4.3.Jeopolitik risk ve istikrarsızlık	10
1.1.4.4.Hükümet veya rejim değişiklikleri.....	11
1.1.4.5.Politik kutuplaşma.....	11
1.1.4.6.Kurumsal zayıflıklar ve eksiklikler.....	12
1.1.5.Politik istikrarsızlık değişkenleri/göstergeleri	13
1.1.5.1.Sosyopolitik istikrarsızlık yaklaşımı (Resmî olmayan istikrarsızlık göstergeleri)	14

1.1.5.2.Yönetimsel devir hızı yaklaşımı (Resmi istikrarsızlık göstergeleri)	14
1.1.5.3.Kurumsal göstergeler/değişkenler.....	15
1.1.6.Politik istikrarın/istikrarsızlığın endeks değerleri ile ölçülmesi	16
1.1.6.1.Uluslararası ülke risk rehberi politik risk endeksi	16
1.1.6.2.Dünya yönetim göstergeleri politik istikrar endeksi	17
1.2.Ekonomik Büyümeye/Kalkınmaya İlişkin Kuramsal Çerçeve	18
1.2.1.Kavramsal olarak ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma.....	19
1.2.2.Ekonomik kalkınma teorileri	22
1.2.2.1.Dengeli kalkınma teorisi	22
1.2.2.2.Dengesiz kalkınma teorisi.....	23
1.2.2.3.Neoliberal teoriler	24
1.2.2.4.Bağımlılık teorileri.....	24
1.2.2.5.Aşamalı/doğrusal kalkınma teorileri.....	25
1.2.3. Ekonomik kalkınmayı temsil eden bazı endeksler.....	25
1.2.3.1.Hayat kalitesi endeksi	26
1.2.3.2.İnsani gelişme endeksi	28
1.3 Politik istikrar/istikrarsızlık ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi	29
İKİNCİ BÖLÜM: LİTERATÜR TARAMASI.....	32
2.1. Uluslararası Ampirik Literatür.....	32
2.2. Ulusal Ampirik Literatür.....	37
2.3. Ampirik Literatürün Değerlendirilmesi	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: POLİTİK İSTİKRAR İLE EKONOMİK BÜYÜME/	
KALKINMA İLİŞKİSİNİN AMPİRİK OLARAK İNCELENMESİ.....	43
3.1. Araştırmanın Amacı.....	43
3.2. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı.....	43
3.3. Temel Göstergelerle Örneklem Ülkelerin Sosyoekonomik Yapısı.....	44
3.3.1. Bahreyn	45

3.3.2. Birleşik Arap Emirlikleri	47
3.3.3. Cezayir	50
3.3.4. Fas	52
3.3.5. İran	55
3.3.6. İsrail	57
3.3.7.Katar.....	59
3.3.8.Libya	61
3.3.9.Malta	64
3.3.10.Mısır	66
3.3.11.Suudi Arabistan.....	68
3.3.12.Tunus.....	70
3.3.13.Umman.....	72
3.3.14.Ürdün	74
3.3.15.Türkiye	76
3.4. Uygulama	78
3.4.1. Yatay kesit bağımlılığı testi	78
3.4.2. CADF birim kök testi.....	79
3.4.3. ARDL eşbütünleşme analizi	81
3.4.4. Politik istikrar ile İGE arasındaki Granger nedensellik testi.....	82
SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	87

TABLO, ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ

Tablo Listesi

Tablo 1.1. Küresel Terörizm Endeksi'nin En Yüksek Olduğu 10 Ülke (2022)	9
Tablo 1.2 Politik İstikrarsızlık Göstergelerinin Kategorizasyonu	15
Tablo 1.3 ICRG'nin Politik Risk Endeks Bileşenleri.....	17
Tablo 1.4 Bazı Ülke Gruplarına ait Politik İstikrar Değerleri (2021).....	18
Tablo 1.5. Kalkınmayı Ölçen Bazı Endeksler	26
Tablo 1.6. Ülkelerin/Bölgelerin 2022 Yılındaki Yaşam Kalitesi Endeksi (YKE).....	27
Tablo 1.7. Ülkelerin/Bölgelerin 2021 Yılındaki İnsani Gelişme Endeksi	29
Tablo 3. 1. Yatay kesit bağımlılık testi	79
Tablo 3.2. CADF birim kök testi.....	80
Tablo 3. 3. ARDL eşbütünleşme testi sonuçları.....	82
Tablo 3. 4. Granger nedensellik testi.....	83

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1. Ekonomik kalkınmanın şematiği	21
Şekil 1.2. Rostow'un ekonomik kalkınma basamakları.....	25
Şekil 1.3. İnsani gelişme endeksinin boyutları ve göstergeleri.....	28

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 3. 1. Bahreyn kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)	45
Grafik 3. 2. Bahreyn GSYH yıllık büyüme (%)	46
Grafik 3. 3. Bahreyn sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%).....	46
Grafik 3. 4. Bahreyn yıllık nüfus artışı	47
Grafik 3. 5. BAE kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$).....	48
Grafik 3. 6. BAE GSYH yıllık büyüme (%).....	48
Grafik 3. 7. BEA sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)	49
Grafik 3. 8. BAE yıllık nüfus artışı.....	49
Grafik 3. 9. Cezayir kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$).....	50
Grafik 3. 10. Cezayir GSYH yıllık büyüme (%).....	51
Grafik 3. 11. Cezayir sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%).....	51
Grafik 3. 12. Cezayir yıllık nüfus artışı	52
Grafik 3. 13. Fas kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)	52
Grafik 3. 14. Fas GSYH yıllık büyüme (%)	53
Grafik 3. 15. Fas sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%).....	54
Grafik 3. 16. Fas yıllık nüfus artışı	54
Grafik 3. 17. İran kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$).....	55
Grafik 3. 18. İran GSYH yıllık büyüme (%)	55
Grafik 3. 19. İran sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%).....	56
Grafik 3. 20. İran yıllık nüfus artışı	56
Grafik 3. 21. İsrail kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$).....	57

Grafik 3. 22. İsrail GSYH yıllık büyüme (%).....	58
Grafik 3. 23. İsrail sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%).....	58
Grafik 3. 24. İsrail yıllık nüfus artışı	59
Grafik 3. 25. Katar kişi başı GSYH (\$)	59
Grafik 3. 26. Katar GSYH yıllık büyüme (%).....	60
Grafik 3. 27. Katar sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)	61
Grafik 3. 28. Katar yıllık nüfus artışı	61
Grafik 3. 29. Libya kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$).....	62
Grafik 3. 30. Libya GSYH yıllık büyüme (%).....	62
Grafik 3. 31. Libya sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)	63
Grafik 3. 32. Libya yıllık nüfus artışı	63
Grafik 3. 33. Malta kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$).....	64
Grafik 3. 34. Malta GSYH yıllık büyüme (%).....	64
Grafik 3. 35. Malta sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)	65
Grafik 3. 36. Malta Yıllık Nüfus Artışı.....	65
Grafik 3. 37. Mısır kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)	66
Grafik 3. 38. Mısır GSYH yıllık büyüme (%)	66
Grafik 3. 39. Mısır sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%).....	67
Grafik 3. 40. Mısır yıllık nüfus artışı	67
Grafik 3. 41. Suudi Arabistan kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)	68
Grafik 3. 42. Suudi Arabistan GSYH yıllık büyüme (%)	69
Grafik 3. 43. Suudi Arabistan sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)	69
Grafik 3. 44. Suudi Arabistan yıllık nüfus artışı	70
Grafik 3. 45. Tunus kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)	70
Grafik 3. 46. Tunus GSYH yıllık büyüme (%)	71
Grafik 3. 47. Tunus sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)	71
Grafik 3. 48. Tunus yıllık nüfus artışı.....	72
Grafik 3. 49. Umman kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$).....	72
Grafik 3. 50. Umman GSYH yıllık büyüme (%).....	73
Grafik 3. 51. Umman sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)	73
Grafik 3. 52. Umman yıllık nüfus artışı.....	74
Grafik 3. 53. Ürdün kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$).....	74
Grafik 3. 54. Ürdün GSYH yıllık büyüme (%).....	75
Grafik 3. 55. Ürdün sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%).....	75
Grafik 3. 56. Ürdün yıllık nüfus artışı	76
Grafik 3. 57. Türkiye kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)	76
Grafik 3. 58. Türkiye GSYH yıllık büyüme (%)	77
Grafik 3. 59. Türkiye sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%).....	77
Grafik 3. 60. Türkiye yıllık nüfus artışı	78

SİMGELER VE KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE: Araştırma Geliştirme
AR: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Modeli
BM: Birleşmiş Milletler
CADF: Kesişimsel Olarak Güçlendirilmiş Dickey Fuller Testi
CD: Cross-Sectionnaly Dependent
DOLS: Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi
DYY: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EKK: En Küçük Kareler Yöntemi
FE: Sabit Etkiler
FGLS: Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler
FMOLS: Tamamen Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler
GARCH: Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Heteroskedastisite.
GLS: Genelleştirilmiş En Küçük Kareler
GMM: Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi.
GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HDM: Hata Düzeltme Modeli
HEKK: Havuzlanmış En Küçük Kareler
İMF: Uluslararası Para Fonu.
MENA: Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri.
OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü.
OLS: En Küçük Kareler Yöntemi.
PIE: Politik İstikrar Endeksi
POWER-ARCH: Güç Otoregresif Koşullu Heteroskedastisite.
PSUR: Havuzlanmış Sistematiik Tarafsız Regresyon.
REM: Rassal Etkiler Modeli.
SAGP: Satın Alma Gücü Paritesi.
SGMM: Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi.
SUR: Görünüşte Bağımsız Regresyonlar.
TBA: Temel Bileşen Analizi.
TBY: Temel Bileşenler Yöntemi.
TDK: Türk Dil Kurumu.
UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı.
VAR: Vektör Otoregresyon.
WDG: Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri.

GİRİŞ

Öz itibarıyla her türlü siyasi şiddetin yokluğu olarak ifade edilen politik istikrar tarih boyunca ülkelerin sağlam ve güçlü bir ekonomiye sahip olması ve kalkınması açısından önemli bir yer tutmuştur. Eskiden olduğu gibi günümüzde de ülkelerin ekonomik büyümesi ve kalkınması açısından büyük önem arz eden politik istikrar bir anlamda ülkelerdeki toplumsal huzura işaret etmektedir. Çünkü şiddetleri ve etkileme dereceleri farklı olsa da politik istikrarsızlığı temsil eden ülkelerdeki grevler, isyanlar, iç çatışmalar, terör eylemleri, askeri darbe ve darbe girişimleri, rejim veya hükümet değişiklikleri gibi olaylar toplumsal huzursuzluğa yol açmaktadır. Hatta gerek o toplumdaki bireyler açısından gerekse o toplum dışındaki bireyler açısından ülkedeki güven ortamını zedelemektedir. Bu durum ülkeler açısından politik bir mesele olmanın ötesine çıkmakta ve ülkeleri birçok açıdan olumsuz etkilemektedir. Özellikle ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasına ket vurmaktadır.

Güven durumunu zedeleyen ve belirsizliğe yol açan politik istikrarsızlık ülkelere gelecek dış sermayeyi azaltarak ülkelerdeki yatırımların azalmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde mevcut sermayenin yurt dışına çıkması kanalıyla gerçekleşecek yatırımların azalmasına ve böylece düşük ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Yatırımların ve ekonomik büyümenin düşük kalmasına yol açmanın yanı sıra politik istikrarsızlık, ülkelerdeki istihdamı azaltarak işsizliğe neden olmakta, iç ve dış göçlere sebebiyet vermekte, bölgelerarası gelir farklılıklarına yol açmakta ve ülkelerin cari dengesini bozabilmektedir. Kısacası ülkelerin kalkınma süreçlerinde birçok olumsuzluğa neden olabilmektedir. Bu nedenle her ülkenin temel hedefi politik istikrarı sağlayıp, ülkelerini güvenli ve istikrarlı bir duruma getirmektir. Politik istikrar sağlandığı durumda ülkeler, ekonomik kalkınmayı sağlayabilecek ve toplumsal refahı arttırabilecektir.

Konunun öneminden hareketle bu araştırmada da politik istikrar ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi hem teorik hem de ampirik olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma üç bölüm olarak dizayn edilmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde politik istikrar/istikrarsızlık ve ekonomik büyüme/kalkınma kavramlarının kapsam ve çerçevesi üzerinde durularak çalışmanın ele aldığı konuların genel bilgisi sunulmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede öncelikle politika, politik istikrar ve politik istikrarsızlık kavramları ele alınacak sonrasında ise politik istikrarsızlığın nedenleri, çeşitleri, göstergeleri ve ölçümü değerlendirilecektir. Daha sonra ekonomik büyüme ve kalkınma konuları kuramsal açıdan irdelenecektir. Bu kapsamda da ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları, kalkınma teorileri ve kalkınmayı temsil eden bazı endeksler ele alınacaktır.

Bölümün son kısmında ise politik istikrar/istikrarsızlık ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi kuramsal olarak incelenecektir.

Araştırmanın ikinci bölümünde politik istikrar veya istikrarsızlığın ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi üzerine yapılmış literatürdeki bazı ampirik çalışmalara yer verilmektedir. Çalışmalar öncelikle uluslararası ve ulusal literatüre göre kategorize edilmekte, daha sonra kapsam, metodoloji ve sonuç bağlamında detaylı olarak incelenmektedir.

Üçüncü bölümde ise politik istikrar ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi bazı MENA ülkeleri (Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Fas, İran, İsrail, Katar, Libya, Malta, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün) ile Türkiye için 2002-2021 yıllarını kapsayan dönem verileri aracılığıyla ampirik olarak test edilmektedir. Bu kapsamda öncelikle araştırmanın amacı, kapsamı ve önemi belirtilmektedir. Daha sonra söz konusu ülkelere ait kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$) verileri, GSYH büyüme oranları, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ve nüfus büyüme oranları gibi göstergeler ile ülkelerin sosyoekonomik yapısı incelenmektedir. Araştırmanın uygulama kısmında ise ilk olarak değişkenler için yatay kesit bağımlılık ve birim kök testleri yapılmakta ve daha sonra ARDL eşbütünleşme analizi ile politik istikrar ile ekonomik büyüme ilişkisi incelenmektedir. Bölümün son kısmında ise Granger nedensellik testi kullanılarak politik istikrar ile İGE arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmekte ve bulgular yorumlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: POLİTİK İSTİKRAR/İSTİKRARSIZLIK VE EKONOMİK KALKINMAYA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tezin kuramsal çerçevesini oluşturan bu bölümün ilk kısmında politik istikrar ve istikrarsızlığa ilişkin teorik bilgilere yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak politika, politik istikrar ve politik istikrarsızlık kavramları ele alınacak ardından politik istikrarsızlığın nedenleri, çeşitleri, göstergeleri ve ölçümü gibi konular incelenecektir. Bölümün ikinci kısmında ağırlıklı olarak ekonomik kalkınma olmak üzere teorik açıdan ekonomik büyüme ve kalkınma konuları irdelenecektir. Bu doğrultuda ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları, kalkınma teorileri, kalkınmayı temsil eden göstergeler üzerinde yoğunlaşılacaktır. Bölümün üçüncü kısmında ise politik istikrar veya istikrarsızlık ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi teorik olarak değerlendirilecektir.

1.1.Politik İstikrara/İstikrarsızlığa İlişkin Kuramsal Çerçeve

Politik istikrara/istikrarsızlığa ilişkin kuramsal çerçeve başlıklı bu kısımda öncelikle politika, politik istikrar ve politik istikrarsızlık kavramları üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise politik istikrarsızlığın nedenleri, çeşitleri, göstergeleri/değişkenleri ve ölçümü konularına değinilecektir.

1.1.1.Politika kavramı

Politika kelimesinin kökü Yunancadaki “polis” kelimesine dayanmaktadır. Kelime olarak “şehir” anlamında kullanılan polis, öz olarak şehir devleti veya bireylerin vatandaşı olduğu bir siyasi topluluk anlamında kullanılmıştır. Kavramsal olarak ise, devlet yönetimini gerçekleştirme, diğer devletlerle ilişkiler kurma ve bu ilişkileri sürdürme sanatı olarak ele alınabilir (Akyüz, 2009, s.94).

Devleti yönetme faaliyetlerinin yöntem ve işleyiş açısından düzenleyip, bunları gerçekleştirme esasları olarak da ele alınan politikanın literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. Farklı tanımlamalar nedeniyle geniş bir kavramsal çerçevesi olmakla birlikte politikanın, genel anlamda uzlaşma ve çatışma olmak üzere iki temel başlıkta incelendiği görülmektedir. Çatışma başlığı altında politika; farklı çıkar gruplarının ve düşüncelerin üstünlük kurma ve mücadele etme sürecini kapsamaktadır. Bu süreçte amaç, iktidar olma ve kendi düşünce, fikir ve çıkarlarını toplumda hâkim kılmaktır. Uzlaşma açısından politika ise çatışma evresindeki mücadele sonucunda farklı düşünce ve çıkar gruplarının en uygun düşünce ve fikirlerin birleştirilerek toplum yararına ortak faydanın bulunması olarak açılanmaktadır. Ne var ki bu durumun iyimser bir beklentiden ibaret

olduğu ve politik düzenlerde bunun gerçekleşme olasılığının düşük olduğu belirtilmektedir (Şen, 2016, s.3-4).

Öztürk (2004) ise politikanın siyaset ile aynı anlama geldiğini altını çizerek toplumun vazgeçemeyeceği faaliyetler çeşidi olarak tanımlamaktadır. Bir başka deyişle politikayı, toplumdaki ortak sorunların en etkili şekilde çözümleme aracı olarak ele almaktadır. Ona göre, politika, evrensellik ve süreklilik özelliğini taşıyan ve otorite mücadelesi, kaynak paylaşımı, hizmet, toplumsal kurallar ve normlar gibi birçok toplumsal konuyu kapsayan geniş çaplı bir kavramdır (Öztürk, 2004, s.4-5).

1.1.2. Politik istikrar

İstikrar kelimesi Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde “*aynı kararda, biçimde sürme, kararlılık, stabilizasyon*” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Politik istikrar ise, bir siyasal sistemde, demokrasi ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde etkin, verimli ve stabil bir politik yapıyı ifade etmektedir. Bir başka deyişle politik istikrarın amacı; toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal açıdaki ihtiyaç ve beklentilerin hükümetler tarafından etkin bir şekilde karşılanma başarısı ve bunun sürdürülebilirliğidir (Şen, 2016, s.1).

Lipset (1959) politik istikrarı, belli biçimlerdeki siyasal sistemlerin devamlılığı olarak tanımlamıştır. Ona göre, eğer bir devlet uzun bir süre aynı siyasal rejim veya yönetim şekli ile yönetiliyorsa o devlet politik açıdan istikrarlıdır. Lipset bu süreyi en az 25 yıl olarak belirtmiştir. Ayrıca Lipset politik istikrarı, siyasi sistemin meşruiyeti açısından da değerlendirmiştir. Yani politik istikrarı bir siyasal sistemin meşru ve etkin olmasına dayandırmıştır (Yılmaz, 2019, s.3). Daha açık bir ifadeyle ülkelerde politik istikrarın sağlanmasında ülkelerin sahip olduğu siyasal rejimler de önemli bir yer tutmaktadır. Şöyle ki demokratik süreçlerin işlendiği, anayasa, hukuk ve kanun çerçevesinde hareket edildiği, gelir dağılımı adaletinin sağlandığı ve iktidarların kanunları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmadığı toplumlarda/ortamlarda politik istikrarın sağlanması daha kolay olmaktadır (Akbiyık ve Özek, 2019, s.1745-1746).

Net ve kesin bir şekilde tanımlanamayan politik istikrar siyasal değişimlerin meşru ve düzenli bir şekilde gerçekleşmesi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda politik olarak huzursuzluk yaratacak terörizm, darbe, iç savaş, isyan ve sık anayasal değişikliklerin olmadığı bir siyasal süreç olarak ele alınabilir (Akbiyık ve Özek, 2019, s.1749).

Hurwitz (1973) politik istikrarı beş başlık altında izah etmekte ve bu faktörlerin yoksunluğu durumunda politik istikrarın sağlanamayacağını söylemektedir. Bu faktörler aşağıdaki gibi sıralanıp açıklanabilir (Şimşek, 2015, s.42).

Çok Boyutlu Yapısal Bir Nitelik Olarak İstikrar: İstikrar göstergelerinin birbirinden farklı ve çok boyutlu olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda istikrar ile ilgili tüm düşünce ve teorilerin birleştirilmesi savunulmaktadır.

Meşru Anayasal Düzenin Varlığı: Bu yaklaşımda meşruiyet ön plana çıkmaktadır. Buna göre, istikrarın sağlanması için toplumun hükümeti meşru görmesi ve otoritesini kabul etmesi gerekmektedir. Yani politik istikrar için sadece çatışma ve şiddet gibi olumsuz olayların olmaması yeterli görülmemekte bunların yanı sıra meşru anayasal düzenin sağlanması gerekmektedir.

Yapısal Değişimin Olmaması: Devletin temel yapısındaki kuralların ve yasaların değiştirilmemesi ve sürekliliğinin sağlanarak korunması politik istikrarın temelini oluşturmaktadır.

Hükümetin ya da Kabinenin İktidarda Kalma Süresi: Burada politik istikrar, hükümetin iktidarda kalma süresinin uzunluğuna göre değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle bir hükümet eğer uzun bir süre iktidarda kalıyorsa politik istikrar sağlanmış demektir.

Şiddetin Yokluğu: İç çatışmaların olmaması ve kutuplaşmaların şiddet boyutuna ulaşmaması politik istikrar açısından önem ihtiva etmektedir. Yasalar ve demokratik ilkelere bağlı bir yönetimde iç çatışmalar ve şiddet olayları daha az olacağından politik istikrarın sağlanması daha kolay olacaktır. Ayrıca hükümet değişikliklerinin toplumsal olaylar ve iç karışıklıklar gibi kurumsallaşmış ve demokratik yöntemler dışında gerçekleştirildiğinde istikrarlı bir politik süreçten bahsedilemeyeceği belirtilmektedir (Şimşek, 2015, s.42).

1.1.3.Politik istikrarsızlık

Politik istikrarsızlık, yönetsel açıdaki istikrarsızlığa ve toplumsal huzursuzluğa yol açan siyasi şiddet olayları olarak tanımlanabilir. Tanımında siyasal sistemin sürekliliği ve meşruluğunun yanı sıra toplumsal huzursuzluklar da ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, isyan, darbe, grev ve siyasi cinayetler gibi şiddet olayları birer politik istikrarsızlık göstergesidir (Kartal ve Öztürk, 2017, s.251).

Öz bir ifadeyle politik istikrarsızlık siyasi şiddetin var olma durumudur. Bu nedenle terör olayları, isyanlar, yağmalar, grevler, ayaklanmalar ve darbeler gibi toplumsal huzursuzluğa yol açan eylemler politik istikrarsızlığı temsil etmektedir. Ayrıca

devlet için tehlike unsuru olan ve hükümetlerin varlığını/sürekliliğini tehdit eden siyasi şiddet etmenleri politik istikrarsızlık olarak değerlendirilmektedir (Geleri, 2018, s.1).

Literatürde politik istikrarsızlığın *miyopi ve kutuplaşma, sosyal düzensizlik ve zayıf hükümet* şeklinde üç temel yaklaşım altında incelendiği görülmektedir (Geleri, 2018, s.1; Tosun vd. 2008, s.32). Bu yaklaşımlar aşağıda kısaca açıklanacaktır.

1.1.3.1.Miyopi ve kutuplaşma

Politik istikrarsızlığı iktidar değişikliği hızıyla ilişkilendiren bu yaklaşım, ekonomik ajanların ya da iktidardakilerin uzağı görememesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu açıdan ilgili aktörlerin gelecekte veya ileriki dönemlerde oluşacak problemleri sezememesi olarak ele alınabilir. Diğer bir ifadeyle bu yaklaşımda politik istikrarsızlık hükümetlerin değişme hızı ile ölçülmektedir. Erken seçimlerden ötürü normal yasal dönemdeki seçimlere riayet edilmemekte ve bu durum belirsizlik ortamını oluşturarak beraberinde ciddi sorunlar getirmektedir (Gür, vd. 2012, s.287-288). Bu yaklaşım aynı zamanda seçmenlerin miyop olduğunu ve ileriye dönük rasyonel davranamadıkları belirtmektedir. Diğer bir deyişle rasyonel beklentiler durumunun olmadığını varsaymaktadır (Şimşek, 2015, s.46).

1.1.3.2.Sosyal düzensizlik

Bu yaklaşımda sosyal düzensizlik, toplumlarda yaşanan politik dalgalanmalar olarak değerlendirilmektedir. Politik dalgalanmalar ise toplumdaki parçalar arasındaki zayıf etkileşimden kaynaklanmaktadır. Politik dalgalanmaların olmaması için toplumu oluşturacak parçaların etkileşim içinde olmaları gerekmektedir (Şimşek, 2015, s.47).

Diğer bir tanımda sosyal düzensizlik, toplumdaki birey ve ögeler arasında kurulan ilişkilerin denetlenemeyecek şekilde yükselmesi olarak ifade edilmiştir. Aslında burada da toplumu oluşturan parça ve bütünler arasındaki sistemsel etkileşimin sosyal düzen için önemli olduğu vurgulanmıştır. Aksi durumda bu etkileşimin zayıf olması da sosyal düzensizlik ve böylece politik istikrarsızlığa yol açmaktadır. Bu şekilde değerlendirildiğinde, toplumdaki askeri darbeler, siyasi cinayetler, yağma ve grevler gibi olaylar politik istikrarsızlığı göstermektedir (Gür, vd., 2012, s.286).

1.1.3.3.Zayıf hükümet

Bu yaklaşıma göre, hükümetlerin varlığını ve devamlılığını tehdit eden büyük politik problemler politik istikrarsızlığa sebebiyet vermektedir. Bu nedenle hükümetlerin varlığını ve devamlılığını tehlikeye sokan her olay toplumu politik istikrarsızlığa

götürmektedir. Burada belirsizlikler ön plana çıkmaktadır. Diğer bir deyişle toplumda oluşan belirsizlikler politik istikrarsızlığın en önemli nedenidir (Gür, vd. 2012, s.288).

Yaklaşımda zayıf hükümetler olarak; azınlıkçı, çok partili ve kısa dönemli hükümetler ele alınmaktadır. Bu şekildeki hükümetlerin veya iktidarların varlığını tehlikeye atan eylemler politik istikrarsızlığa neden olmaktadır. Ayrıca politik istikrarsızlığa sebebiyet veren bu tür eylemlerin olma olasılığının özellikle koalisyon hükümetleri dönemlerinde daha fazla olduğu kabul edilmektedir (Şimşek, 2015, s.48).

1.1.4.Politik istikrarsızlığın temel nedenleri

Politik istikrarsızlığın nedenleri siyaset biliminin önemle üzerinde durduğu konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Konu ile ilgili araştırmacılar, politik istikrarsızlığın boyutlarını ele almış ve politik istikrarsızlığın boyutlarının ülkeler bağlamında farklılaşabileceğini dile getirmişlerdir. Bununla birlikte politik istikrarsızlık nedenlerine dair yapılan çalışmalar ise temelde iki başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; popüler memnuniyetsizliğin nedenlerine dair çalışmalar ile muhalif görüşlerin var olan politik ortamdan nasıl ve neden etkilendiğine dair çalışmalar olarak açıklanabilir. Politik istikrarsızlığı memnuniyetsizlik üzerinden inceleyenler, genellikle toplumdaki ekonomik eşitsizlikler üzerine yoğunlaşmışlardır. Bunlara göre politik istikrarsızlığın temeli ekonomik eşitsizliklere dayanmaktadır. Ekonomik eşitsizliğin yanı sıra arazi eşitsizliği, yereldeki sosyoekonomik şartlar, etnik olaylar, küresel ekonomik yapı gibi faktörler de toplumsal memnuniyetsizliği arttırmakta ve politik istikrarsızlığa neden olabilmektedir (Yılmaz, 2019, s.9).

Politik istikrarsızlığın nedenini eşitsizlik üzerinden değerlendiren Acemoğlu ve Robinson (2001) yaptıkları çalışmalarında eşitsizliğin ve memnuniyetsizliğin politik istikrarsızlık açısından son derece önemli olduğunu vurgulamışlardır. Yaptıkları çalışmada toplumsal ve ekonomik eşitsizlik antidemokratik sistemlerde siyasal çatışmalar ve şiddete, demokratik toplumlarda ise zengin sınıfın iktidar üstünde baskı kurmasına bağlı olarak politik istikrarsızlığa neden olduğunu açıklamışlardır. Böylece eşitsizlik ve memnuniyetsizlik düşük ise demokratik sistem güçlü ve istikrarlı olur. Ancak eşitsizlik yüksek ise demokratik sistem güçsüz olacak ve sık sık hükümetler değişecektir. Bu da politik istikrarsızlığa neden olacaktır (Yılmaz, 2019, s.10). Özellikle gelir dağılımı adaletsizliğinin yüksek olduğu durumlarda politik istikrarsızlık oluşabilmektedir. Örneğin gelir dağılımında düşük pay alan sosyal gruplar ayaklanma ve grev gibi politik eylemler kanalıyla politik rejimleri veya hükümetleri değiştirmeyi isteyebilirler (Şanlısoy, 2010, s.208).

Öte yandan muhalefetin toplumdaki ekonomik hoşnutsuzluk durumunu düzeltereğine dair söz veya vaatlerin de politik istikrarsızlığa neden olabileceği vurgulanmaktadır. Yani ekonomik açıdaki eşitsizliklerin toplumsal hoşnutsuzluğa, toplumsal hoşnutsuzluğun da politik istikrarsızlığa yol açabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca tüm bunlarla birlikte literatürde politik istikrarsızlığın nedenlerini açıklama konusunda tam bir uzlaşının sağlanmadığı da göz ardı edilmemelidir (Şimşek, 2015, s.43).

Özetle farklı toplumlarda farklı nedenlerle ortaya çıkabilen politik istikrarsızlığın temel nedeni bir ülkedeki genel nüfusun ülkenin genel gidişatından memnun kalmaması ve kendilerine verilmesi gereken bazı temel hakların iktidar veya hükümetler tarafından onlara verilmediği düşüncesinin hâkim olmasıdır. Yine politik istikrarsızlığın başka bir nedeni olarak herhangi bir ülke veya devlet liderinin iktidarda uzun bir süre kalması ve sağladığı otoriteyle muhaliflere karşı kullanmak üzere tartışmalı yasalar çıkarması konusu ele alınabilir. Aslında politik istikrarsızlığa neden olabilecek birçok faktör veya eylem sıralanabilir. Ancak literatürde ön plana çıkan belli başlı bazı politik istikrarsızlık nedenleri olarak; *jeopolitik istikrarsızlık, askeri müdahaleler, terör, hükümet değişiklikleri, kurumsal zayıflıklar ve toplumsal kutuplaşma* konuları ele alınabilir (Akkuş, 2017, s.32-37).

1.1.4.1.Terörizm

Terörizm hem insanların hayat haklarını elinden almakta hem de ekonomik açıdaki zararları nedeniyle ülke ekonomilerini büyük kayba uğratmaktadır. Dolayısıyla terörizm, fazla olduğunda ülkelerde iktidarların sorgulanmasına ve politik istikrarsızlığa yol açabilmektedir (Akkuş, 2017, s.35).

Terörizm daha çok olağan dışı olduğu için onun riskini öngörmek oldukça güçtür. Fakat özellikle son yıllarda, terörün ekonomik maliyetlerini araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Terörizm oluşturduğu ekonomik zararlar nedeniyle ülkelerin para ve maliye politikalarını etkileyebilmektedir. Terörizm, bir ülkede insanların ölmesi, yaralanması, binaların yıkılması veya hasar görmesi gibi doğrudan yaşamsal ve ekonomik sonuçlara neden olmaktadır. Bu etkiler, terör olaylarından hemen sonra ortaya çıktıkları için terörizmin kısa dönemdeki etkileridir. Ancak terörizmin, ekonomi üzerindeki kısa dönemli bu etkilerinin yanında orta ve uzun dönemdeki etkileri de mevcuttur. Hatta çoğu çalışmaya göre terörün, orta ve uzun dönemdeki dolaylı etkileri ülkeler ve sektörler bağlamında farklılık gösterse de kısa dönemdeki etkilerine nispeten daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır (Alp, 2013, s.2).

Terörizm ülkelerin ekonomik performansını olumsuz etkilemekle birlikte düşük kalkınmaya ve kısıtlı kurumsal kapasiteye sahip ülkelerde daha fazla ortaya çıkmakta ve daha yıkıcı etkiye neden olabilmektedir. Diğer bir deyişle ülke ekonomilerinin dayanıklılığı ve ülkelerdeki güvenlik düzeyi ülkelerin terörizmden etkileme düzeyinde önem arz etmektedir. Örneğin 11 Eylül saldırıları ABD'nin doğrudan yabancı yatırımlarını çok fazla etkilememişken, İspanya'da 2004 yılındaki Madrid tren bombalamaları sonrası doğrudan yabancı yatırımlar söz konusu yılda artmıştır. Oysa 1980'li ve 1990'lı yıllarda Yunanistan ve İspanya'daki terör olayları doğrudan yabancı yatırımları azaltmıştır (Akkuş, 2017, s.35).

Terörizm bugün tüm dünya için büyük bir problem teşkil etmekte ve olumsuz etkileri gün geçtikçe artmaktadır (Öztürk ve Çelik, 2009, s.86). Nitekim Ekonomi ve Barış Enstitüsü tarafından hazırlanan ve her yıl yayımlanan Küresel Terörizm Endeksi'ne göre 2007-2022 döneminde 66.000'den fazla terör olayı yaşanmıştır. 163 ülke ve bölgede terörizmin etkisini analiz eden 2023 yılı Küresel Terörizm Endeksi'ne göre 2022 yılında terör olaylarına en çok maruz kalan ve endeks değeri bakımından ilk on ülke Tablo 1'de gösterilmiştir (Https1). Tablodan görüldüğü üzere söz konusu ülkelerde gerek terör olayları gerekse terörden kaynaklı ölüm ve yaralı sayılarının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu olaylar söz konusu ülkelerde politik istikrarsızlığa yol açmaktadır.

Tablo 1.1. Küresel Terörizm Endeksi'nin En Yüksek Olduğu 10 Ülke (2022)

Ülke	Sıralama	Endeks Değeri	Terör Olayları	Ölüm Sayısı	Yaralı Sayısı	Rehine Sayısı
Afganistan	1	8,822	225	633	897	0
Burkina Faso	2	8,564	310	1135	496	84
Somali	3	8,463	299	755	1001	0
Mali	4	8,412	272	944	376	24
Suriye	5	8,161	197	447	451	2
Pakistan	6	8,160	298	643	802	13
Irak	7	8,139	401	174	339	7
Nijerya	8	8,065	120	385	147	59
Myanmar	9	7,977	755	415	349	13
Nijer	10	7,616	54	198	118	16

Kaynak: (Https1)

1.1.4.2. Askeri darbe ve müdahaleler

Politik istikrarsızlığın temel nedenlerinden bir tanesi de askeri darbe ve müdahalelerdir. Askeri darbe öz olarak; silahlı kuvvetlerin sivil iktidarı zorla görevden alması ve ülke yönetimine geçmesi olarak tanımlanabilir. Askeri müdahale ise silahlı kuvvetlerin gerek yazılı ve gerekse yazılı olmayan açıklamalarla sivil iktidar ve parlamento üzerinde baskı oluşturmaları ve böylece bazı kararların alınmasına ve hükümet

değişikliklerine sebebiyet verecek biçimde müdahalelerde bulunması şeklinde ifade edilebilir. Demokratik süreçlerle yönetilen bir ülkede silahlı kuvvetlerin görevleri belli olup, özellikle kendi ülkelerini dış tehlike ve tehditlere karşı korumak onların asli görevidir. Ancak Türkiye tarihinde de olduğu gibi silahlı kuvvetler bazen askeri darbe ve müdahalelerde bulunabilmektedir. Böyle bir durumda yani askeri darbe ve müdahalelerin sık yapıldığı veya gündemde olduğu ülkelerde politik istikrarsızlık oluşmaktadır. Bu da ülkeye gelecek yabancı sermayeyi engellemekte ve sınırlı düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Çünkü politik ve ekonomik istikrar yabancı sermayenin bir ülkeye gelmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Özsağır, 2013, s.765-766).

Askeri müdahale ve darbeler neticesinde yaşanan sık iktidar değişimleri ve bu değişimlerin hızı ile oy kullananların tercihlerindeki değişime bağlı olarak politik istikrarsızlıklar artmaktadır. Bu açıdan Türkiye örnek gösterilebilir. Çünkü Türkiye çok partili sisteme geçtikten sonra belirli aralıklarla askeri darbe ve müdahalelere maruz kalmış ve ülkede hükümetler sık sık değişmiştir. Hatta 2002 yılına kadar hükümetlerin ortalama ömrü bir yılın altında kalmıştır. Bu süreçte seçim sistemleri değiştirilmiştir. Anayasalarda bazen tamamen bazen de kısmi olarak değişime gidilmiştir. Ekonomik sistemde de devalüasyon politikaları ve ekonomik istikrar paketleri gibi çeşitli politikalar uygulanmıştır. Tüm bunlar Türkiye'yi ciddi bir politik istikrarsızlık içerisine sürüklemiştir (Özsağır, 2013, s.761-762).

1.1.4.3. Jeopolitik risk ve istikrarsızlık

Jeopolitik istikrarsızlık veya risk, devletlerin veya kurumların bulundukları çevrenin kontrolünü elinde tutma ya da rakipleriyle mücadele etme sırasında ortaya çıkan olumsuzlukları normal yollarla çözemediği durumlarda meydana gelen risk olarak tanımlanabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde devletlerin refah, huzur ve ekonomik yapısı üzerinde etkili olan her türlü şiddet, terör eylemi ve savaş birer jeopolitik risktir. Ülkelerdeki siyasi yapıdan kaynaklanan karışıklıklar, kurumsal hareketlilik ve çatışmaların demokratik olmayan yöntemlerle aşılıp aşılmaması ülkelerdeki jeopolitik istikrarsızlığın asıl nedenidir. Aslında jeopolitik risk ülkeler arası anlaşmazlıkları veya uyuşmazlıkları kapsayan bir kavram olup, ülkelerin dış faktörlerden kaynaklı riskleri barındırmaktadır. Bu nedenle Jeopolitik riskin bertaraf edilmesi veya azaltılması reel üretim, yatırım ve finansal piyasalar açısından önem ihtiva etmektedir. Çünkü bu konularda oluşacak şoklar veya istikrarsızlıklar jeopolitik risklerin azaltılmasıyla engellenmiş olacaktır (Ceylan ve Gulcan, 2022, s.626).

Jeopolitik riskler hem ulusal hem de uluslararası ölçekte ülkeleri olumsuz etkileyebilmektedir. Zira ulusal ve küresel ölçekte bu risklerin artması ile birlikte bir taraftan yatırımlar azalırken, diğer taraftan sermaye kaçıışı, maliyetler, yolsuzluklar ve politik istikrarsızlıklar artmaktadır. Bu olaylara bağlı olarak da iç gerilimler, hukuksal sorunlar, kurumsal yozlaşma ve rüşvetin artması benzeri ekonomik ve sosyal problemler ortaya çıkmaktadır (Tuna ve Çalışkan-Terzioğlu, 2022, s.1991).

1.1.4.4.Hükümet veya rejim değişiklikleri

Ülkelerde sık yaşanan hükümet değişiklikleri de politik istikrarsızlığa neden olan temel faktörlerden biridir. Bu nedenle bazı araştırmacılar sık hükümet değişikliklerini inceleyerek politik istikrar üstündeki olumsuz etkilerini araştırmıştır. Bu bağlamda Lipset yaptığı çalışmada, hükümetlerin değişim sıklığının az olması gerektiği ve bir hükümetin veya rejimin uzun yıllar boyunca iktidarda kalmasının istikrarlı bir yapı arz ettiğini vurgulamaktadır. Ona göre bir politik sistemin istikrarlılığı veya istikrarsızlığı hükümetlerin değişim sıklığına bağlıdır (Akkuş, 2017, s.30).

Politik istikrarsızlığı tetikleyen hükümet değişiklikleri üç şekilde ele alınabilir. Bunlardan birincisi *düzensiz hükümet değişiklikleri* ikincisi, *büyük çaplı düzenli hükümet değişikliği* ve üçüncüsü ise *küçük çaplı düzenli hükümet değişikliği* olarak tanımlanmıştır. Gerek düzenli gerekse düzensiz hükümet değişimleri farklı düzeylerde de olsa ekonominin birçok alanında etkili olmaktadır. Düzensiz hükümet değişimleri askeri müdahale ve darbeler neticesinde gerçekleşirken, düzenli hükümet değişiklikleri anayasada belirlenen koşullar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla düzensiz hükümet değişimleri, piyasada yüksek oranda belirsizliğe neden olmakta ve reel ekonomik büyümeyi düşürmektedir. Büyük boyuttaki düzenli hükümet değişiklikleri ise kısa dönemde ekonominin bazı alanlarında belirsizlik oluşturabilir. Fakat uzun dönemde ekonomik büyüme lehine işleyerek daha yüksek bir büyümeyi sağlayabilir. Son olarak küçük boyuttaki düzenli hükümet değişiklikleri de hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ekonomik büyüme için avantaj sağlayabilir (Yılmaz, 2019, s.20-21).

1.1.4.5.Politik kutuplaşma

Kutuplaşma kavram olarak toplum içinde farklı gelir, servet veya siyasi ideoloji gibi değişik demografik özelliklere sahip bireylerin gruplaşması olarak ele alınabilir. Burada gruplaşmanın olması için, gruplar arasında büyük oranda heterojenliğin buna karşın grupların kendi içinde ise büyük oranda homojenliğin olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle kutuplaşma grup içi/dışı homojenlik/heterojenlik özelliklerine bağlıdır.

Özellikle gruplar arasında eşitsizlik durumu değiştiğinde kutuplaşma da eşitsizliğin artış veya azalış yönüne göre değişmektedir. Diğer yandan politik kutuplaşma ister gelişmiş olsun ister gelişmekte olsun birçok ülkenin politik ve toplumsal huzuruyla ilintili bir durumdur. Bununla birlikte koalisyon hükümetlerinde ve çok partili meclislerde, etnik gruplaşmanın olduğu, yoksulluğun yükseldiği ve gelir dağılımı adaletinin olmadığı toplumlarda/ülkelerde politik kutuplaşma daha yüksek olmaktadır. Politik kutuplaşmanın yüksek olduğu ülkelerde ekonomik açıdan eşitsizlik ve bütçe açıkları daha fazla olmaktadır. Bu nedenle hükümetler veya iktidarlar uygulayacakları etkin maliye politikaları ile politik ve toplumsal huzuru azaltabilir. Bu kapsamda toplumun tüm kesimlerine yansıtacak eğitim, sağlık ve altyapı yatırımlarına ağırlık vererek politik kutuplaşmayı veya politik istikrarsızlığı azaltabilirler (Akdede ve Keyifli, 2020, s.338).

Politik istikrarsızlıkta iki temel husus dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi siyasi düzeni zora başvurarak yani anayasal sınırların dışına çıkarak değiştirmektir. İkincisi ise anayasal kurallar çerçevesinde olmakla birlikte koalisyon hükümetleri, hükümetlerin değişim sayısının çokluğu ve politik kutuplaşma gibi durumları kapsamaktadır. Görüldüğü üzere politik kutuplaşma politik istikrarsızlığı doğuran temel etmenler arasında bulunmaktadır. Ayrıca bu durum politik istikrarsızlığın otokratik rejimlerde olduğu gibi demokratik rejimlerde de meydana gelebileceğinin bir işaretidir (Şanlısoy, 2010, s.199).

1.1.4.6.Kurumsal zayıflıklar ve eksiklikler

Ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarını açıklayan önemli bir faktörde de kurumlardır. Daha açık bir anlatımla zengin ve fakir ülkeler arasındaki bu gelişmişlik farklarının önemli bir kısmı insanları koordine eden ve toplumdaki kuralların kalitesi olan kurumsal yapılarla açıklanmaktadır (Kasper, 2007, s.11-12). Kurumlar üzerine önemli çalışmaları bulunan Douglass C. North kurumların bireyler arasındaki etkileşim için istikrarlı bir mekanizma kurduğunu ve böylece toplumdaki belirsizliği azalttığını vurgulamaktadır (North, 2010, s.13).

Kurumsal kalite toplumların ekonomik ve sosyal hayatı üzerinde önemli düzeyde etkili olabilmektedir. Kurumsal kalite toplumsal refahı artırmakta, işlem maliyetlerini düşürmekte ve toplumlarda güven ortamını ve istikrarı sağlamaktadır. Ters durumda yani kurumsal kalitenin bozulması veya yozlaşması neticesinde ise toplumdaki istikrar ve güven azalmakta ve ekonomik performans olumsuz etkilenmektedir (Kasper, 2007, s. 54).

Özetle kurumsal kalite ekonomik performans ve kalkınma üzerinde son derece önemli bir etkiye sahiptir. Kurumsal kalite hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları

güvencesi ve devletin rolü gibi kriterleri barındırmaktadır. Bu bağlamda, kurumsal yapı açısından zayıf olmayan toplumlar yatırımlarını daha çok sanayileşmeye, beşerî sermayeye, teknolojiye yaparak hızlı bir ekonomik büyüme sergilemektedirler (Alataş, 2014, s.56).

1.1.5.Politik istikrarsızlık değişkenleri/göstergeleri

Politik istikrarın/istikrarsızlığın kesin ve net bir tanımının olmaması nedeniyle göstergeleri ve değişkenleri çok çeşitlilik arz etmektedir. Dolayısıyla farklı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda politik istikrarı temsilen farklı gösterge veya değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Jong-A-Pin (2009) yaptığı çalışmada politik istikrarsızlığı temsilen 25 tane değişken kullanmıştır. Bu değişkenler; tutuklamalar, iç savaş, protestolar, terör eylemleri, kutuplaşma, ihtilaller, iç çatışmalar, küçük çaplı sivil ayaklanmalar, dini ve etnik bölünmeler, gruplaşmalar, değişen hükümet sayısı, siyasi cinayetler ve isyanlar, grevler, anayasal değişiklikleri, rejim değişiklikleri, bürokratların istifaya zorlanması, askeri darbeler, partilerin iktidarda kalma süresi şeklinde sıralanabilir (Al ve Belke, 2018, s.272-273).

Özellikle uygulamalı çalışmalarda çok farklı gösterge veya değişkenin kullanıldığı gözlenmektedir. Zira konu ile ilintili uygulamalı çalışmalarda iç savaş, etnik ve dini gerilimler, askeri darbeler/müdahaleler, devrimler, görevden almalar ve tasfiyeler, seçim sayıları, politik kutuplaşma, gerilla savaşları, küçük ve büyük iç çatışmalar, kabine değişim hızları, hükümet ve rejim değişiklikleri, büyük çaplı hükümet krizleri, üst kademedekilerin değişimi, iktidardaki partinin yıl sayısı, devletin istikrarı, siyasi suikastlar, bölünme veya parçalanma, büyük çaplı anayasa değişiklikleri, sivil çatışmalar ve grevler gibi birçok göstergenin kullanıldığı görülmektedir (Kartal, 2018, s.7).

Literatürde politik istikrarsızlığın tanımlanması ve ölçülmesinin temelde “*Sosyopolitik İstikrarsızlık Yaklaşımı*” ile “*Yönetimsel Devir Hızı Yaklaşımı*” olmak üzere iki farklı yöntemle gerçekleştiği görülmektedir (Kalay ve Çetin, 2016, s.2180). Campos ve Karanasos (2008) ise Arjantin örnekleminde yaptıkları çalışmada politik istikrarsızlık göstergelerini “resmi” ve “gayri resmi” politik istikrarsızlık şeklinde kategorize etmişlerdir. Çalışmada “resmi” politik istikrarsızlık göstergeleri olarak seçim ve anayasa değişikliği sayısı kullanılırken, “resmi olmayan” politik istikrarsızlık göstergeleri olarak da grevler ve siyasi cinayetler ele alınmıştır (Campos ve Karanasos, 2008, s.136). Kartal (2018) ise politik istikrarsızlık göstergelerini 3 temel başlıkta incelemiştir. Araştırmacı yukarıda sayılan iki ayrı kategorizasyonu birleştirmiş ve ilave olarak ve kurumsal göstergeler başlığında da politik istikrarsızlık göstergelerini

değerlendirmiştir (Kartal, 2018, s.8). Politik istikrarsızlık göstergeleri veya değişkenleri Kartal'ın (2018) sınıflandırması referans alınarak aşağıda detaylı bir şekilde incelenmiştir.

1.1.5.1.Sosyopolitik istikrarsızlık yaklaşımı (Resmi olmayan istikrarsızlık göstergeleri)

Bu yaklaşım politik istikrarsızlığı, sosyal karışıklık olaylarını içeren değişkenler üzerinden ölçmektedir (Demirgil, 2011, s.129). Kısaca politik şiddet olayları neticesinde oluşan ve toplumsal huzursuzluğa yol açan istikrarsızlıklar bu kapsamda değerlendirilebilir. Burada dikkat çekici husus, toplumsal huzursuzluğa neden olan bu şiddet olaylarının neticesinde yönetim değişikliğinin olma zorunluluğu yoktur. Başarılı ve başarısız darbeler buna örnek gösterilebilir. Çünkü ister başarılı olsun isterse başarısız olsun bu tür olayalar politik istikrarı bozmaktadır. Yine askeri darbelerin dışında politik amaçlı suikastlar, grev, isyan, terör olayları, etnik ve dini açıdaki çatışmalar, politik kutuplaşmalar, yurt içindeki şiddet ve gerginlik bu tür politik istikrarsızlık kapsamında ele alınabilir (Kartal, 2018, s.9-10).

1.1.5.2.Yönetimsel devir hızı yaklaşımı (Resmi istikrarsızlık göstergeleri)

Bu yaklaşım hükümetlerin değişme sayısına dayanmaktadır. Buna göre politik istikrarsızlık hükümetlerin devrilme olasılıklarını tahminlemesi ile ölçülmektedir. Bu tahminlemelerde kullanılan politik istikrarsızlık ölçütleri ise, protestolar, isyanlar ve ayaklanmalar gibi değişkenlerdir. Bunların yanı sıra tahminleme modelinde ekonomik değişkenler olarak; önceki döneme ait enflasyon ve büyüme oranları ile kurumsal değişkenler olarak da demokratik ilkeler ve seçim türü gibi değişkenler kullanılmaktadır. Tahminleme sonucunda yüksek olasılığa sahip bir hükümet değişikliği politik istikrarsızlık olarak değerlendirilmektedir (Kalay ve Çetin, 2016, s.2180).

Görüldüğü üzere politik istikrarsızlığın ölçülmesinde ele alınan bir değişken de hükümet değişikliklerin sıklığıdır. Bu yaklaşımda yukarıda ifade edilen hükümet değişiklikleri eğiliminin yanı sıra fiili hükümet değişiklikleri de referans alınmaktadır. Burada önemli husus, politik sistemin sürekliliği veya devamlılığıdır. Fikir babasının Lipset olduğu bu yaklaşımın temel argümanı mevcut politik sistemin sürekliliği ya da istikrarıdır. Zira otokrasi ve demokrasi arasında sağlanamayan geçişler (gidip-gelmeler) politik istikrarsızlığa işaret etmektedir. Bu yaklaşımda en çok kullanılan iki değişken yıllık hükümet değişikliği sayısı ve hükümetlerin iktidarda kalma süreleridir. Fakat bazen hükümet değişiklikleri de küçük veya büyük oranda olabilmektedir. Küçük hükümet

değişiklikleri kabinedeki küçük boyutlu değişiklikler, büyük değişiklikler ise hükümetlerin ideolojik veya partizanca değişimini temsil etmektedir (Cangir, 2012, s.59).

Yönetimsel istikrarsızlık değişkenleri genel anlamda devlet yönetimindeki farklı kademelerdeki değişikliklerle ilintili bir durumdur. Yani resmi kanallarla yapılan düzenli ya da düzensiz biçimindeki yönetimsel değişiklikleri içermektedir. Dolayısıyla devlet başkanının, kabinenin, meclisin ve tepedeki bürokratların değişmesi, hükümet krizleri (büyük çaplı), seçim ve iktidardaki partinin yıl sayısı ile rejim değişiklikleri gibi değişkenler/göstergeler bu kapsamda değerlendirilebilir (Kartal, 2018, s.9).

1.1.5.3.Kurumsal göstergeler/değişkenler

Politik istikrarsızlığın kurumsal değişkenleri, devletlerin politik istikrarsızlık olaylarına açık olma düzeyini gösteren değişkenler olarak ele alınabilir. Çünkü kurumsal altyapısı sağlam olmayan ülkeler, sık sık gerçekleşen hükümet değişiklikleri, askeri darbe ve askeri müdahale gibi politik istikrarsızlık olaylarına daha açık bir durumdadırlar. Bu bağlamda hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, bürokrasinin kalitesi, yolsuzluk, rüşvet, rejim türü ve ömrü, sözleşmelerin uygulanabilirliği, şeffaflık, rekabet edebilirlik, orta sınıfın büyüklüğü, kamulaştırma ve bütçe esnekliği benzeri birçok kurumsal değişken bu kategoride değerlendirilebilir. Burada özellikle ülkelerin sahip olduğu rejim türü ön plana çıkmaktadır. Çünkü ülkelerin demokrasi, yarı demokrasi veya otokrasi şeklindeki yönetim biçimi politik istikrarsızlık açısından önemli görülmüş ve uygulamalı çalışmalara dâhil edilmiştir (Kartal, 2018, s.10-11). Tüm bunlardan hareketle politik istikrarsızlık göstergeleri veya değişkenleri Tablo 1.2'deki gibi özet bir şekilde kategorize edilebilir.

Tablo 1.2 Politik İstikrarsızlık Göstergelerinin Kategorizasyonu

Yönetimsel İstikrarsızlık (Resmi İstikrarsızlık) Göstergeleri	Sosyopolitik İstikrarsızlık (Resmi olmayan İstikrarsızlık) Göstergeleri	Kurumsal Göstergeler
-Devlet Başkanının Değişmesi -Seçim Sayısı -Parlamento Değişimleri -Hükümet Değişiklikleri -Hükümet Krizleri -Koalisyonla Kurulan Hükümet Sayısı -Üst Düzey Yönetim Değişimleri -Partinin İktidarda Kalma Süresi -Rejim Değişimleri -Parlamentodaki Parti Sayısı -Yapılan Tasfiyeler	-Siyasi Suikastlar -Büyük/Küçük Çaplı Şiddet Olayları -Başarılı/Başarısız Darbeler -İç isyanlar/gerilimler -İç savaş -Terörizm -Grevler -Etnik Kutuplaşma/Gerilimler -Dini Gerilimler - Bölünme	-Rejim Türü/Ömrü -Bürokratik kalite -Orta Sınıf Büyüklüğü -Esnek Bütçe Uygulamaları -Hukukun Üstünlüğü - Kamulaştırılma -Sözleşmelerin Uygulanabilirliği - Yönetici Seçiminde Liyakat ve Şeffaflık -Hukuk Sisteminin Kökeni -Yolsuzluklar

Kaynak: (Kartal, 2018, s.11).

1.1.6.Politik istikrarın/istikrarsızlığın endeks değerleri ile ölçülmesi

İktisadi modellere ve analizlere politik göstergelerin veya değişkenlerin dâhil edilmesi 1990'lı yıllarda hız kazanmıştır. Özellikle konu ile ilgili yapılan ampirik çalışmalarda politik istikrarsızlığın ülkelerin makroekonomik değişkenleri üzerindeki etkisinin farklı ve bazen birbiriyle çelişen sonuçların tespit edilmesi konunun önemini koruduğunu göstermektedir. Aslında konu ile ilgili problemin politik şiddet olayların niteliksel ve çok boyutlu olması, bunların ölçüm zorlukları ve dolayısıyla veri temini gibi konulardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Öte yandan çalışmalarda politik istikrarsızlığı temsilen ayrı ayrı değişkenlerin ele alınması ile birlikte bazı özel kuruluşlar ve Dünya Bankası gibi kurumlar tarafından geliştirilen endekslerin de daha sık kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda POLITY endeksleri, Business Environment Risk Intelligence (BERI), Dünya Bankası tarafından oluşturulan Dünya Yönetişim Göstergeleri altındaki politik istikrar endeksi, PRS Grup tarafından hazırlanan International Country Risk Guide (ICRG) politik risk endeksi, Freedom House tarafından hazırlanan politik risk endeksi ve Economist Intelligence Unit (EIU) gibi endeksler örnek olarak gösterilebilir (Cangir, 2012, s.49-50). Bununla birlikte bu zikredilen endeksler içinde de PRS Grup tarafından yayımlanan Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG-International Country Risk Guide) politik risk endeksi ile Dünya Bankası tarafından yayımlanan Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksinin daha çok kullanıldığı söylenilebilir. Bu nedenle söz konusu iki endeks aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1.1.6.1.Uluslararası ülke risk rehberi politik risk endeksi

Uluslararası Ülke Riski Rehberi (International Country Risk Guide -ICRG), PRS Grup tarafından 40 yıldan fazladır yayımlanmakta ve yaklaşık 150 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin jeopolitik risk verilerini içermektedir. Toplam 32 değişken ile ülkelerin politik, ekonomik ve finansal riski hesaplanmakta ve çıkan sonuçlara göre ülkeler kategorize edilmektedir. Burada politik risk endeksi 12 ana değişkenden oluşmaktadır. Bu 12 ana değişken altında Tablo 1.3'te de görüldüğü üzere birçok alt değişken de bulunmaktadır. Politik risk endeksinin amacı, ICRG kapsamındaki ülkelerin politik istikrarını karşılaştırılabilir kılmaktır. Endekste ana ve alt bileşenler maksimum toplam 100 puan üzerinden hesaplanmaktadır. Tüm bileşenlerin minimum puanı 0 (sıfır) iken, maksimum puanı ise bileşenlerin genel politik risk değerlendirmesinde aldığı sabit ağırlığa göre değişmektedir. Ayrıca, toplam risk puanı düşüklüğüne bağlı olarak risk yükselmekte iken, risk puanının yüksekliğine bağlı olarak ise risk düşmektedir. Bu

bağlamda endeks değeri; 0-49,9 arasında olduğunda ülkeler için “*çok yüksek riski*”, 50-59,9 arasında olduğunda “*yüksek riski*”, 60- 69,9 olduğunda “*orta riski*”, 70-79,9 “*düşük riski*” ve son olarak 80 veya daha fazla olduğunda ise “*çok düşük riski*” ifade etmektedir (Https2).

Tablo 1.3 ICRG`nin Politik Risk Endeks Bileşenleri

1	Hükümet İstikrar-12 Puan	Hükümetin Uyum
		Yasama Gücü
		Popüler Destek
2	Sosyoekonomik Şartlar-12 Puan	İşsizlik
		Tüketici güveni
		Yoksulluk
3	Yatırım Profili-12 Puan	Sözleşmelerin Geçerliliği/Kamulaştırma
		Kârların Ülkeye Dönüşü
		Gecikmiş Ödemeler
4	İç Çatışma-12 Puan	İç Savaş ve Darbe Tehdidi
		Terörizm ve Politik Şiddet
		Sivil ayaklanmalar
5	Dış Çatışma-12 Puan	Savaş
		Sınır Ötesi Çatışmalar
		Dış Baskılar
6	Demokratik Hesap Verebilirlik-6 Puan	Alternatif Demokrasi
		Hâkim Demokrasi
		Fiili Olarak Tek Parti Devleti
		Yasal olarak Tek Parti Devleti
		Otarşi
7	Bürokrasi Kalitesi – 4 Puan	
8	Yolsuzluk – 6 Puan	
9	Askerin Siyasetteki Yeri – 6 Puan	
10	Dini Gerginlikler – 6 Puan	
11	Kanun ve Düzen – 6 Puan	
12	Etnik Gerginlikler – 6 Puan	

Kaynak: (Https2).

1.1.6.2.Dünya yönetim göstergeleri politik istikrar endeksi

Literatürdeki ampirik çalışmalarda sıkça kullanılan politik istikrar endekslerinden biri de Dünya Bankası tarafından yayımlanan Dünya Yönetişim Göstergeleri`nin (WGI- World Governance Indicators) politik istikrar endeksidir. Dünya Bankası 1996 yılından itibaren 200`den fazla ülke ve bölge için Dünya Yönetişim Göstergeleri kapsamında yönetişimin altı boyutu için rapor yayımlamakta ve ülkelerin sıralamasını vermektedir. Hesaplanan bu altı boyut için, hanehalkı ve firma anketleri, ticari iş bilgi sağlayıcıları, sivil toplum kuruluşları ve kamu kurumlarından olmak üzere 30`u aşkın temel veri kaynağından yararlanılmaktadır. Yönetişimin altı alt boyutundan biri de “*Politik İstikrar ve Şiddet/Terörizm Yokluğu*” şeklindeki politik istikrar endeksidir. Zikredilen bu kurum ve kuruluşlardan alınan *düzenli transferler, silahlı çatışma, şiddetli gösteriler, sosyal huzursuzluk, uluslararası gerilimler /terör tehdidi,*

politik terör ölçeği, güvenlik risk derecelendirmesi, iç çatışmaların yoğunluğu, yeraltı siyasi örgütlerinin şiddet içeren faaliyetlerinin yoğunluğu, sosyal çatışmaların yoğunluğu, hükümeti istikrarı, iç çatışma, dış çatışma, etnik gerilimler protestolar/isyanlar, terörizm, eyaletler arası savaş ve iç savaş benzeri veriler ile politik istikrar endeksi hesaplanmaktadır (Https3 ve Htps4).

Öte yandan Dünya Bankası ülkelerin politik istikrar endeks değerlerini ayrı ayrı açıkladığı gibi bazı ülke gruplarına ait endeks değerlerini de açıklamakta ve bu bağlamda ülkeleri kategorize etmektedir (Tablo1.4). Tablo incelendiğinde düşük gelirli ülkelerde politik istikrarın bir hayli düşük olduğu ve yüksek gelirli ülkelerde ise nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Tablo coğrafik bölgeler bağlamında ele alındığında 2021 yılında politik istikrarın en düşük olduğu ülke grubunun Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA- Middle East and North Africa), en yüksek olduğu ülke grubunun ise Kuzey Amerika ülkelerinin olduğu gözlenmektedir. Yine Sahra-altı Afrika ve Güney Asya ülkelerinin de politik istikrar değerinin düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1.4 Bazı Ülke Gruplarına ait Politik İstikrar Değerleri (2021)

Ülke Grubu	Endeks Değeri
OECD Dışı Yüksek Gelirli Ülkeler	74,02
Yüksek Gelirli OECD Ülkeleri	73,08
Düşük Gelirli Ülkeler	18,48
Düşük-Orta Gelirli Ülkeler	36,39
Üst-Orta Gelir Ülkeleri	49,63
Doğu Asya & Pasifik Ülkeleri	66,32
Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri	60,99
Latin Amerika ve Karayipler	56,96
Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri (MENA)	28,21
Kuzey Amerika	71,23
Güney Asya Ülkeleri	33,31
Sahra-altı Afrika Ülkeleri	30,46

Kaynak: (Https3).

1.2.Ekonomik Büyüme/Kalkınmaya İlişkin Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın bu kısmında ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmaya ilişkin teorik bilgiler sunulacaktır. Bu kapsamda ilk olarak ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma kavramsal açıdan ele alınacak ve iki kavram arasındaki farklar ortaya konulacaktır. Ardından kalkınma teorileri ve kalkınmayı temsil eden göstergeler ele alınacaktır.

1.2.1.Kavramsal olarak ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma

Ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınma çoğu zaman aynı anlamlarda kullanılmakta ve birbirlerinin yerine geçecek şekilde ele alınmaktadır. Oysa bu iki kavram birbirinden hem anlamca hem de göstergeler bakımından farklıdırlar. Ekonomik büyüme öz olarak; bir ülkenin üretim kapasitesinin genişletmesi için kullanılan araçlarla ilintilidir. Diğer bir ifadeyle mal ve hizmetlerin üretimindeki artış şeklinde de ifade edilen bu kavram, taşıdığı anlam itibarıyla bir sonuç olmayıp, araç görevini üstlenmektedir. Öte yandan ekonomik büyümeyi açıklayan dört temel unsur söz konusudur. Bunlar; iş gücünün, sermayenin ve doğal kaynakların miktarı ve kalitesi ile toplumun teknolojik düzeyidir. Yani bu dört temel değişken ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olup, ekonomilerin üretim potansiyelleridir. İşte büyüme, üretim kapasitesini açıklayan söz konusu bu faktörlerin geliştirilip yaygınlaştırılmasını konu edinir. Bu açıdan ele alındığında ekonomik büyümenin temel amacı, ülkelerin refah düzeyini arttırmaktır (Yavilioğlu, 2002a, s.64-65).

Temelde iki değişken üzerinden ekonomik büyümenin tanımını yapmak mümkündür. Bunlardan ilki gelir olup, bir ülkede kişi başına düşen reel gelirin sürekli bir şekilde artması ekonomik büyüme olarak ifade edilmektedir. İkincisi üretim değişkeni olup, ülkelerin uzun dönemli üretim artışları ekonomik büyüme olarak adlandırılır. Dikkat edilirse bu iki temel değişken birbiriyle ilişkilidir. Çünkü kişi başına düşen milli gelirdeki artış bir anlamda üretimdeki artış hızına bağlıdır. Üretimdeki artış hızı nüfus artış hızından büyük olduğunda kişi başı milli gelir artmış olur (Berber, 2019, s.4). Hatta toplumların sahip olduğu büyüme hızı (net büyüme hızı) o toplumdaki refah düzeyinin bir göstergesidir. Zira üretim artış süreci ile birlikte toplumun refahı da değişim gösterebilmektedir. Bu bağlamda şayet brüt büyüme hızı nüfus artış hızından büyükse refahta artış, brüt büyüme hızı nüfus artış hızından küçükse refahta azalış ve son olarak brüt büyüme hızı nüfus artış hızına eşitse aynı refah düzeyi söz konudur (Berber, 2019, s.19).

Farklı bir kavram olan ekonomik kalkınma ise öz olarak kişi başı milli gelirdeki yükselmenin yanı sıra özellikle gelişmekte olan toplumlarda ekonomik, sosyal ve kültürel yapının da dönüştürülmesi ve geliştirilmesi olarak tanımlanabilir. Kişi başı milli gelir artışı ile birlikte milli gelir ve ihracatta sanayi sektörünün payının artması ve üretim faktörlerinin hem miktar hem de etkinlik bakımından gelişmesi şeklindeki yapısal değişimler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Özdemir, 2014, s.4).

Kalkınma mevcut yapıdan (durumdan) daha iyi bir yapıya(duruma) geçiş olarak açıklanabilir. Kalkınma bir yandan gelir, üretim ve verimlilikteki artışı içerirken bir yandan da eğitim seviyesinin yükselmesini, kalıplaşmış alışkanlık ve davranışlar gibi olgulardaki değişimi de kapsamaktadır. Bu anlamda toplumdaki özelliklerin, siyasi otoritelerce bazı stratejilerle geliştirilmesi çabasını da ifade etmektedir. Devletin gelir dağılımını adil bir şekilde gerçekleştirmesi de kalkınmanın ilkelerinden biridir. Aslında burada devlet açısından doğrudan müdahaleden ziyade destek ve yönlendiricilik söz konusu olmakta ve böylece kalkınmada devletin sorumluluğu yerine kamu ve özel kesimin ortak sorumluluğu ön plana çıkmaktadır (Taştekin, 2018, s.71-72).

Başka bir deyişle kalkınma salt ekonomik alandaki iyileştirmeleri değil bunun yanında sosyoekonomik ve sosyokültürel gelişmeleri de kapsamaktadır. Bu nedenle ekonomik göstergelerin yanında sosyal, siyasi, psikolojik ve kültürel gibi birçok alandaki göstergelerle de ilintili bir kavramdır (Yücel ve Ata, 2006, s.506). Kalkınma, üretim artışının yanında sosyokültürel değişimleri ve gelişmeleri de kapsadığı için büyümeden daha geniş bir anlam içermektedir. Zaten kalkınma kavramı anlam olarak ekonomik büyüme kavramını da barındırmaktadır. Bu nedenle büyüme daha çok gelişmiş ülkeler için geçerli iken kalkınma daha çok sosyokültürel değişime ihtiyacı olan ülkeler için geçerli bir durumdur. Kavram açısından nicel değerler olan GSMH'deki artışların yanı sıra dengeli bir gelir dağılımı, rasyonel kaynak kullanımı, verimlilik artışı, sosyal politikaların ve altyapı yatırımların ülke geneline dengeli dağılımı, eğitim düzeyinin yükselmesi sağlıklı beslenmenin olması gibi konular büyük önem taşımaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında kalkınmanın nicel ve nitel değişimleri kapsayan bir süreç şeklinde tanımlamak mümkündür (Çeken, 2008, s.295-296). Zaten ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki en önemli farklardan biri de kavramların nicelik ve nitelik özelliklerin kaynaklanmaktadır. Çünkü ekonomik büyüme üretimdeki niceliksel veya sayısal olan miktar artışlarını ifade ederken, ekonomik kalkınma niteliksel değişimleri gösteren bir yapıya sahiptir (Yavilioğlu, 2002a, s.65-66). Bu bağlamda ekonomik kalkınma aşağıdaki gibi şematize edilebilir.

Şekil 1.1. Ekonomik kalkınmanın şematiği

Kaynak: (Berber, 2019, s.19).

Goulet kalkınmayı, temel hayati gereksinimler olan yiyecek, içecek ve gıdaya ulaşma, özgürlüğe sahip olma ve kendine saygı duyma gibi birbiriyle ilintili üç ana unsur çerçevesinde açıklamaktadır. Ona göre, ilk olarak bir ülkenin kalkınmayı sağladığını söyleyebilmek için o ülkede temel hayati ihtiyaçlar olan gıda ve besin gereksiniminin karşılanabilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde toplumun temel besin ihtiyaçlarının karşılanamadığı bir ülkenin kalkınabilmesi imkânsız olacaktır. İkincisi bir devletin başka bir devlet tarafından sömürülmesi ve hâkimiyeti altında kalması kalkınmayı imkânsız hâle getirmektedir. Çünkü kalkınma süreciyle beraber ülkeler bağımsızlıklarını ve böylece saygınlıklarını kazanmak isterler. Üçüncüsü ise ülkeler kendi kendine yetmek ve gelecekleri ile ilgili planlar oluşturmak için yokluktan ve bilgisizlikten kurtulup özgürlüklerini elde etmek istemektedirler. Böylece şayet bir ülkede temel hayati gereksinimlerin karşılanması hususunda bir gelişme yaşanmış hem ülkelerin hem de bireylerin değer ve saygınlığı artmış, maddi imkânlarla birlikte bireylerin özgürlükleri sağlamışsa o ülkede kalkınmanın gerçekleştiği şeklinde değerlendirme yapılabilir (Efeoğlu, 2019, s.43-44).

Özetle ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma zaman zaman aynı anlamlarda kullanılmışsa da bu iki kavramın birçok açıdan farkları bulunmaktadır. Aşağıda sıralanan bu farklar ile iki kavram daha iyi anlaşılabilir (Berber, 2019, s.16-17);

Tek boyutluluk-Çok boyutluluk farkı: Büyüme tek boyutlu bir kavram iken ekonomik kalkınma çok boyutludur. Çünkü büyüme, salt GSYH'deki veya kişi başına düşen gelirdeki yükselişleri temel almaktadır. Oysa ekonomik kalkınma bunlara ek olarak yapısal dönüşümleri de kapsar ve böylece büyümeye nispeten daha geniş bir kavramdır.

Nicelik yönlü yaklaşım-Nitelik yönlü yaklaşım: Büyüme bütünüyle nicel/sayısal yönlü bir kavram iken, kalkınmanın niteliksel yönü daha ağır basmaktadır.

Kalkınmanın büyümeyi de içermesi: Ekonomik kalkınma, büyümeyi de içeren geniş kapsamlı bir değişim sürecidir.

Kalkınma ve büyümenin birbirinden bağımsız gerçekleşebilmesi hali: Büyüme ve kalkınmanın birbirlerinden ayrı ve bağımsız süreçler olduğuna yönelik görüşler bulunmaktadır. Nitekim Liberya ekonomisi için yapılan bir çalışmada bunları destekler nitelikte bulgular elde edilmiştir.

Çıkış noktalarının farklı olabilmesi: Büyüme ya da kalkınmayı tetikleyen unsurların çıkış noktası farklılık gösterebilir. Büyüme genel anlamda içsel unsurların etkisi ile sağlanırken, kalkınma dışsal unsurların etkisiyle sağlanmaktadır.

Kalkınmanın az gelişmiş ülkelerin sorunlarına odaklanması: Büyüme daha çok gelişmiş ülkeler için geçerli iken kalkınma ise az gelişmiş ülkeler için geçerlidir.

Kavramlara mikro ve makro anlamlar yüklenmesi: Büyüme hem mikro hem de makro yönlüdür. Örneğin büyümenin konusu olan milli gelir makro bir özelliğe sahip iken, üretimin artması mikro özelliklidir. Diğer taraftan ekonomik kalkınma daha çok makro boyutlu bir kavramdır.

Teori ve politika ayırımına gidilmesi: Büyüme üretimdeki artışlara vurgu yaptığı için iktisat teorisi kapsamında değerlendirilirken, kalkınma ise politikaları içerdiğinden iktisat politikası kapsamında ele alınmaktadır.

1.2.2.Ekonomik kalkınma teorileri

Literatürde kalkınma teorilerinin *Geleneksel Kalkınma Teorileri* dışında *Dengeli Kalkınma Teorileri* ve *Dengesiz Kalkınma Teorileri* şeklinde ayrıldığı görülmektedir. Bunların yanı sıra yöntem ve çözüm açısından bu teorilerden farklı olan bazı teoriler de ön plana çıkmaktadır. Bunları; *Neoliberal Teoriler*, *Bağımlılık Teorileri* ve *Aşamalı/Doğrusal Kalkınma Teorileri* şeklinde sıralamak mümkündür (Yavilioğlu, 2002b, s.60; Yulu, 2007, s.10-20).

1.2.2.1.Dengeli kalkınma teorisi

Dengeli kalkınma, kaynakların dağılımı veya yatırım planlaması açısından ekonomideki tüm sektörlerin aynı anda ve birlikte harekete geçilmesi şeklinde tanımlanabilir. List, Rosestein-Rodan Nurkse, Lewis ve Chenery ve Myrdall gibi ekonomistler bu modeli savunmuş ve az gelişmiş ülkelerin kalkınması için bazı çözümler sunmuşlardır. Örneğin onlara göre, az gelişmiş ülkelere yatırımlar yavaş arttığı için içsel

ve dışsal ekonomilerden faydalanmayı engellemektedir. Bu nedenle farklı tırdeki bryrk yatırımaların birlikte başlatılması gerektiğinin altını çizmektedirler. Aslında bu durum kalkınmanın sağlanması için tım faktörlerin/kaynakların o ÷lkelerde mevcut olmasını gerektirmektedir. Hâlbuki az gelişmiş ÷lkeler yeterli kaynak noktasından yoksundurlar (Yulu, 2007, s.14-15).

Dengeli kalkınma teorisi iktisadi sistemde dengeyi ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda temel gıda ve tarımsal ham maddeden tut, sermaye ve ihracat mallarına kadar üretici tım sektörler arasında dengenin temel alınmasını vurgulamaktadır. Esasında bu durum sektörler arasındaki tamamlayıcılık ilkesine dayanmaktadır. Bu nedenle tamamlayıcılık ilkesi dengenin sağlanmasında temel yapı taşıını oluşturmaktadır. Bununla birlikte tamamlayıcılık ilkesi dengeyi sağlayan bir araçtan ziyade bir yol gösterici durumundadır. Burada asıl araç planlamadır. Yani bu teoriye göre, piyasa aksaklıklarının negatif etkileri yapılacak planlamalar ile bertaraf edilebilir (Yavilioğlu, 2002b, s.55).

1.2.2.2.Dengesiz kalkınma teorisi

Dengesiz kalkınma teorisi genel anlamda Perroux'un 1940'lı yıllardaki çalışmaları, Hirschman (1950) ve Streenten (1966) gibi iktisatçıların görüşleri etrafında şekillenmemiştir (Çelik ve Çetiner, 2019, s.123). Bu teori ekonomide yaşanan dengesizliklerin bazen ekonomik kalkınmayı tetikleyerek kalkınmanın hızını arttırabileceğini ve bu nedenle dengeden vazgeçilebileceği fikrine dayanmaktadır. Buna göre gelişmemiş ÷lkelerde ekonomik kalkınma yavaş ve stabil bir şekilde sağlanmayabilir. Dengesizlik durumları gör÷lebilir. Oluşabilecek dengesizlikler belli şartlar sağlandığında bilindiğinin aksine etkin bir biçimde kalkınmayı sağlayabilir. Ayrıca bu teoriye göre bölünmezliğin önemli olması, ölçek maliyetlerinin fazla olması, yeni teknoloji ve uygulamaların elde edilmesine olanak tanınması ve dengeli kalkınmaya nispeten daha çok gelir elde edilmesi gibi koşullar dengesiz kalkınmayı gerektirmektedir. (Karaman, 2016, s.36).

Bu teorilerin oluşmasındaki asıl neden, az gelişmiş ÷lkelerin kıt sermayeye sahip olmasıdır. Bu nedenle bu teoriler, kıt olan sermayenin eşit olarak dağıtılması sonucunda küçük ölçekli işletmelerin ve düşük verimin ortaya çıkacağını savunmaktadırlar. Dolayısıyla yatırımların kalkınmayı sağlayacak sürükleyici sektörlerle yönlendirmesi gerektiğinin altını çizmektedirler. Burada esas olan ileri ve geri bağlantılarla sürükleyici sektörün tespit edilmesidir. Diğer taraftan bunlar, dengeli kalkınma teorilerinde savunulan, az gelişmiş ÷lkelerde piyasa ve fiyat mekanizmasının kaynakları optimal bir şekilde dağıtamadığını fikrini reddederek piyasa ve fiyat mekanizmasının kaynak

dağılımında etkin olduğunu savunmaktadırlar. Bununla birlikte bu işleyişi salt fiyatlarla olacağını da kabul etmeyip, dengeli büyüme teorilerinde olduğu gibi planlamaların olmasını savunurlar (Yavilioğlu, 2002b, s.58).

1.2.2.3.Neoliberal teoriler

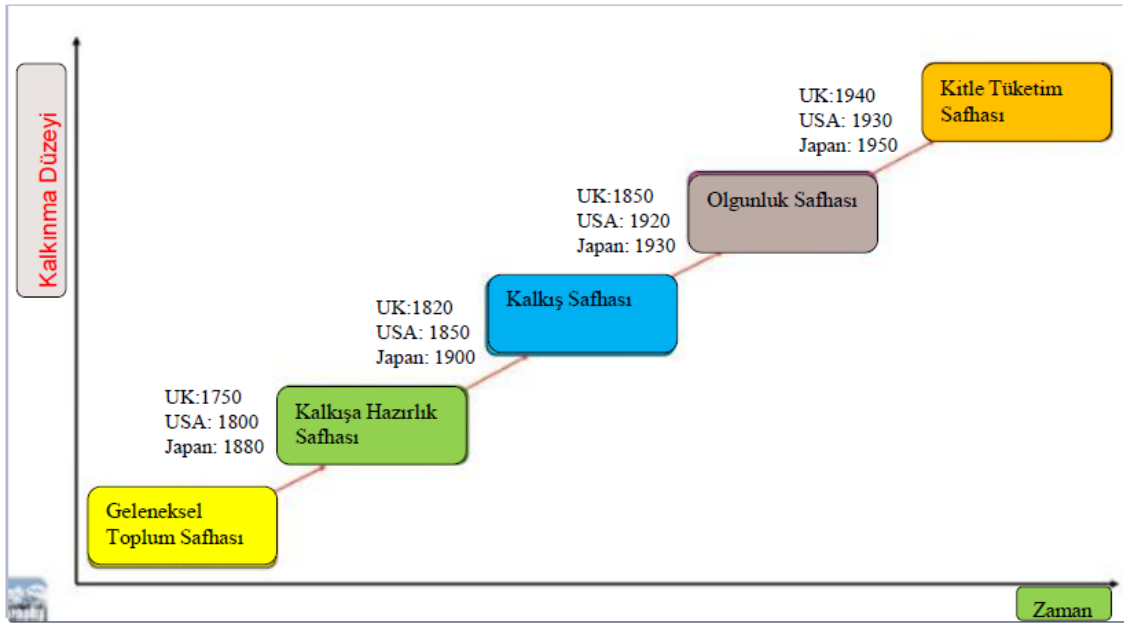
Neoliberal teori, ekonomideki optimal kaynak dağılımının serbest piyasa ile mümkün olacağını savunmaktadır. Buna göre, devletin yaptığı harcamaların çoğu verimsizdir. Bu anlamda devlet müsrif bir kurumdan ibarettir. Bu teorilerin ortaya çıkış nedeni 1970’li yıllarda yaşanan enerji krizleridir. Keynesyen politikaların bu krizlerde yetersiz kalması bu teorilerin 1980’li yılların başında yoğun ilgi görmesine neden olmuştur. Yine Güneydoğu Asya’da bazı ülkelerin serbest piyasa mekanizması ile yakaladıkları başarılar bu politikaların ün kazanmasında etkili olmuştur. Bunlara göre az gelişmişliğin asıl nedeni yanlış fiyat politikaları ve aşırı devlet müdahalesidir. Bu yanlış politikalar büyümeyi yavaşlamakta ve optimal kaynak dağılımını engelleyerek az gelişmişliğe neden olmaktadır (Yavilioğlu, 2002b, s.61).

1.2.2.4.Bağımlılık teorileri

Paul Baran, Gunter Frank, Dos Santos, Samir Amin, Emmanuel ve Kay’ın görüşlerine dayanan bu teoriye göre az gelişmişliğin nedeni kapitalist sistemin gelişmesi ve dünyaya yayılmasıdır. Diğer bir ifadeyle ülkelerin geri kalmış olmasının nedeni kapitalist sistem ve bu sistemin oluşturduğu iç çelişkileridir. Nitekim kapitalist sistemin son aşaması olan emperyalizm dünya ülkelerini merkez (zengin ülkeler) ve çevre (fakir ülkeler) şeklinde ayırmıştır. Bu iki ülke grubu arasında eşit olmayan ve merkezin lehine olan bir güç dağılımı söz konusudur. Böylece fakir ülkeler, kendi kaynaklarıyla bir kalkınma sürecine girememektedir. Aslında bu durum çevre ülkelerin merkez ülkelere daha bağımlı bir hâle geldiğine işaret etmektedir. Kısaca bu teori üç şeye odaklanmıştır. Bunlardan ilki bu teorinin kapitalist düzeninin gelişimine vurgu yapmasıdır. İkincisi bağımlılık ve sömürü neticesinde gelişen merkez (zengin) ve çevre (fakir) ayrımına odaklanmıştır. Üçüncüsü siyasi yozlaşmalar ve elit yapılaraya yoğunlaşmış ve tüm dünyada gerçekleşen sermaye akımları üzerinde durmuştur (Erden, 2012, s. 38-39).

1.2.2.5. Aşamalı/doğrusal kalkınma teorileri

Bu teorilere göre az gelişmiş ülkeler, kapitalizm sisteminin öncesinde siyasal, sosyokültürel, ekonomik ve toplumsal gibi birçok açıdan gelişmiş ülkelere benzemektedirler. Bu benzerlikten ötürü az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkeleri takip ederek kalkınma sürecine girebileceklerdir. Bu nedenle teorilerde genel anlamda her ülkenin doğrusal olarak bir gelişme çizgisini takip edeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerin mevcut durumunun geçici bir aşama olduğu iddia edilmektedir. Zira teorinin öncülerinden Rostow tüm toplumların dönemsel açıdan beş aşamayı geçerek kalkınabileceklerini söylemiştir. Bu aşamalar Şekil 1.2’de de görüldüğü üzere geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluk ve kitle tüketimi dönemi aşamalarıdır (Yavilioğlu, 2002b, s.60-61).

Şekil 1.2. Rostow'un ekonomik kalkınma basamakları

Kaynak: (Https5)

1.2.3. Ekonomik kalkınmayı temsil eden bazı endeksler

Ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki temel farklardan biri de ölçüm konusudur. Zira ekonomik büyümenin ölçümü sadece büyüme hızı ile gerçekleşirken, ekonomik kalkınmanın ölçümü için birçok yöntem bulunmaktadır. Çünkü kalkınma, nicel ve nitel değişkenleri birlikte içine alan, yapısal değişimlere vurgu yapan, uzun dönemli ve karşılaştırmalı özellikleri içeren bir kavram olduğu için tek bir yöntemle ölçülmesi yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle yazında kalkınmayı ölçen birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ön plana çıkanları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Berber, 2019, s.19);

- Kalkınmayı milli gelir artışıyla ölçen yaklaşım
- Kalkınmayı kişi başına düşen gelirle ölçen yaklaşım
- Kalkınmayı refah düzeyi ile ölçen yaklaşım
- Kalkınmayı ülkeler arası karşılaştırmayı referans alarak ölçen yaklaşım
- Kalkınmayı istihdamın sektörel dağılımını dikkate alarak ölçen yaklaşım
- Kalkınmayı tüketimi ve hayat standardını dikkate alarak ölçen yaklaşım
- Kalkınmayı istatistiksel endekslerle ölçen yaklaşım

Dikkat edilirse kalkınmanın ölçümü için milli gelir veya bileşenlerinin dışında birçok yaklaşım bulunmaktadır. Çünkü artık kalkınmayı sadece milli gelir veya kişi başına düşen milli gelir göstergeleri ile ölçmenin yetersiz kaldığına dair ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştiriler neticesinde kalkınmayı temsil eden birçok endeks geliştirilmiştir (Berber, 2019, s.23). Diğer bir deyişle kalkınmanın ölçütü olarak sadece GSYH'nin ele alınması sınırlı ve yetersiz kalmaktadır. Çünkü GSYH, refahtan ziyade ekonomik faaliyetin bir göstergesidir. Dolayısıyla günümüzde artık kalkınmayı ölçmek için “GSYH'nin Ötesi” çalışmalar ağır basmaktadır. Bu çalışmaların neticesinde de sosyal ve çevresel değişkenlerin de yer aldığı birçok endeks geliştirilmiştir. Bu endeksleri Tablo 1.5'te olduğu gibi üç grup altında toplamak mümkündür (Erden-Özsoy ve Tosunoğlu, 2017, s.285).

Tablo 1.5. Kalkınmayı Ölçen Bazı Endeksler

Birinci Grup Endeksler			İkinci Grup Endeksler		Üçüncü Grup Endeksler		
GSYH'de	Düzeltilme	Yapan	GSYH'yi	Kullanmayan	GSYH'yi	İçeren	Bileşik
Endeksler:			Endeksler:		Endeksler:		
1)	Gerçek	Gelişme	1)	Gayrisafi	1)	İnsani	Gelişme
2)	Yeşil	GSYH	2)	Ekolojik	2)	Sürdürülebilir	Kalkınma
3)	Düzeltilmiş	Net Tasarruf	3)	Öznel İyilik		Endeksi	
			4)	Sosyal Gelişme			
			5)	Mutlu Gezegen			
				Endeksi			

Kaynak: (Erden-Özsoy ve Tosunoğlu, 2017, s.285)

Görüldüğü üzere kalkınmayı temsil eden birçok endeks geliştirilmiştir. Ancak bu endekslerin içinden de ön plana çıkan iki endeks bulunmaktadır. Bunlar; *hayat kalitesi endeksi* ve *insani gelişme endeksidir* (Berber, 2019, s.23). Bu nedenle iki endeks daha detaylı ele alınacaktır.

1.2.3.1.Hayat kalitesi endeksi

Kalkınmayı temsil eden milli gelir veya bileşenlerine alternatif bir yaklaşım olarak geliştirilen bu endekse göre kalkınmanın temel hedefi, toplumdaki bireylerin gıda, barınma ve sağlık gibi temel hayati gereksinimlerine ulaşılmasıdır. Bu açıdan ele alındığında bir ülkenin kalkınmış olabilmesi için o ülke vatandaşlarının iyi beslenme,

barınma ve giyinme olanaklarına sahip olması gerekmektedir. Çünkü aynı ekonomik şartlara sahip ülkeler aynı büyüme rakamlarını yakalayabilirken aralarında hayat kalitesi açısından farklılıklar oluşabilir. Bu farklılıklar ülkelerin gelişim düzeylerini yansıtmaktadır (Doğu, 2020, s.54).

Morris David Morris tarafından geliştirilen bu endeks *hayat beklentisi*, *bebek ölüm oranı* ve *okuryazarlık oranı* olmak üzere üç alt değişkenden oluşmaktadır (Berber, 2019, s.23-24). Bugün ise Numbeo.com isimli bir veri tabanı bu endeksi güncel olarak kullanarak ülke ve bölgeleri kalkınma açısından karşılaştırmaktadır (Eser, 2016, s. 50). Söz konusu veri tabanı bu endeksi; *Satın Alma Gücü Endeksi*, *Güvenlik Endeksi*, *Sağlık Endeksi*, *Yaşam Maliyeti Endeksi*, *Emlak Fiyatının Gelire Oranı*, *Trafik İşe Gidiş Süresi Endeksi*, *Kirlilik Endeksi* ve *İklim Endeksi* gibi alt endeksler ile hesaplamakta ve şehir, ülke ve bölge bazında karşılaştırma yapmaktadır (Https6). Tablo 1.6 bu veri tabanının 87 ülke için hesaplamış olduğu *hayat kalitesi endeksini* göstermektedir. Tabloya göre, İsviçre, Danimarka, Hollanda ve Finlandiya gibi Avrupa ülkeleri ilk sıralarda yer alırken, Nijerya, İran, Bangladeş ve Sri Lanka gibi ülkeler son ise sıralarda yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'nin 87 ülke içinde 48. sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1.6. Ülkelerin/Bölgelerin 2022 Yılındaki Yaşam Kalitesi Endeksi (YKE)

SIRA	ÜLKE	YKE	SIRA	ÜLKE	YKE	SIRA	ÜLKE	YKE
1	İsviçre	195.3	30	Singapur	151.6	59	Ukrayna	111.9
2	Danimarka	192.4	31	Slovakya	151.2	60	Hindistan	111.0
3	Hollanda	185.4	32	Letonya	150.8	61	Kuzey Make..	109.6
4	Finlandiya	185.0	33	Suudi Arabistan	149.5	62	Malta	109.5
5	Avustralya	183.8	34	Kıbrıs	147.1	63	Belarus	108.5
6	İzlanda	182.3	35	İsrail	146.1	64	Fas	107.5
7	Almanya	180.3	36	İtalya	141.1	65	Brezilya	107.0
8	Avusturya	179.2	37	Tayvan	140.2	66	Arjantin	105.4
9	Yeni Zelanda	176.8	38	Polonya	140.0	67	Çin	105.1
10	Norveç	176.4	39	Macaristan	137.1	68	Azerbaycan	104.1
11	İsveç	175.3	40	Güney Afrika	136.0	69	Kolombiya	103.5
12	Estonya	174.2	41	Porto Riko	133.8	70	Rusya	103.3
13	Umman	173.7	42	Romanya	133.4	71	Pakistan	102.6
14	Lüksemburg	173.6	43	Bulgaristan	130.1	72	Tayland	101.0
15	ABD	170.7	44	Yunanistan	129.2	73	Şili	100.1
16	Japonya	169.5	45	Bosna Hersek	127.1	74	Lübnan	99.3
17	Slovenya	169.0	46	Güney Kore	125.0	75	Hong Kong	98.4
18	İspanya	168.5	47	Meksika	124.9	76	Kazakistan	93.8
19	Çek Cumhuriyeti	162.6	48	Türkiye	124.1	77	Kenya	92.5
20	Portekiz	162.5	49	Uruguay	122.3	78	Endonezya	90.4
21	Litvanya	161.8	50	Kosta Rika	122.1	79	Vietnam	90.0
22	Birleşik Krallık	161.7	51	Gürcistan	121.1	80	Mısır	89.9
23	Kanada	160.4	52	Ekvador	118.8	81	Filipinler	83.7
24	BAE	160.4	53	Malezya	118.0	82	Peru	80.4
25	Hırvatistan	159.2	54	Kuveyt	117.3	83	Venezuela	77.4
26	Fransa	156.7	55	Sırbistan	117.2	84	Sri Lanka	67.9
27	Katar	154.5	56	Tunus	114.6	85	Bangladeş	67.6
28	İrlanda	154.5	57	Panama	114.3	86	İran	64.9
29	Belçika	151.9	58	Ürdün	113.9	87	Nijerya	52.4

Kaynak: (Https6)

1.2.3.2.İnsani gelişme endeksi

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kalkınmanın sadece gelir artışıyla ölçülemeyeceğini vurgulamış ve alternatif bir ölçüm olarak İnsani Gelişme Endeksi'ni (İGE) oluşturmuştur. UNDP'ye göre ülkelerin kalkınmasında ekonomik büyüme tek başına yeterli olmayıp, insanların ve onların yeteneklerinin nihai ölçüt olması gerekmektedir. Bu anlamda aynı kişi başına GSYH'ye sahip ülkelerin nasıl farklı insani gelişmeye sahip olabileceğini sorarak bu alternatif ölçüm üzerine yoğunlaşmıştır. Bu endeks, insani gelişmenin ana boyutlarındaki ortalama başarısını ifade etmektedir. Bu nedenle ve uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgili olmak iyi bir yaşam standardına sahip olmak üzere temel boyuttan oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle endeks, her üç boyutun her biri için normalleştirilmiş endekslerin geometrik ortalaması ile oluşturulmaktadır. Şekil 1.3'te de gösterildiği gibi endeksin yaşam standardı boyutu kişi başına düşen milli gelir, sağlık boyutu doğumda beklenen yaşam süresi, eğitim boyutu ise 25 yaş ve üzeri yetişkinler için ortalama okullaşma süresi ve okula başlama çağındaki çocuklar için beklenen okullaşma yılı ile hesaplanmaktadır (Https7).

Şekil 1.3. İnsani gelişme endeksinin boyutları ve göstergeleri

Kaynak: (Https7).

Bu endekse göre, ülkeler kalkınmışlık düzeylerine göre 0 ile 1 arasında bir değere sahip olmaktadır. Endeks “0” değerine yaklaştıkça ülkenin insani gelişmişlik seviyesinin düşük olduğu “1” değerine yaklaştıkça ülkenin insani kalkınmışlık seviyesinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Doğu, 2020, s.55). Tablo 1.7 bazı ülkeler veya bölgelere ait 2021 yılındaki insani gelişme endeksini göstermektedir. Tablodan da anlaşıldığı üzere UNDP ülkeleri insani gelişme endeksine göre 4 kategoriye ayırmaktadır. Tablo yapılan bu kategorizasyon dikkate alınarak oluşturulmuş ve bu bağlamda her sınıflandırmada

bulunan ilk beş ülke seçilmiştir. Dikkat edildiğinde İsveç ve Norveç gibi Avrupa ülkelerinin çok yüksek insani gelişmeye sahip olduğu buna karşın Tanzanya ve Pakistan gibi ülkelerin ise düşük insani gelişmeye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1.7. Ülkelerin/Bölgelerin 2021 Yılındaki İnsani Gelişme Endeksi

Çok Yüksek İnsani Gelişme		
1	İsviçre	0,962
2	Norveç	0,961
3	İzlanda	0,959
4	Hong Kong, Çin	0,952
5	Avustralya	0,951
Yüksek İnsani Gelişme		
1	Arnavutluk	0,796
2	Bulgaristan	0,795
3	Grenada	0,795
4	Barbados	0,790
5	Antigua ve Barbuda	0,788
Orta İnsani Gelişme		
1	Filipinler	0,699
2	Botsvana	0,693
3	Bolivya	0,692
4	Kırgızistan	0,692
5	Venezuela	0,691
Düşük İnsani Gelişme		
1	Tanzanya	0,549
2	Pakistan	0,544
3	Togo	0,539
4	Haiti	0,535
5	Nijerya	0,535

Kaynak: (Https8)

1.3 Politik istikrar/istikrarsızlık ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi

Literatürde politik istikrar veya istikrarsızlık ile ekonomik büyüme ve kalkınma ilişkisi üzerine üç temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki politik istikrarın sağlanması için öncelikle yüksek büyümenin ve ekonomik kalkınmanın sağlanması gerekliliği ile ilgili görüştür. Bu görüşe göre ekonomik gelişmişliği sağlayan toplumlarda insani gelişme daha yüksek olur ve bu toplumlarda siyasal değişimler/dönüşümler demokratik biçimlerde gerçekleşir. İkinci görüşe göre ise ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için öncelikle politik istikrarın sağlanması ve demokrasi kurallarının işlenmesi gerekmektedir. Üçüncü görüşe göre ise diğer iki görüşün aksine politik istikrar/istikrarsızlık ile ekonomik büyüme/kalkınma arasında karşılık ilişki bulunmaktadır. Diğer bir deyişle her iki durum birbirini tetikleyebilmektedir. Bununla birlikte birçok teorik ve ampirik çalışma, politik

istikrarsızlığın ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesine engel olduğunu göstermektedir. Çünkü politik istikrarsızlık politika belirsizliğini artırmakta ve böylece üretim kararlarını olumsuz etkilemektedir. Böyle bir durum gelecekteki kararlar açısından belirsizliğe yol açtığı için ekonomik birimler ekonomik alanı terk ederek yurt dışında yatırım yapmayı tercih etmektedirler. Yani politik istikrarsızlıktan kaynaklanan belirsizlik, özel yatırımları ve ekonomik büyümeyi düşürmektedir. Kısacası oluşan belirsizlikler hem hangi yatırımların yapılacağını hem de üretim faktörlerinin değişen talebini etkileyerek yatırımlarla birlikte ekonomik büyüme üzerinde doğrudan etkili olabilmektedir (Masry, 2015, s.137).

Görüldüğü üzere politik istikrarsızlık çeşitli yollarla ekonomik büyüme veya kalkınma üzerinde etkili olsa da önemli yollardan biri politik istikrarsızlık dönemlerinde oluşan yüksek belirsizliklerdir. Bu belirsizlikler hukuk sistemini ve mülkiyet hakları güvencesini negatif etkileyerek yatırımların getirisini azaltabilmektedir. Diğer bir anlatımla politik istikrarsızlık oluşturduğu belirsizlikler ile yatırımları düşürmekte ve böylece ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Bunun yanı sıra politik istikrarsızlığın bir sonucu olarak geleceğe yönelik oluşan belirsizlik, iktidardaki siyasilerin de geleceğe yönelik beklentilerinde muğlaklık ortaya çıkarmaktadır. Bu durum iki şekilde olumsuzluğa neden olabilmektedir. Şöyle ki sonraki dönemde bir daha iktidara gelip gelmeyeceğini tam olarak öngörmeyen politikacılar, bulundukları dönemde daha çok rant peşine düşebilir ve böylece kısıtlı kaynakları verimsiz kullanabilirler. Öte yandan tekrar iktidar olabilmek için popülist politikalar uygulayarak kaynakları etkin ve verimli biçimde kullanmayabilirler. Bu da yine düşük ekonomik büyümeye neden olabilmektedir. Hatta bu durum bir taraftan da enflasyonun oluşmasına veya mevcut sorunların daha da artmasına zemin hazırlayabilir. Yine politik istikrarın sağlanamadığı dönemlerde kamu yatırımlarındaki yükseliş özel sektör tarafından gerçekleştirilen yatırımlar üzerinde dışlama etkisini oluşturarak daha düşük bir büyümeye neden olabilir (Şanlısoy, 2010, s.198-199). Politik istikrarsızlık neticesinde oluşan belirsizlikler kamu harcamaları tahsisini etkileyerek kamunun yapacağı yatırımları düşürmekte ve buna karşı kamu harcamalarını arttırmaktadır. Bu da sermaye üzerindeki vergilerin artmasına ve özel yatırımların düşmesine neden olarak düşük ekonomik büyümeye işaret etmektedir. Diğer taraftan politik istikrarsızlık özel yatırımları doğrudan düşürerek düşük ekonomik büyümeye yol açmaktadır (Arslan, 2011, s. 74).

Politik istikrarsızlık ile oluşan belirsizlikler ülkelerin borçlanma maliyetini de yükseltmektedir. Çünkü oluşan riskler uzun vadeli ve düşük faizli borçlanmayı

engellemektedir. Bu da hem kamu gelirlerinin önemli bir kısmının verimli yatırımlar yerine borçların ödenmesine gitmesi hem de yükselen faizlerin özel sektör yatırımların azaltması kanallarıyla düşük büyümeye neden olmaktadır (Şanlısoy, 2010, s.199).

Politik istikrar veya istikrarsızlık ekonomik büyümenin dolaylı belirleyicilerinden biridir. Çünkü politik istikrar veya istikrarsızlık $Y = F(A, K, L)$ şeklindeki bir büyüme modelindeki tüm değişkenleri direkt veya dolaylı etkileyerek daha düşük bir büyümeye yol açabilir. Örneğin politik istikrarsızlık ile oluşan belirsizlikler yabancı sermaye girişini engellemekte ve böylece daha düşük yatırım ve daha düşük ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Yine politik istikrarsızlık döneminde yaşanan toplumsal huzursuzluklar can ve mal güvenliğini tehlikeye attığı için yatırımların ve büyümenin düşmesine sebebiyet vermektedir. Politik istikrarsızlık fiziki sermayeyi etkilediği gibi beşerî sermayeyi de olumsuz etkileyebilmektedir. Çünkü politik istikrarın sağlanamadığı bir toplumda eğitim sisteminde olumsuzluklar yaşanacak ve bu durum beşerî sermayenin gelişimini engelleyecektir. Kısaca politik istikrarın sağlanamadığı bir toplumda veya ülkede teknolojinin, fiziki ve beşerî sermayenin gelişmesi ve etkin kullanılması mümkün olamamaktadır. Tüm bunlar daha düşük bir ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleşeceğine işaret etmektedir (Kartal ve Öztürk, 2017, s.264).

Politik istikrarsızlık oluşturduğu belirsizlikler ve dolayısıyla düşük yatırım ve düşük büyümenin yanı sıra birçok makroekonomik değişkeni de etkileyebilmektedir. Örneğin politik istikrarsızlık popülist harcamaların artması veya döviz kurlarının yükselmesi kanalıyla yüksek enflasyona yol açabilir. Politik istikrarsızlık ülkelerin kurumsal yapısını zedeleyerek rekabet edebilirliğini zayıflatabilir. Böylece ülkenin cari dengesini olumsuz etkileyebilir. Politik istikrarsızlığın neden olduğu düşük büyüme bir noktada istihdamın azalması ve işsizliğin de artması anlamına gelmektedir. Hatta politik istikrarsızlık dönemlerinde yurt dışına doğru beyin göçü yaşanabilmektedir. Son olarak bir ülke içerisinde politik istikrarsızlığın yaşandığı bölgelerden nispeten daha huzurlu bölgelere doğru göç yaşanmaktadır. Bu da hem bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarına ve gelir dağılımı adaletsizliğine neden olabilmektedir (Şanlısoy, 2010, s.202-211).

İKİNCİ BÖLÜM: LİTERATÜR TARAMASI

Politik istikrar ve ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisini inceleyen ampirik çalışmaların özellikle son yıllarda arttığı görülmektedir. Bu ampirik çalışmalar ile politik istikrarın ekonomik büyüme ve kalkınmada ne ölçüde etkili olduğu veya bu değişkenler arasında nasıl bir ilişki olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde politik istikrar veya istikrarsızlığın ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi üzerine yapılmış literatürdeki bazı ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmalar öncelikle uluslararası ve ulusal literatüre göre kategorize edilmiş daha sonra kapsam, metodoloji ve sonuç bağlamında detaylı olarak incelenmiştir.

2.1. Uluslararası Ampirik Literatür

Konu ile ilgili uluslararası literatürdeki çalışmalardan biri Alesina vd. (1996) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar 113 ülkeye ait 1950-1982 dönemindeki veriler ile politik istikrarsızlığın kişi başına düşen GSYH üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Politik istikrarsızlık göstergeleri olarak hükümetlerin değişim biçimi, yönetim biçimi, darbe ve darbe girişimi gibi değişkenlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır.

Devereux ve Wen (1998) çalışmalarında politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme bağıntısını 52 ülke örnekleminde test etmişlerdir. 1960-1985 dönemindeki veriler ile yapılan ampirik çalışmanın sonucunda politik istikrarsızlığın kamu harcamalarının GSYH'de daha fazla pay almasına ve daha düşük ekonomik büyümeye neden olduğu tespit edilmiştir.

Asteriou ve Price (2000) ise konuyu zaman serisi analizleri ile İngiltere örneğinde ele almışlardır. Araştırmada politik istikrarsızlığı temsilen; terör eylemleri, siyasi saiklerle yapılan grevler, seçim sayıları, rejim/hükümet değişiklikleri ve savaş dönemleri gibi bazı göstergeler kullanılmıştır. Çalışmada 1961-1997 dönemindeki veriler OLS ve GARCH gibi tahmin yöntemleri ile analiz edilmiş ve sonuç olarak politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Feng (2001) politik özgürlük, politik istikrarsızlık ve politika belirsizliğinin özel yatırımlar üzerindeki etkisini 42 gelişmekte olan ülke için araştırmıştır. 1978-1988 yılları arasındaki veriler ile korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. OLS tahmin yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonucunda politik özgürlüklerin özel yatırımları teşvik ederek arttırdığı buna mukabil politik istikrarsızlıkların ve politika belirsizliğinin ise özel yatırımları olumsuz etkileyerek düşürdüğü ortaya çıkmıştır.

Konu ile ilgili gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılmış çalışmalardan biri de Campos ve Nugent'e (2002) aittir. Araştırmacılar 98 gelişmekte olan ülke örnekleminde sosyo-politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmalarında 1960-1995 dönemindeki verileri kullanılmışlardır. Çalışmada sosyo-politik istikrarsızlığı temsilen: siyasi suikastlar, devrimler, darbeler, siyasi rekabet edebilirlik, siyasal katılımın oranı, yöneticilerin işe alımlarında rekabetçiliğin, şeffaflığın ve düzenlemelerin esas alınması benzeri birçok faktör kullanılarak sosyo-politik istikrarsızlık endeksleri hesaplanmıştır. Daha sonra bu endeksler ile ekonomik büyüme ilişkisi için Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda uzun dönemde sosyo-politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Ancak yapılan duyarlılık analizi sonucunda değişkenler arasında eş zamanlı bir negatif ilişki olduğu fakat bunun uzun dönemde kurumsal faktörlerin göz ardı edilmesinden ve Sahra-altı Afrika ülkelerinden kaynaklanabileceği vurgulanmıştır.

Darby vd. (2004) konuyu 13 Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) üyesi ülkenin 1963-1996 yılları arasındaki verilerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada siyasi belirsizliklerin kamu harcamalarının tüketim ve yatırımlar arasında nasıl tahsis edildiği üzerindeki etkisine ve dolayısıyla siyasi belirsizlikler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Panel regresyon analizlerinin yapıldığı çalışmanın sonucunda siyasi belirsizliklerin kamu yatırımlarında partizan etkilere neden olduğu, kamu yatırımlarını azalttığı ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır.

Campos ve Karanasos (2007) çalışmalarında 1896-2000 dönemindeki veriler ve zaman serisi analizleri ile Arjantin için politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasındaki bağıntıyı test etmişlerdir. Politik istikrarsızlığı temsilen; suikastlar ve grevlerden oluşan enformel politik istikrarsızlık ile anayasa ve yasa değişikliklerinden oluşan formel politik istikrarsızlık göstergeleri kullanılmıştır. Power-ARCH tahmin yöntemiyle yapılan analizler sonucunda enformel politik istikrarsızlığın doğrudan, formel politik istikrarsızlığın ise dolaylı olarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği bulgulanmıştır. İlaveten enformel politik istikrarsızlığın etkisinin kısa dönemde daha güçlü olduğu belirlenirken, formel politik istikrarsızlığın etkisinin ise uzun dönemde daha güçlü olduğu ortaya çıkmıştır.

Zaman serisi analizlerinin kullanıldığı diğer bir çalışma da Qureshi vd. (2010) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar Pakistan örneğinde 1971-2008 dönemindeki verileri kullanarak konuyu incelemişlerdir. Çalışmada öncelikle grevler, gösteriler,

isyanlar, hükümetlerin iktidarda kalma süresi, hükümetlerin değişim şekli (darbeler veya seçim gibi), savaşlar ve rejim tipi gibi değişkenler kullanılarak Temel Bileşenler Analizi (TBA) ile Pakistan için politik istikrarsızlık endeksi oluşturulmuştur. OLS tahmin yönteminin kullanıldığı çalışma sonucunda politik istikrarsızlığın Pakistan'daki üretim, yatırım ve ihracatın düşük kalmasına ve dış borçlar ile enflasyonun yüksek olmasına neden olduğu ve böylece ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilediği anlaşılmıştır.

Grochova ve Kouba (2010) yaptıkları çalışmada konuyu Estonya, Letonya ve Litvanya örnekleminde araştırmışlardır. Çalışmanın dönemi 2002-2008 aralığındaki çeyrek verilerini kapsamaktadır. Araştırmacılar öncelikle politik istikrarsızlığı; “elit” ve “elit olmayan” politik istikrarsızlık olmak üzere iki şekilde açıklamışlardır. Burada “elit olmayan” politik istikrarsızlığı darbeler, şiddetli protestolar ve iç savaş gibi göstergeler temsil ederken, “elit” politik istikrarsızlığı ise hükümetlerin kurulamaması, koalisyon hükümetleri, hükümet değişikliği sayısı gibi yumuşak olayları temsil etmektedir. Çalışmada politik istikrarsızlığı temsilen; “elit” politik istikrarsızlık (kabine değişikliği sayısı) değişkeni ele alınmışken, ekonomik kalkınmayı temsilen ise GSYH, yatırım ve ihracat oranları gibi değişkenler kullanılmıştır. OLS, GLS ve GMM tahmin yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda söz konusu ülkeler için “elit” politik istikrarsızlığın ekonomik kalkınmada etkili olmadığı ortaya çıkmıştır.

Zouhaier ve Kefi (2012) dinamik dengeli panel veri analizi ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA-Middle East and North Africa) bölgesindeki 11 ülke (Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Fas, Umman, Suudi Arabistan ve Tunus) örnekleminde politik istikrarsızlığın yatırımlar üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada Politik istikrarsızlığı temsilen; darbeler, sosyal problemler, siyasi ve etnik gerilimler, iç savaşlar, politik şiddet ve kurumlar ile kuralların öngörülemeyen değişimi kıstaslarından oluşan politik istikrar endeksi kullanılmıştır. 2000-2009 yılları aralığındaki veriler GMM tahmin yöntemi ile analiz edilmiş ve sonuç olarak; politik istikrarsızlık ile yatırımlar arasında negatif bir ilişkinin olmadığı ve dolayısıyla politik istikrarsızlığın yatırımlar üzerinde herhangi bir etkide bulunmadığı ortaya konulmuştur.

Ahmed ve Pulok (2013) yaptıkları çalışmada 1984-2009 dönemi için Bangladeş'i ele almışlardır. Araştırmacılar iki farklı eşbütünleşme testi kullanarak politik istikrarın ekonomik performans üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini analiz etmişlerdir. Çalışmada politik istikrarı temsilen ICRG'den alınan politik risk endeksi kullanılmıştır. Engle Granger eşbütünleşme testine göre bir eşbütünleşme çıkmazken, ARDL sınır testi yaklaşımına göre politik istikrar ve ekonomik performans arasında eşbütünleşme

bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle politik istikrarın kısa dönemde ekonomik performansı pozitif, uzun dönemde ise negatif etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır.

Bashir ve Xu (2014) çalışmalarında panel veri analiz yöntemi ile politik/ekonomik özgürlükler ve politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırmaya 117 ülkeye ait 1980-2012 yılları aralığındaki veriler dâhil edilmiştir. Politik istikrarı temsilen ICRG'nin politik risk endeksi kullanılmıştır. OLS, FE ve SGMM tahmin yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlükler ve politik istikrarın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte politik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin net olmadığı (pozitif-negatif olabildiği) anlaşılmıştır.

Georgiou vd. (2015) ise konuyu 15 Avrupa Birliği ülkesi (Avusturya, Belçika, Kıbrıs, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç ve İngiltere) ile Norveç, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Japonya örnekleminde test etmişlerdir. Çalışmada 2000-2012 dönemine ait veriler panel veri analizi ile tahmin edilmiştir. GLS ve SUR tahmin yöntemlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda demokratik rejimlerdeki politik istikrar ile iktisadi özgürlükler arasında doğru yönlü bir ilişkisinin varlığı tespit edilmişken, siyasi istikrar ile ekonomik krizler arasında ise ters yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Kısaca politik istikrar ile ekonomik istikrar ve iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Shabbir vd. (2016) yaptıkları araştırmada D-8 ülkeleri (Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye) örnekleminde yolsuzluklar ve politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada politik istikrarı temsilen Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin (WGI-World Governance Indicators) politik istikrar endeksi kullanılmıştır. 1995-2013 dönemine ait veriler GMM tahmin yöntemiyle analiz edilmiş ve politik istikrarın sosyal/siyasal huzursuzlukları azaltarak yatırımları arttırdığı ve böylece ekonomik büyümeye olumlu katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nazeer ve Masih (2017) politik istikrarsızlığın hem Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) hem de ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Malezya örnekleminde test etmişlerdir. Çalışmada politik istikrarsızlığı temsilen; hükümetin istikrarı, yolsuzluklar, kanun ve düzen, demokratik hesap verebilirlik ve bürokrasinin kalitesi göstergelerinden oluşan politik istikrarsızlık endeksi ele alınmıştır. 1984-2013 dönemindeki veriler ARDL tahmin yöntemiyle analiz edilmiş ve sonuç olarak politik istikrarsızlık ile DYY ve

ekonomik büyüme arasında hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ilişki olduğu belirlenmiştir.

Malezya için benzer bir çalışma da Naleef ve Masih (2018) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar, politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme ile birlikte döviz kurları ve işsizlik üzerindeki etkisini de incelemişlerdir. Politik istikrarsızlığı temsilen Nazeer ve Masih'in (2017) çalışmalarında olduğu gibi hükümetin istikrarı, yolsuzluklar, kanun ve düzen, demokratik hesap verebilirlik ve bürokrasinin kalitesi göstergelerinden oluşan politik istikrarsızlık endeksi kullanılmıştır. Araştırmada 1984-2017 yılları aralığındaki veriler ARDL yöntemiyle tahmin edilmiş ve politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme, döviz kuru ve işsizlik arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca siyasi istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği ortaya çıkmıştır.

Corovei ve Socol (2019) politik istikrarın iktisadi büyüme üzerindeki etkisini 28 Avrupa Birliği ülkesi örnekleminde test etmişlerdir. Araştırmacılar, 2000-2017 yılları aralığındaki verileri OLS yöntemiyle tahmin etmişlerdir. Politik istikrarı temsilen, Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda politik istikrarın ekonomik büyüme üstünde pozitif bir etki oluşturduğu görülmüştür.

Yakubu vd. (2020) Kenya'nın ekonomik büyüme belirleyicileri için yaptıkları çalışmada politik istikrarın da ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada politik istikrarı temsilen ülkedeki siyasi kurumların istikrarı ele alınmış ve 1970-2016 dönemindeki zaman serisi verileri kullanılmıştır. Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme testi ile OLS, DOLS ve FMOLS tahmin yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda politik istikrarın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği görülmüştür.

Abdelhameed ve Rashdan (2021) konuyu Mısır, Tunus, Cezayir, Sudan, Brezilya, Türkiye ve Endonezya örnekleminde ele almış ve 1994-2019 dönemindeki verileri kullanmışlardır. Veriler, Pedroni eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli (HDM) ile tahmin edilmiş ve sonuç olarak söz konusu ülkelerde politik istikrarsızlığın uzun dönemde ekonomik büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Khafaga ve Albagoury (2022) politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2005-2019 yılları arasındaki veriler ile Etiyopya örneğinde incelemişlerdir. Çalışmada politik istikrarı temsilen; Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksi kullanılmıştır. ARDL ve HDM tahmin yönteminin kullanıldığı araştırma sonucunda politik istikrarın hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkilediği bulgulanmıştır.

Dirks ve Schmidt (2023) politik istikrarsızlığın iktisadi büyüme üzerindeki etkisini 34 gelişmiş ülke örnekleminde araştırmışlardır. Araştırmada politik istikrarı temsilen; Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksi ele alınmıştır. 1996-2020 yılları aralığındaki veriler VAR ve sistem GMM yöntemiyle tahmin edilmiş ve sonuç olarak politik istikrarsızlığın şoktan beş yıl sonra özel tüketim harcamalarını ve yatırımları azaltarak GSYH'yi %4 ila 7 oranında düşürdüğü belirlenmiştir.

2.2. Ulusal Ampirik Literatür

Konu ile ilgili ulusal literatürde yer alan çalışmalardan biri Pehlivan'a (2009) aittir. Araştırmacı çalışmada farklı bölgelerde bulunan 19 ülkeye (Arjantin, Brezilya, Çin, Ekvator, El Salvador, Filipinler, Jamaika, Kolombiya, Kore, Malezya, Pakistan, Panama, Paraguay, Singapur, Şili, Tayland, Türkiye, Uruguay ve Venezuela) ait 1986-2003 yılları arasındaki veriler ile panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Çalışmada politik istikrarı temsilen ICRG'nin politik risk endeksi kullanılmıştır. EKK tahmin yönteminin kullanıldığı çalışmada söz konusu tüm ülkelerde politik istikrarın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Şanlısoy ve kök (2010) yaptıkları çalışmada politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Türkiye için zaman serisi analizleri ile araştırmışlardır. Çalışmada politik istikrarı temsilen ICRG'nin politik risk endeksi ele alınmıştır. 1987–2006 dönemindeki çeyrek verilerinin analiz edildiği çalışmada, EKK, Phillips-Hansen, Engle-Yoo, Gregory-Hansen gibi eşbütünleşme test ve tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda politik istikrarsızlık ve iktisadi büyüme arasında negatif ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Türkiye için benzer çalışma da Arslan (2011) tarafından yapılmıştır. Araştırmada 1987-2007 yılları arasındaki çeyrek veriler ile Johansen (1988) eşbütünleşme testi ve HDM tahmin yöntemi ile analizler gerçekleştirilmiştir. Politik istikrarı temsilen ICRG'nin politik risk endeksinin kullanıldığı araştırmanın sonucunda politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ve ayrıca ekonomik büyümeden politik istikrarsızlığa doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu bulgulanmıştır.

Yine konu ile ilgili 2011 yılında Türkiye için yapılmış bir çalışma da Demirgil'e (2011) aittir. Araştırmacı 1970-2006 yılları aralığındaki veriler ile politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme, enflasyon ve döviz kuruları üzerindeki etkisini test etmiştir. Çalışmada öncelikle TBA ile *genel seçimler*, *yerel seçimler*, *askeri darbe dönemleri*, *referandumlar*, *koalisyonlar*, *grev* gibi alt değişkenler kullanılarak politik istikrarsızlık

endeksi oluşturulmuştur. Daha sonra çalışmada GARCH ile EGARCH tahmin yöntemleri kullanılmış ve sonuç olarak politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi negatif ve enflasyon oranlarını ise pozitif etkilediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada politik istikrarsızlığın döviz kurları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.

Cangir (2012) yaptığı çalışmada uzun bir zaman dilimi için (1955-2009 Türkiye’de politik istikrarsızlığın makroekonomik etkilerini test etmiştir. Çalışmada ilk olarak TBA yöntemiyle şiddet olayları, terör, gösteri, grev vb. bazı değişkenler kullanılarak politik istikrarsızlık endeksleri oluşturulmuştur. Ardından EKK ve GMM tahmin yöntemleri ile politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme, enflasyon ve cari denge gibi makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışma neticesinde suikastlar ve şiddet olayları gibi şiddeti temsil eden politik istikrarsızlık endekslerinin ekonomik büyümeyi düşürdüğü, enflasyon ve cari açığı ise artırdığı sonucuna varılmıştır. Buna mukabil şiddeti içermeyen politik istikrarsızlık değişkenlerin (gösteriler) ise makroekonomik göstergeler üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Özsağır (2013) ise politik istikrarsızlığın bir göstergesi olan askeri darbelerin ve müdahalelerin ekonomik büyümeye olan etkisini Türkiye örnekleminde araştırmıştır. Verileri 1923-2012 dönemini kapsayan çalışmada EKK tahmin yöntemiyle regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda askeri darbe veya müdahaleler dönemlerinde GSYH’nin negatif etkilenecek %26 düzeyinde küçüldüğü ortaya çıkmıştır.

Ulusal literatürde yer alan çalışmalardan biri de Kaplan’a (2014) aittir. Araştırmacı 1984-2012 dönemindeki veriler ile konuyu 29 OECD ülkesi için ele almıştır. Çalışmada politik istikrarı temsilen İCRG’nin politik risk endeksi kullanılmıştır. Havuzlanmış EKK (HEKK), Sabit Etkiler Modeli (SEM) ve Rassal Etkiler Modeli (REM) tahmin yöntemlerinin kullanıldığı analizler sonucunda politik istikrarın ekonomik büyümeye olan etkisinin pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir.

Parlakıyıldız (2015) Kaplan’ın (2014) kullandığı aynı tahminleme yöntemleri (HEKK, SEM ve REM) ile konuyu incelemiştir. Araştırmacı politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeye etkisini 1999-2013 zaman aralığındaki veriler ile 25 Latin Amerika ülkesi için test etmiştir. Çalışmada politik istikrarsızlığı temsilen Ülkelerarası Zaman Serisi Veri Arşivi’nden elde edilen ve suikastlar, grevler, devrimler benzeri alt değişkenlerden oluşan endeks kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda politik istikrarsızlığın iktisadi büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Kalay ve Çetin (2016) yaptıkları çalışmada 2000-2011 yılları arasındaki veriler ile politik istikrarın ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve askeri harcamalara olan etkisini

araştırmışlardır. 52 Afrika ülkesi örnekleminde yapılan araştırmada Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda politik istikrarsızlığın gelir dağılımı ve askeri harcamaları direkt, ekonomik büyümeyi ise dolaylı (askeri harcamalar kanalıyla) etkilediği anlaşılmıştır.

Yalçinkaya ve Kaya (2017) yaptıkları çalışmada politik istikrarın/istikrarsızlığın iktisadi büyüme üzerindeki etkisini dünyanın en büyük ekonomisine sahip 20 ülke örnekleminde incelemişlerdir. 1996-2015 dönem aralığındaki verilerin inceleme konusu olduğu çalışmada politik istikrarı temsilen Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksi kullanılmıştır. Çalışmada ülke gruplarının ekonomik açıdan homojen olması göz önünde bulundurularak 20 ülke gelişmiş G-12 (ABD, Almanya, Avustralya, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada) ve gelişmekte olan G-8 (Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Hindistan, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye) ülkeleri şeklinde kategorize edilmiş ve analizler gerçekleştirilmiştir. Kao ve Pedroni eşbütünleşme, FMOLS ve Panel Fisher nedensellik testi ve tahmin yöntemlerin kullanıldığı araştırmanın sonucunda G-12 ve G-8 ülkelerinde politik istikrarın/istikrarsızlığın iktisadi büyümeyi sırasıyla pozitif/negatif şekilde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Alper (2018) çalışmasında konuyu 1996-2016 yılları arasındaki veriler ile BRİCS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Türkiye) ülkeleri için araştırmıştır. Çalışmada politik istikrarı temsilen Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksi ele alınmıştır. FGLS ve PCSE tahmin yöntemlerinin kullanıldığı analizler sonucunda politik istikrarın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle politik istikrarda oluşacak %1'lik bir artış iktisadi büyümede %1.27'lik bir artışa neden olacağı ortaya konulmuştur.

Konu ile ilgili 2018 yılında yapılmış bir çalışma da Al ve Belke (2018) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar 14 MENA (Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Fas, Umman, Suudi Arabistan, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen) ülkesi için 1991-2016 yılları arasındaki veriler ile analizler yapmışlardır. Çalışmada politik istikrarsızlığı temsilen ICRG'nin iç karışıklık endeksi, dış karışıklık endeksi ve bu iki endeksin ortalamasını veren politik istikrarsızlık endeksleri değerlendirilmiştir. Kónya (2006) nedensellik testi kullanılarak yapılan analizler sonucunda İsrail ve İran ülkeleri dışında diğer ülkelerde politik istikrarsızlık ve iktisadi büyüme arasında tek ve çift yönlü nedensellikler bulunmuştur.

Konya (2006) nedensellik analizi ile konuyu inceleyen diğer bir çalışma da Demez vd. (2019) tarafından yapılmıştır. Araştırma Yeni Sanayileşen Ülkeler grubu (Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Malezya, Meksika, Filipinler, Türkiye, Tayland, Güney Afrika) örnekleminde 2002-2017 yılları arasındaki veriler ile yürütülmüştür. Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksinin ele alındığı çalışma sonucunda söz konusu ülkelerden sadece Endonezya ve Türkiye için iktisadi büyümeden politik istikrara doğru tek yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.

Bişen`de (2020) yaptığı çalışmasında 2002-2017 dönem aralığındaki verileri kullanmıştır. BRİCS-T ülkeleri için yapılan çalışmada Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksi ele alınmıştır. PSUR yöntemi ile yapılan tahminler sonucunda Brezilya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye için politik istikrarın iktisadi büyümeyi düşük oranda ve pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Buna karşın Çin için değişkenler arasında negatif ilişkinin olduğu, Hindistan için ise değişkenler arasında herhangi bir ilişkin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Efeoğlu (2021) 128 ülke örnekleminde politik istikrar gibi bazı ekonomik ve politik değişkenlerin insani gelişmişlik üzerine etkisini araştırmıştır. Politik istikrarı temsilen Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksinin kullanıldığı çalışmanın verileri, 2010-2018 dönem aralığını kapsamaktadır. Panel sıralı nitel tercih analiz yönteminin kullanıldığı araştırmanın sonuçları, politik istikrarın çok yüksek insani gelişme düzeylerinde daha çok etkili olduğunu, diğer bir ifadeyle bu gelişme düzeyini etkilemesinin daha olası olduğunu göstermiştir.

Yiğit (2021) ise konuyu D-8 (Türkiye, Endonezya, İran, Mısır, Pakistan, Nijerya, Malezya, Bangladeş) ülkeleri örnekleminde araştırmıştır. Verileri 1990-2014 dönemini kapsayan çalışmada politik istikrarsızlığı temsilen PRS Grup tarafından yayımlanan ICRG'nin politik risk endeksi kullanılmıştır. Johansen eşbütünleşme, VAR tahmin yöntemi ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmanın sonucuna göre politik istikrarsızlıktan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Ayrıca VAR tahmin sonuçlarına göre kişi başı reel GSYH'deki değişimin yaklaşık %3,5'i politik istikrarsızlıktan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

Erdoğan ve Akalın (2022) konuyu Türkiye için 1984-2017 dönemindeki veriler ile zaman serisi analiz metotlarıyla araştırmışlardır. Çalışmada öncelikle politik istikrar için ICRG'nin hükümet istikrarı ve askerin siyasete müdahale endeksleri değerlendirilmiş ve TBA yöntemi ile politik istikrar endeksi oluşturulmuştur. Daha sonra Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) tahmin yöntemi ile

politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi tahmin edilmiştir. Araştırmacılar, analizler sonucunda politik istikrarın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini bulgulamışlardır.

2.3. Ampirik Literatürün Değerlendirilmesi

Politik istikrarın/istikrarsızlığın ekonomik büyümeye veya ekonomik kalkınmaya etkisini ampirik olarak ortaya koyan gerek ulusal ve gerekse uluslararası literatürdeki yaklaşık kırk tane çalışma kapsam, çalışma dönemi, metodoloji ve sonuç bağlamında detaylı olarak irdelenmiştir. Söz konusu çalışmalardan yola çıkarak aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

- 1) Politik istikrarın/istikrarsızlığın ekonomik büyümeye veya ekonomik kalkınmaya etkisini ampirik olarak ortaya koyan çalışmaların daha çok 1990'lı yıllarda başladığı ve giderek arttığı gözlenmiştir. Konu ile ilgili ampirik çalışmaların giderek artması yeni teknik ve tahmin yöntemleri ile konunun analiz edilmesinin yanı sıra politik istikrar ve ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi üzerinde tam uzlaşının sağlanmadığından da kaynaklandığı şeklinde değerlendirilebilir. Zira politik istikrarın/istikrarsızlığın ekonomik büyüme ve kalkınmayı pozitif/negatif etkilediğine dair çalışmalar çok daha fazla olsa da bu değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı veya ters yönlü bir ilişkinin olduğunu bulgulayan çalışmalar da mevcuttur.
- 2) Çalışmalarda politik istikrarı/istikrarsızlığı temsilen daha çok PRS Grup tarafından yayımlanan ICRG'nin politik risk endeksi ile Dünya Bankası tarafından yayımlanan Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksi kullanılmışsa da politik istikrarı temsilen farklı değişkenlerin ele alındığı belirlenmiştir. Bu durum birinci bölümde de izah edildiği gibi politik istikrarın/istikrarsızlığın temsiliyeti veya ölçümü noktasında da tam bir uzlaşının olmadığı şeklinde değerlendirilebilir.
- 3) Politik istikrarın/istikrarsızlığın dış borç, döviz kuru, enflasyon, cari açık, ihracat ve yatırım gibi farklı birçok makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar olmakla birlikte çalışmalarda, daha çok politik istikrarın ekonomik büyümeyi temsil eden GSYH veya kişi başı reel GSYH üzerindeki etkisinin araştırıldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle politik istikrarın veya istikrarsızlığın ekonomik kalkınmayı daha iyi temsil edildiği düşünülen İGE üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların daha sınırlı olduğu gözlenmiştir. Bu husus çalışmanın uygulama kısmında İGE değişkeninin de alınmasında etkili olmuştur.

Toparlanılacak olunursa politik istikrarın/istikrarsızlığın ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisini araştıran ampirik çalışmalar örneklem ülke, zaman dönemi

ve tahmin yöntemi gibi konularda genel olarak farklılaşmaktadır. Çalışmalarda politik istikrarın ekonomik büyümeyi veya kalkınmayı ne yönde ve ne ölçüde etkilediğine dair tam bir uzlaşma olmasa da politik istikrarın ekonomik büyümeyi/kalkınmayı pozitif etkilediğini bulgulayan çalışmalar daha yaygındır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: POLİTİK İSTİKRAR İLE EKONOMİK BÜYÜME/ KALKINMA İLİŞKİSİNİN AMPİRİK OLARAK İNCELENMESİ

Çalışmanın bu bölümünde politik istikrar ve ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. Bölümde ilk olarak araştırmanın amacı, kapsamı ve önemine değinilmiştir. Ardından bazı makroekonomik göstergeler ile analiz kapsamına alınan ülkelerin sosyoekonomik yapısı incelenmiştir. Bölümün son kısmında ise araştırmanın metodolojisine ve analiz bulgularına yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı; politik istikrar ile ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma ilişkisini ampirik olarak inceleyip ilgili yazına katkı sağlamaktır. Ampirik literatürün sunulduğu bölümde de ifade edildiği gibi özellikle son yıllarda konu ile ilgili ampirik çalışmalar artmıştır. Ancak bu çalışmalarda her ne kadar yaygın görüş; politik istikrarın ekonomik büyüme ve bazı makroekonomik göstergeleri pozitif etkilediği yönünde olsa da politik istikrar ile ekonomik büyüme ve kalkınma ilişkisi için hâlen net ve üzerinde uzlaşılmış bir sonuç ortaya konulmamıştır. Dolayısıyla farklı veri dönemi, örneklem grubu ve tahmin yöntemiyle yapılacak bu çalışmanın konu ile ilgili yazına katkı sunması beklenmektedir. Bunun yanı sıra incelenen yaklaşık kırk tane ampirik çalışmada ağırlıklı olarak politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Başka bir anlatımla politik istikrarın ekonomik kalkınma veya bunu temsil eden İGE üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar nispeten sınırlı kalmıştır. Bu durum/eksiklik göz önünde bulundurulmuş ve bu nedenle politik istikrar ve ekonomik kalkınmayı temsil eden İGE arasındaki nedensellik de tespit edilmeye çalışılmıştır. Yani çalışmanın bu yönüyle de ilgili yazına katkı sağlayacağı öngörülmüş ve çalışma yürütülmüştür.

3.2. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı

Çalışmanın örneklemini verisine ulaşılan bazı MENA ülkeleri (Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Fas, İran, İsrail, Katar, Libya, Malta, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün) ile Türkiye'den oluşmaktadır. Bilindiği gibi MENA ülkeleri petrol zengini bazı ülkeler dışında genellikle kalkınmışlık ve yoksulluk bağlamında dünyada son sıralarda yer almaktadır (Kalaycı, 2011, s.175). Yine Kalaycı (2011, s.196) aynı çalışmanın sonuç kısmında MENA ülkeleri için *“MENA'nın manası, nereden ve nasıl bakıldığına göre değişmekle birlikte, makro iktisadi açıdan denilebilir ki; MENA ülkelerinde genel bir istikrarsızlık, iktisadi özgürlük açısından bir tatminsizlik, barış ve huzura duyulan özlem, şehirleşme ikilemleri, geniş bir tabana yayılmış yoksulluğa karşı*

belirli zümrelerce yönetilen bir servet-refah varlığı, süregelen bir geri kalmışlığın yanında petrol ülkelerinin yükselen ekonomiler arasına girmek için gösterdiği bir rekabet ivmesi gibi durumlar söz konusudur. ” şeklinde yorumda bulunarak aslında bu ülkelerin genel anlamda sosyoekonomik açıdan zor durumda olduklarına işaret etmiştir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin/kalkınmanın politik bir belirleyicisi olan politik istikrarın etkisinin bu ülkelerde araştırılması önemli görülmüş ve çalışmaya dâhil edilmiştir.

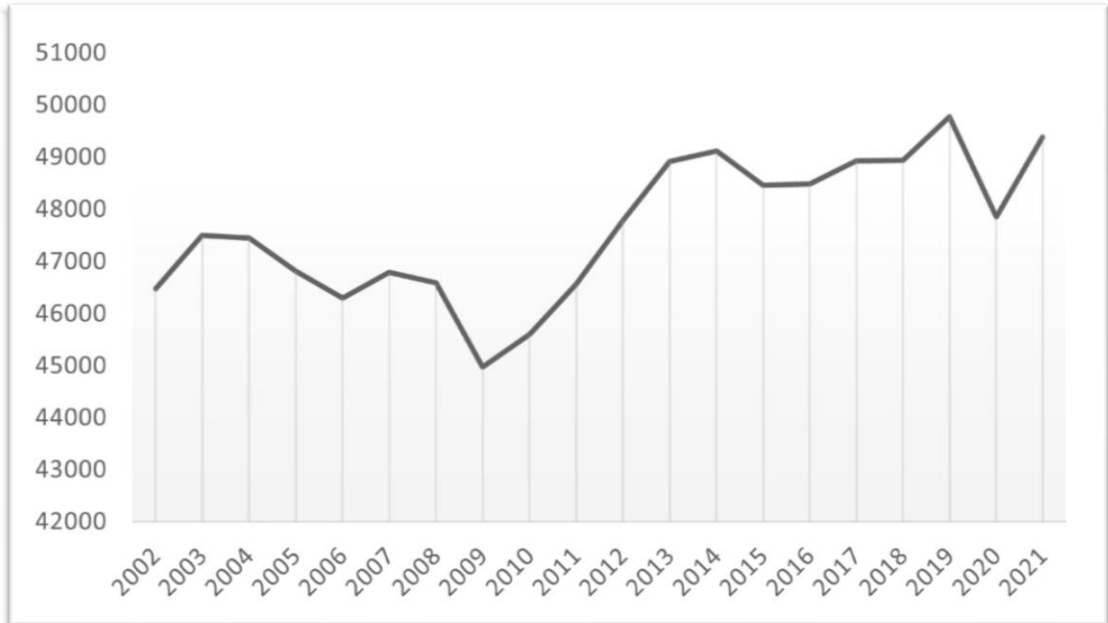
Esasında literatürde yukarıda detaylı bir şekilde verilen Zouhaier ve Kefi (2012) ve Al ve Belke'nin (2018) çalışmaları dışında da MENA ülkeleri için konuyu araştıran çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin Campos vd. (1999), Tang ve Abosedra (2014) ve Omri vd. (2015) politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeye olan etkisini, Tosun vd. (2008) politik istikrarsızlığın yatırımlara olan etkisini ve Aloui (2019) politik istikrarsızlığın doğrudan yabancı yatırımlara olan etkisini MENA ülkeleri için incelemişlerdir. Ancak bu çalışmalarda örneklem ülke sayısı, veri dönemi ve tahmin yöntemi değişebilmektedir. Öte yandan bu çalışmaların da genel literatürdeki çalışmalara daha çok politik istikrarsızlığın büyüme üzerindeki etkisinin test edilmesi hususunda paralellik arz ettiği görülmüştür. Bu nedenle çalışma, örneklem ülke sayısı, veri dönemi ve tahmin yöntemi bağlamında farklılaşmanın yanı sıra ilaveten politik istikrar ve İGE ilişkisini ele alması sebebiyle de önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmaya Türkiye'nin de dâhil edilmesin nedeni ise bazı uluslararası kuruluşların yaptığı sınıflandırmalarda Türkiye'yi de bu bölgeye katmalarından kaynaklanmıştır (Kalaycı, 2011, s.177; Https9).

3.3. Temel Göstergelerle Örneklem Ülkelerin Sosyoekonomik Yapısı

MENA ülkeleri, ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuksal açıdan homojen olmayıp, farklı bir yapıya sahip olabilmektedirler. Yani bölgede ülkeler politik, iklim ve coğrafi yapı açısından benzerlik gösterse de doğal kaynak mülkiyeti, beşerî sermaye, ekonomi politikaları, gelir seviyesi ve bölüşümü bağlamında büyük oranda farklılaşabilmektedirler (Kalaycı, 2011, s.178-179). Bu nedenle çalışmanın bu kısmında söz konusu ülkelere ait kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$) verileri, GSYH büyüme oranları, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ve nüfus büyüme oranları gibi bazı temel değişkenler ile söz konusu ülkelerin sosyoekonomik yapısı detaylı olarak incelenecektir.

3.3.1. Bahreyn

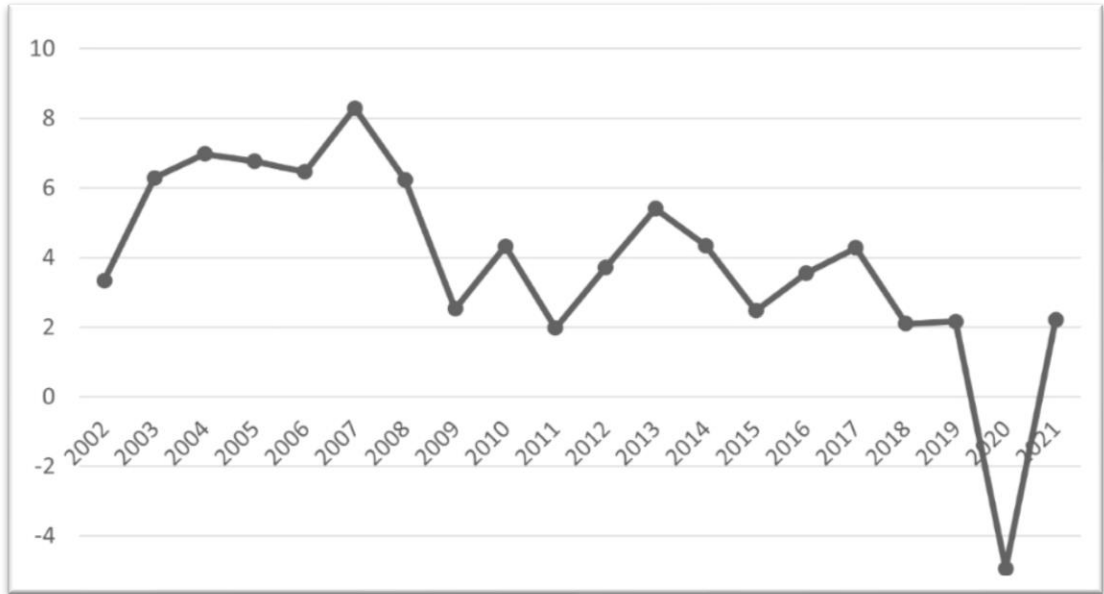
Bahreyn'in sosyoekonomik yapısı ile ilgili bazı göstergelerin yer aldığı grafikler aşağıda verilmiştir. Böylece ülkeye ait sosyoekonomik yapı baz alınan yıllar kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ilk olarak Bahreyn'e ait kişi başına düşen GSYH verileri Grafik 3.1 yardımıyla sunulmuştur. Grafik incelendiğinde Bahreyn'in kişi başı GSYH'sinin ele alınan yıllarda dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Özellikle 2002-2009 arası dönemde dalgalı bir seyir izleyen kişi başı GSYH 2009-2014 arası yıllarda sürekli yükselmiştir. Bu yükselişler dalgalı bir biçimde de olsa 2019 yılına kadar devam etmiştir. Covid-19 salgını nedeniyle olacak ki 2020 yılında ciddi bir düşüş yaşanmış ancak sonraki yılda tekrar toparlanmıştır. Genel olarak Bahreyn'in kişi başı GSYH'sinin yükseldiği görülmüştür.

Grafik 3. 1. Bahreyn kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

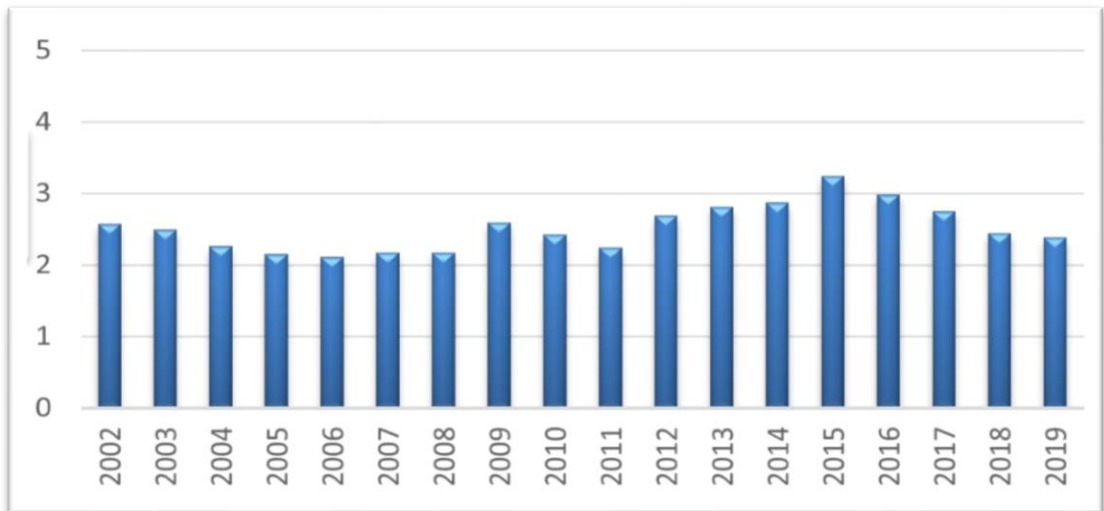
Bahreyn'e ait GSYH'nin yıllık büyüme oranlarına bakıldığında ise 2000-2007 yılları arasında genel anlamda artış göstermiş ve 2007 yılına geldiğinde %8'in üstüne çıktığı gözlenmektedir. Daha sonraki 2007-2021 yıllarını kapsayan dönemde ise düşüş ve kalkışlarla dalgalı bir seyir izlemiştir. Ayrıca pandemi döneminde (2020) negatif değerlere gerilediği görülmektedir. Genel olarak değerlendirilecek olursa Bahreyn'in baz alınan yıllarda GSYH büyümesi başlangıç seviyesinin altında olduğu görülmektedir. (Grafik 3.2).

Grafik 3. 2. Bahreyn GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

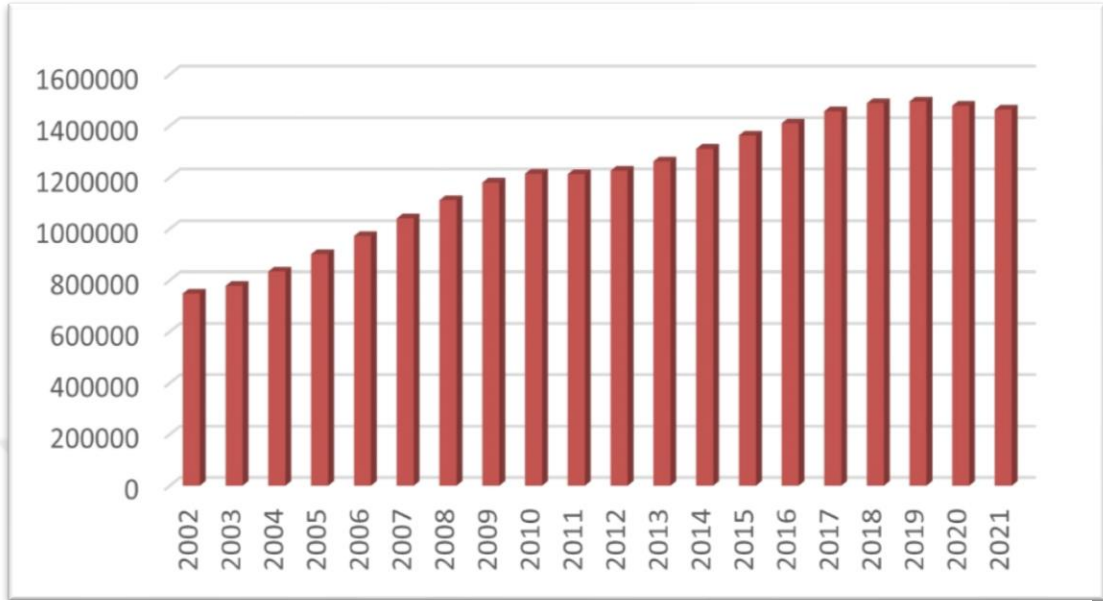
Bahreyn'in sosyoekonomik yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için devletin yaptığı sağlık harcamaları ve nüfus yapısının da grafikler üzerinden değerlendirilmesi düşünülmüştür. Bu kapsamda aşağıda Bahreyn'e ait sağlık harcamaları grafiği verilmiştir. Grafik 3.3 incelendiğinde genel itibari ile sağlık harcamalarının baz alınan yıllarda GSYH'nin %2-3 arasında olduğu ve küçük dalgalanmalar dışında genel itibari ile büyük bir değişimin olmadığı anlaşılmaktadır.

Grafik 3. 3. Bahreyn sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Son olarak aşağıda Bahreyn'e ait nüfus grafiği verilmektedir. Grafik 3.4 incelendiğinde nüfusun genel olarak arttığı görülmektedir. 2021 nüfusunun 2002 yılındaki nüfusun neredeyse iki katı olduğu anlaşılmaktadır.

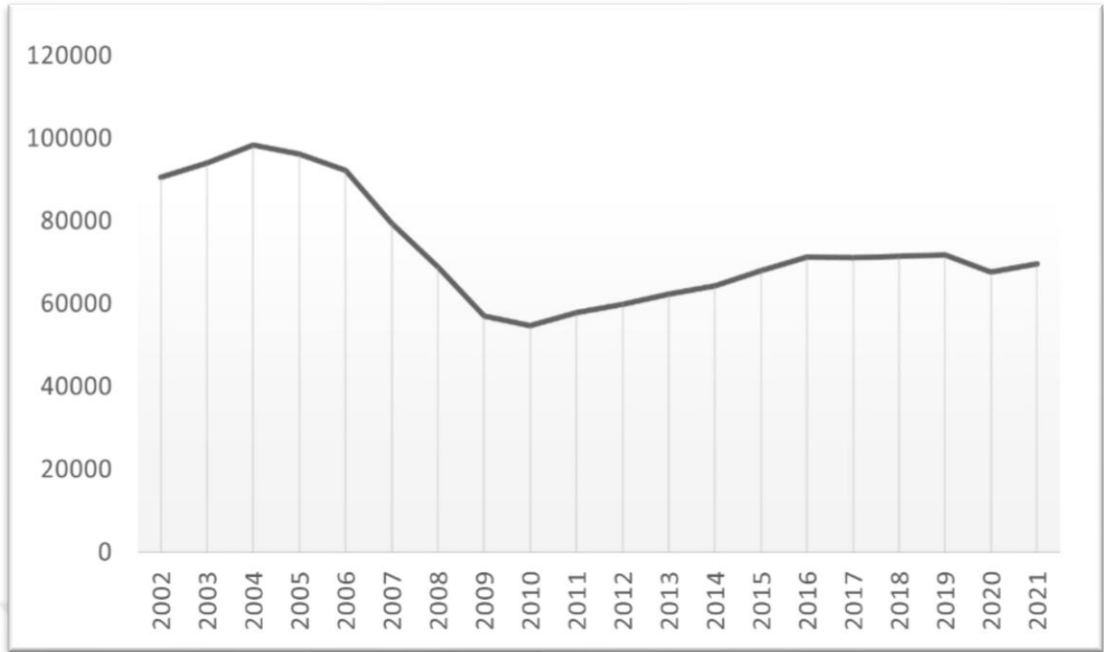

Grafik 3. 4. Bahreyn yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.2. Birleşik Arap Emirlikleri

Aşağıda Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait olan veriler grafikler üzerinden verilmektedir. Bu grafikler yardımıyla ülkeye ait sosyoekonomik yapı daha iyi bir şekilde sunulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait kişi başına düşen GSYH verileri Grafik 3.5 aracılığıyla verilmiştir. Grafik incelendiğinde 2004-2010 arası dönemde kişi başı GSYH'nin düştüğü görülmektedir. 2010 yılından sonra genel anlamda tekrar yükselmişse de 2000'li yılların başındaki kişi başına düşen GSHY rakamlarının çok gerisinde kaldığı gözlenmiştir.

Grafik 3. 5. BAE kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

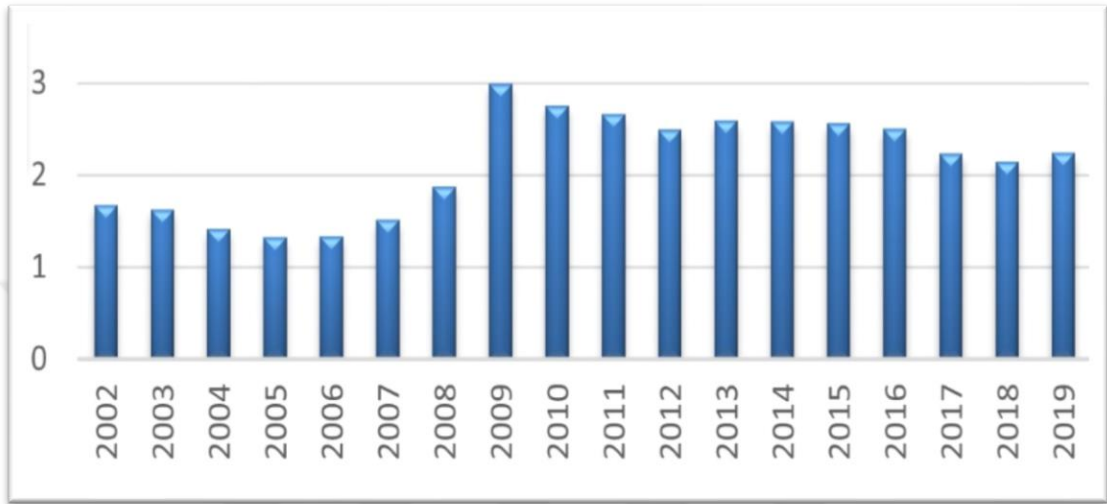
Grafik 5.6 yardımıyla Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait GSYH büyüme oranları verilmiştir. Grafik incelendiğinde BAE'nin baz alınan yıllarda çok inişli çıkışlı bir GSYH büyümesi sergilediği görülmektedir. 2007 öncesi dönemde büyüme oranları, 2007 sonrası döneme oranla daha yüksek olduğu grafikten anlaşılmaktadır. Küresel kriz ve Covid-19 nedenleriyle 2009 ve 2020 yıllarında ise ciddi düşüşler yaşanmıştır.

Grafik 3. 6. BAE GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

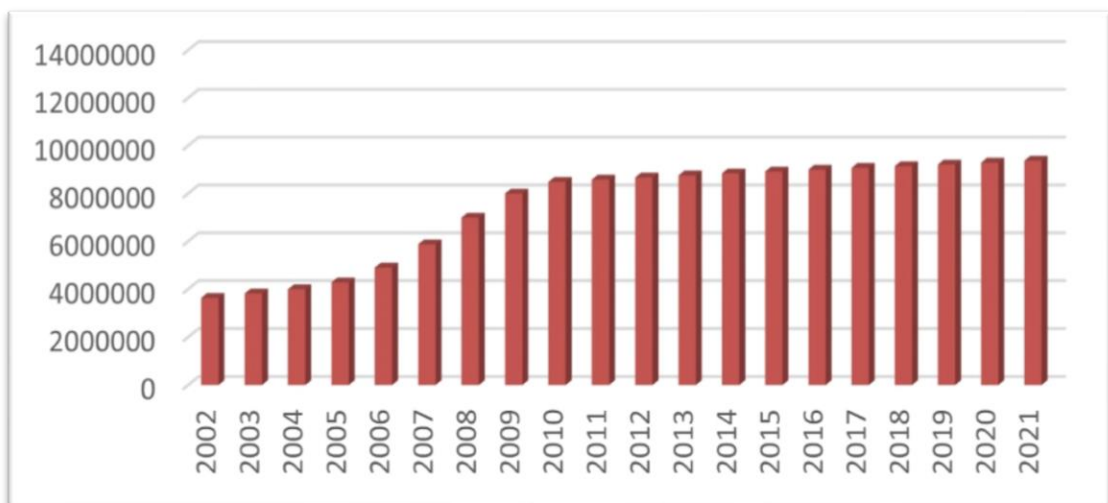
Grafik 3.7 aracılığıyla Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı verilmiştir. Grafik incelendiğinde BAE'nin yaptığı sağlık harcamalarının GSYH'nin %1-3 arasında değiştiği görülmektedir. 2000-2009 yıllarını kapsayan dönemde sağlık harcamaları %2'nin altındayken 2009-2019 arası dönemde %2'nin üstüne çıktığı görülmektedir. Genel itibari ile sağlık harcamalarının 2009 öncesine oranla arttığı grafikten okunmaktadır.

Grafik 3. 7. BEA sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

BAE'ye ait nüfus grafiği incelendiğinde BAE'nin nüfusunun 2002-2010 yılları arasında hızlı bir şekilde arttığı, 2010-2021 yıllarını kapsayan süreçte ise stabil denilebilecek düzeyde arttığı görülmektedir. Ayrıca baz alınan yıllarda BAE'nin nüfusunun iki kattan fazla arttığı grafikten anlaşılmaktadır.

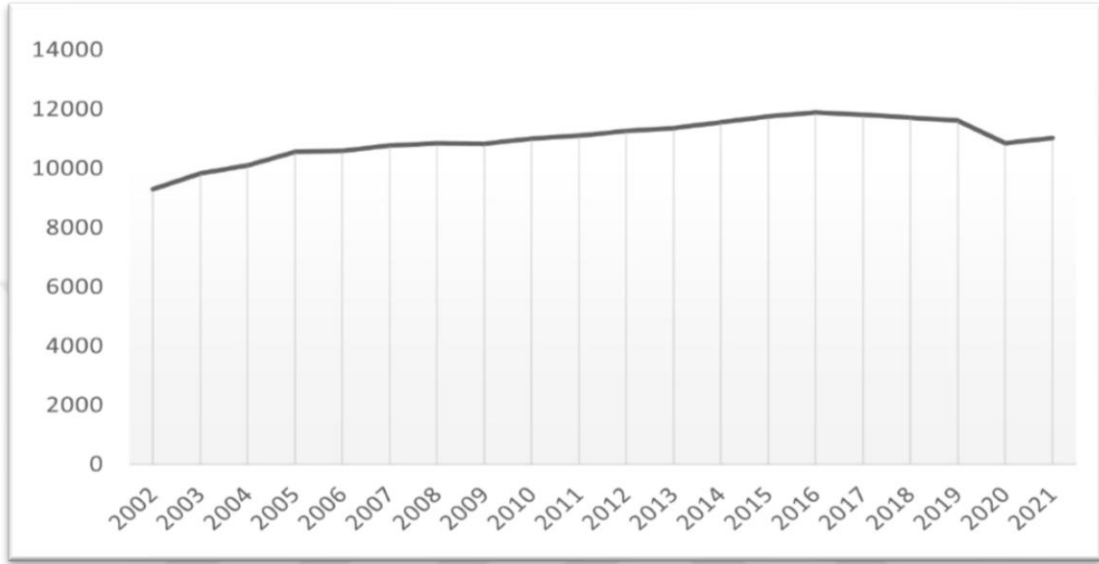

Grafik 3. 8. BAE yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.3. Cezayir

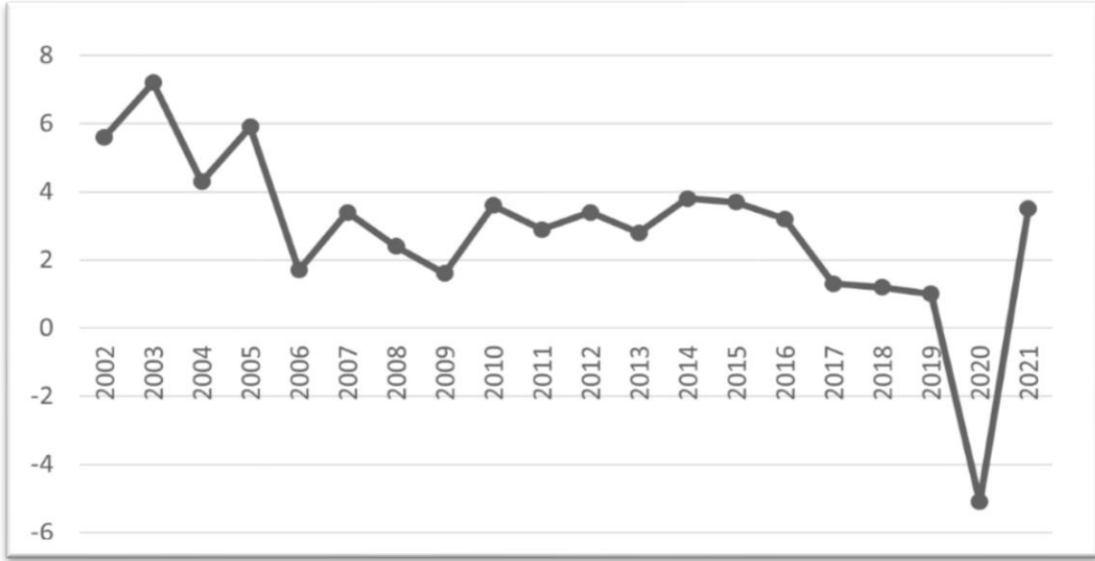
Grafik 3.9’da Cezayir’e ait kişi başına düşen GSYH değerlerinin yıllar bazındaki değişimi verilmektedir. Grafik incelendiğinde 2002-2019 yılları arasında kişi başı GSYH düşük oranlarda arttığı görülmektedir. 2020 yılında düşüş göstermişse de 2021 de tekrar yükseldiği grafikten anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Cezayir kişi başı GSYH’sinin genel anlamda düşük oranlarda arttığı Grafikten anlaşılmaktadır.

Grafik 3. 9. Cezayir kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

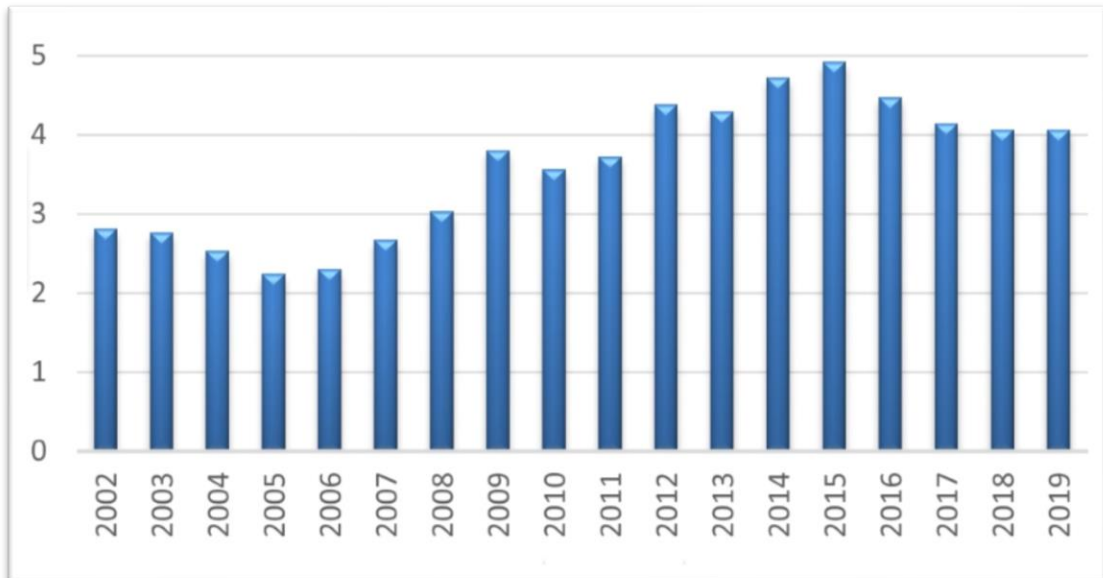
Grafik 3.10’da Cezayir’e ait GSYH yıllık büyüme oranları verilmektedir. Grafik incelendiğinde Cezayir’in ele alınan yıllarda dalgalı bir GSYH büyümesi gerçekleştirdiği görülmektedir. Özellikle 2002-2014 arası dönemde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 2014-2020 arası dönemde ise sürekli düşüş sergilediği grafikten anlaşılmaktadır. 2021 yılında ise tekrar hızlı bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Genel olarak değerlendirilecek olursa baz alınan yıllarda GSYH büyümesi düşüş gösterdiği söylenilebilir. Yine 2020’deki sert düşüş covid-19 salgınından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Grafik 3. 10. Cezayir GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

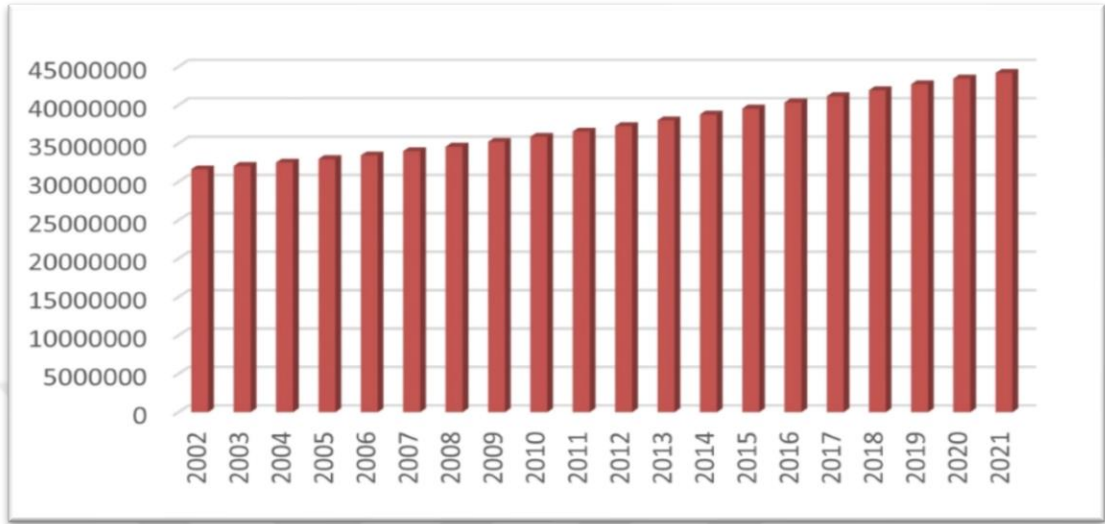
Cezayir'in belirtilen yıllardaki sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı Grafik 3.11 aracılığıyla verilmektedir. Veriler incelendiğinde Cezayir'in 2002-2005 yılları arasında sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının düştüğü görülmektedir. 2005-2015 yıllarını kapsayan dönem için küçük dalgalanmalar göz ardı edildiğinde önemli bir yükseliş yaşadığı görülmektedir. 2015-2019 yılları arasında tekrar düşüş yaşadığı görülmektedir. Genel olarak Cezayir'in ele alınan yıllardaki sağlık harcamalarının GSYH'ye oran %2 ile %5 aralığında olduğu ve sağlık harcamalarının GSYH'nin ciddi bir oranına sahip olduğu söylenilebilir.

Grafik 3. 11. Cezayir sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Son olarak Cezayir’e ait nüfus büyüme grafiği aşağıda verilmektedir. Grafik 3.12 incelendiğinde Cezayir’in nüfusu belirtilen yıllarda düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir 2002-2021 yılları arasında Cezayir nüfusunun %50’ye yakın arttığı grafikten anlaşılmaktadır.

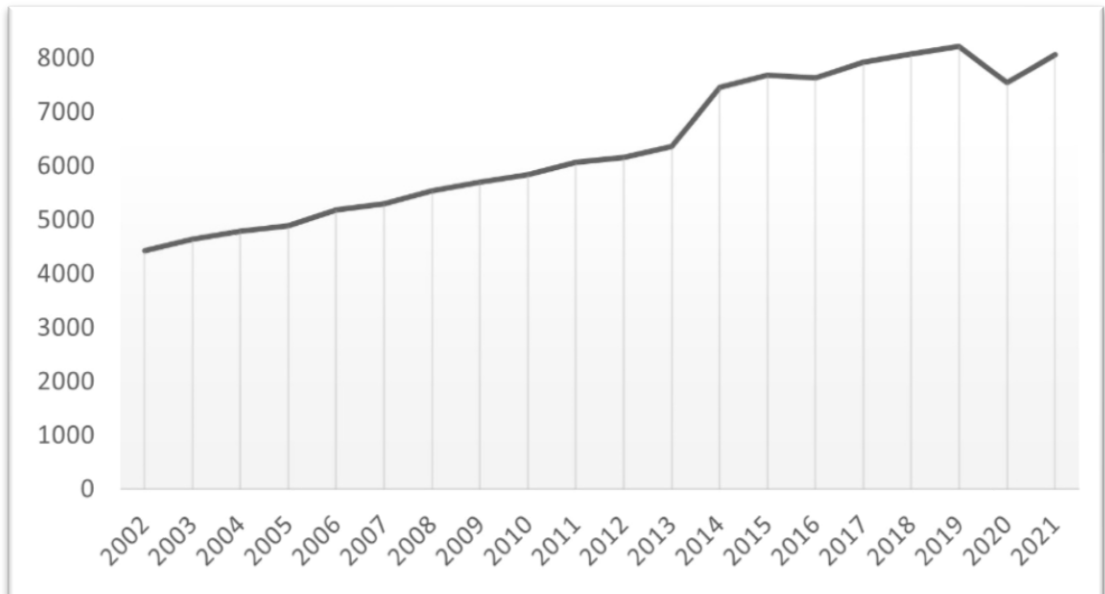

Grafik 3. 12. Cezayir yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.4. Fas

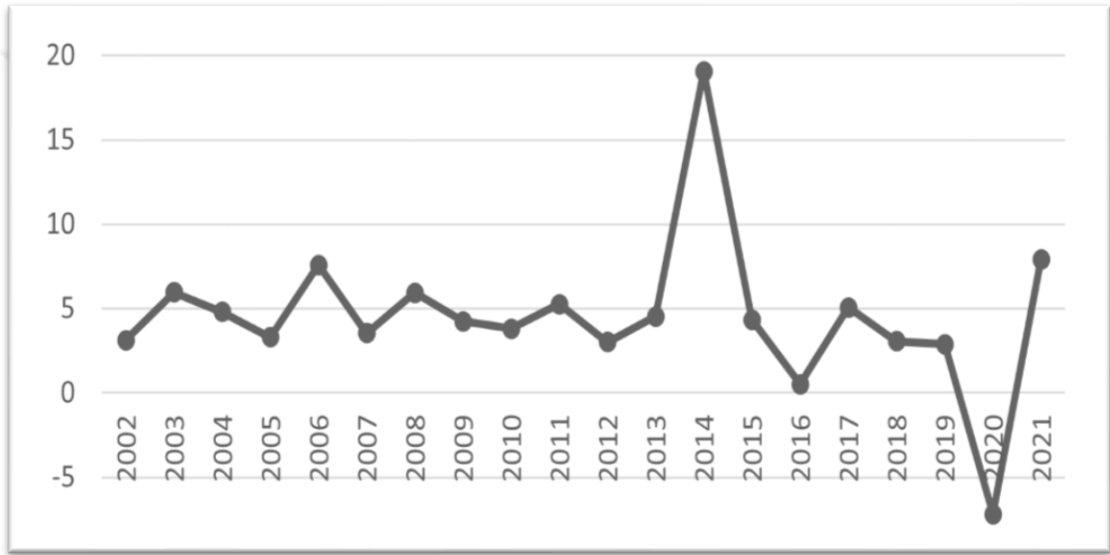
Fas’ın 2002-2021 yıllarına ait kişi başı GSYH değerleri Grafik 3.13’te verilmektedir. Grafik incelendiğinde 2020 yılı haricindeki diğer yıllarda genel anlamda bir artış yaşandığı görülmektedir.

Grafik 3. 13. Fas kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

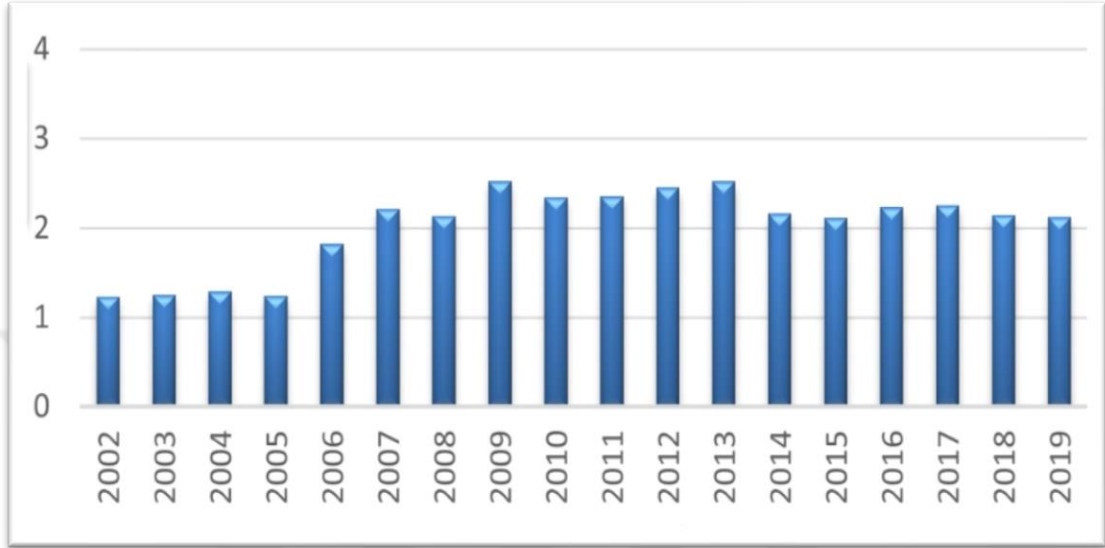
Fas'ın sosyoekonomik yapısına dair daha net bir sonuca varmak açısından incelenecek bir diğer gösterge ise yıllık GSYH büyüme oranlarıdır. Grafik 3.14 Fas'ın değerlendirmeye alınan yıllardaki GSYH büyüme oranlarını sunmaktadır. Grafik incelendiğinde Fas'ın 2002-2013 yılları arasında inişli çıkışlı bir büyüme sergilediği görülmektedir. 2014 yılında ciddi bir sıçrama yaparak %20'ye yaklaştığı ancak izleyen yıllarda yakaladığı yüksek büyüme oranını sürdürmediği ve tekrar düştüğü gözlenmektedir. 2017 tekrar yükseldiği ancak 2017-2020 arasında sürekli bir düşüş yaşadığı grafikten anlaşılmaktadır. 2021 yılında tekrar yükseldiği grafikten okunmaktadır. Genel itibari ile Fas'ın büyüme oranlarının %4-5 civarında olduğu söylenilebilir.

Grafik 3. 14. Fas GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

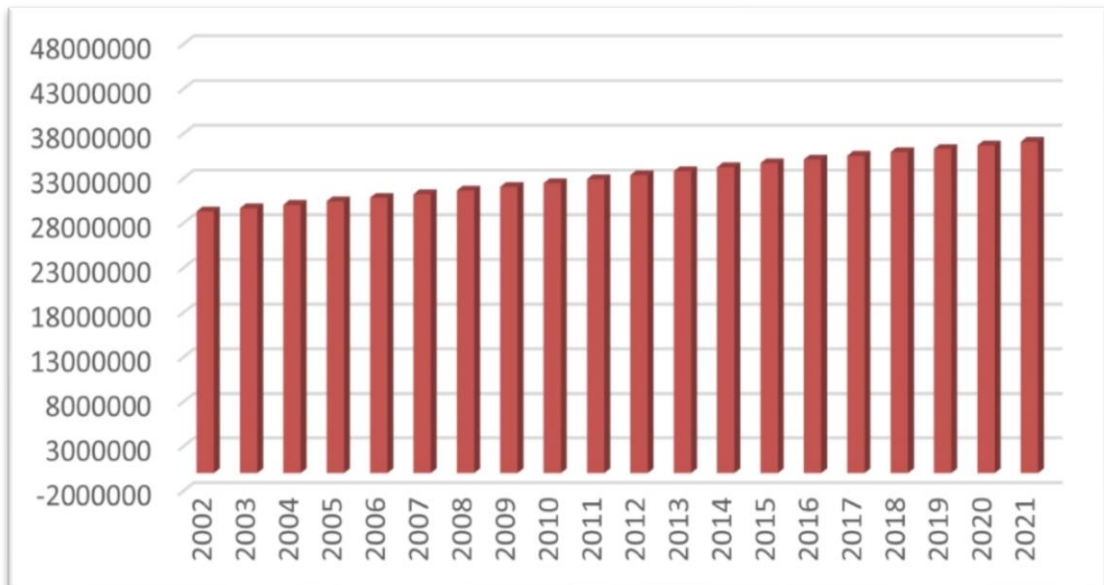
Aşağıda Fas’a ait 2002-2019 yıllarını kapsayan sağlık harcamaları Grafik 3.15 verilmektedir. Grafik incelendiğinde Fas’ın belirtilen yıllarda yaptığı sağlık harcamalarının GSYH’sinin ortalama %2’sine denk geldiği görülmektedir. Yani yapılan sağlık harcamalarının GSYH’sinin düşük bir oranına denk geldiği grafikten anlaşılmaktadır.

Grafik 3. 15. Fas sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Fas’a ait sosyoekonomik değerlendirmeye dair incelenecek olan bir diğer grafik ise baz alınan yıllardaki nüfus büyüme rakamlarıdır (Grafik 3.16). Grafik incelendiğinde Fas’ın nüfusunun 2002-2021 yılları arasında sürekli olarak arttığı görülmektedir. Ayrıca verilen yıllarda Fas nüfusundaki artışların düşük oranda olduğu dikkat çekmektedir.

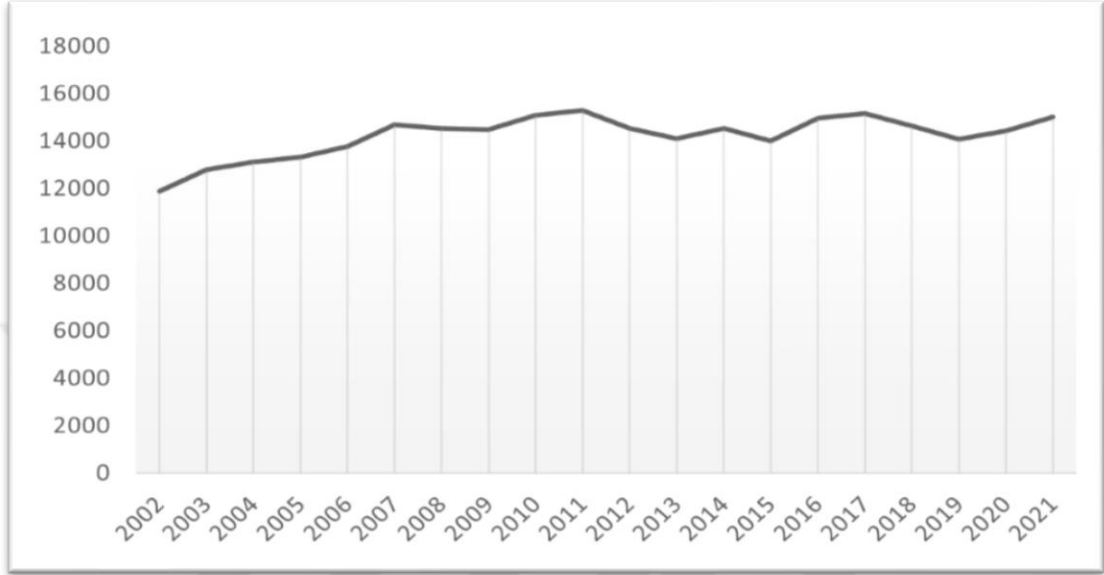

Grafik 3. 16. Fas yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.5. İran

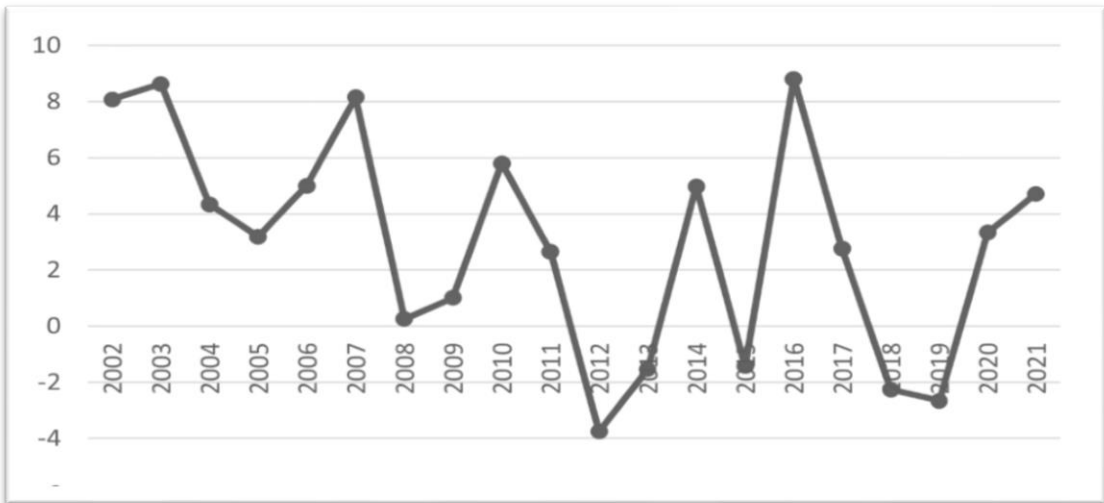
İran'a ait kişi başı GSYH rakamları Grafik 3.17 üzerinden verilmektedir. Grafik incelendiğinde İran'ın kişi başı GSYH'sinin 2002-2021 arası dönemde küçük dalgalanmalar yaşadığı ancak baz alınan yıllarda genel anlamda artışı görülmektedir. Fakat artışların büyük oranlarda olmadığı şeklinde değerlendirme yapılabilir.

Grafik 3. 17. İran kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

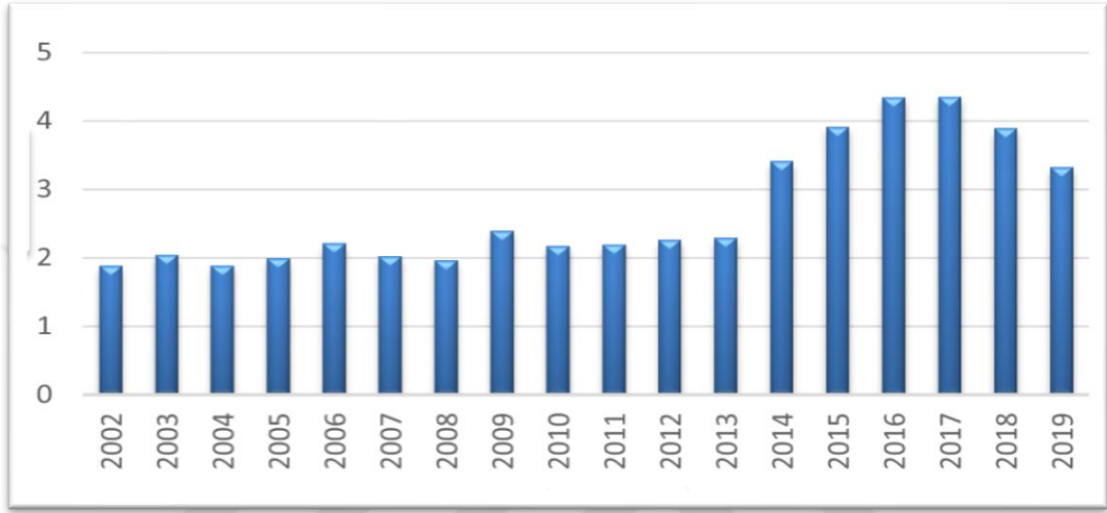
İran'a ait GSYH büyüme oranları verilmektedir. Grafik 3.18 incelendiğinde İran'ın büyüme oranlarının çok dalgalı biçimde olduğu göze çarpmaktadır. 2012, 2015, 2018 ve 2019 yıllarında GSYH büyüme oranlarının negatif olduğu görülmektedir. Bu yıllar çıkarıldığında genel itibariyle inişli çıkışlı bir büyüme rakamlarına sahip olduğu söylenilebilir.

Grafik 3. 18. İran GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

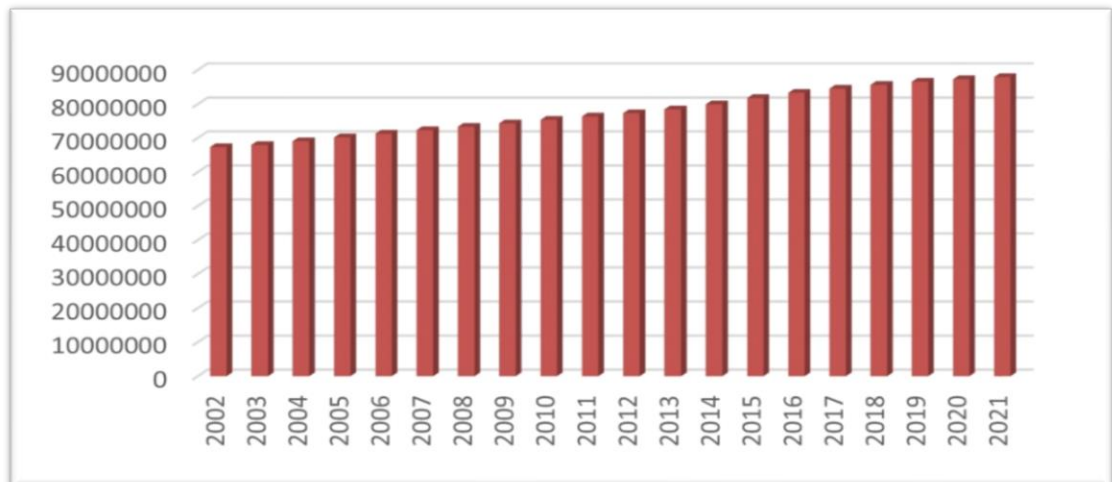
Aşağıda İran'a ait sağlık harcamalarını gösteren Grafik 3.19 verilmektedir. Grafikten İran'ın sağlık harcamaların 2002-2013 yıllarını kapsayan dönemde ortalama olarak GSYH'nin %2'sinin biraz üstünde olduğu gözlenmektedir. İran'ın sağlık harcamaların 2014 yılı itibarıyla ciddi oranda arttığı görülmektedir 2014-2019 yılları arasında genel anlamda sağlık harcamalarının arttığı ve GSYH'nin %3 ile %4 arasında olduğu görülmektedir.

Grafik 3. 19. İran sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

İran'a ait nüfus grafiği incelendiğinde İran'ının baz alınan yıllarda nüfusunun sürekli arttığı görülmektedir. Ancak İran nüfusundaki bu artışların düşük oranda olduğu göze çarpmaktadır (Grafik 3.20).

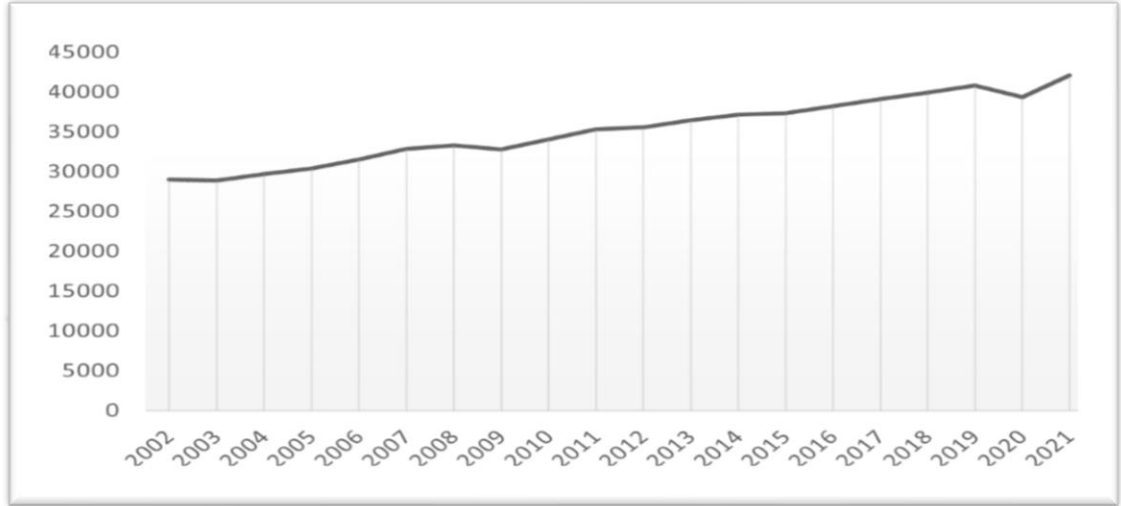

Grafik 3. 20. İran yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.6. İsrail

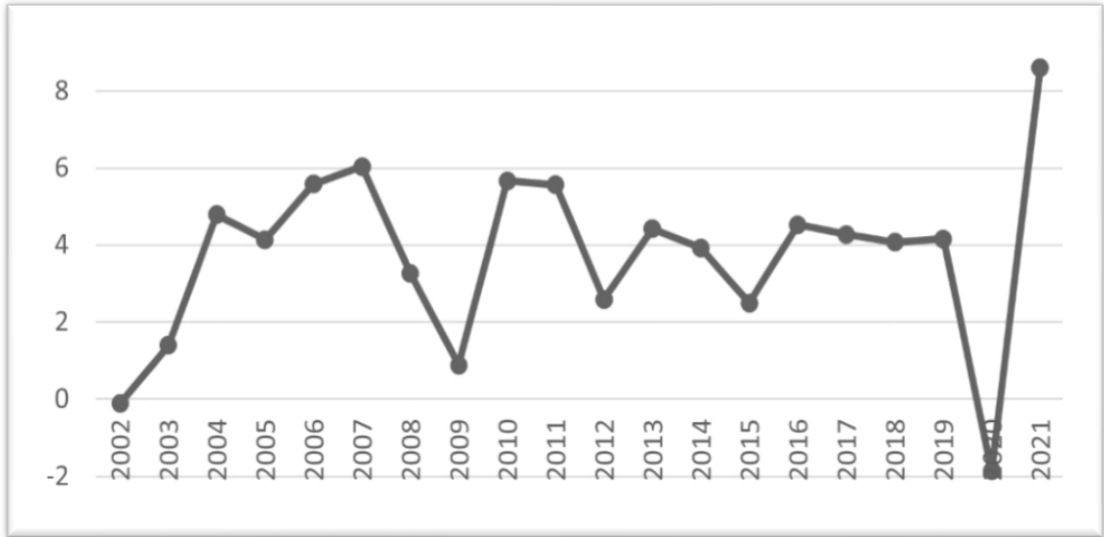
Aşağıda İsrail'e ait kişi başı GSYH büyümesini yansıtan Grafik 3.21 verilmektedir. Grafik gözlemlendiğinde İsrail'in 2002'de 30 bin dolar civarında olan kişi başı GSYH'sini düzenli bir biçimde (2008 küresel krizi ve 2019 covid-19 yıllarının etkisi hariç) arttırarak 2021'e gelindiğinde 40 bin dolar düzeyine yükselttiği görülmektedir.

Grafik 3. 21. İsrail kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

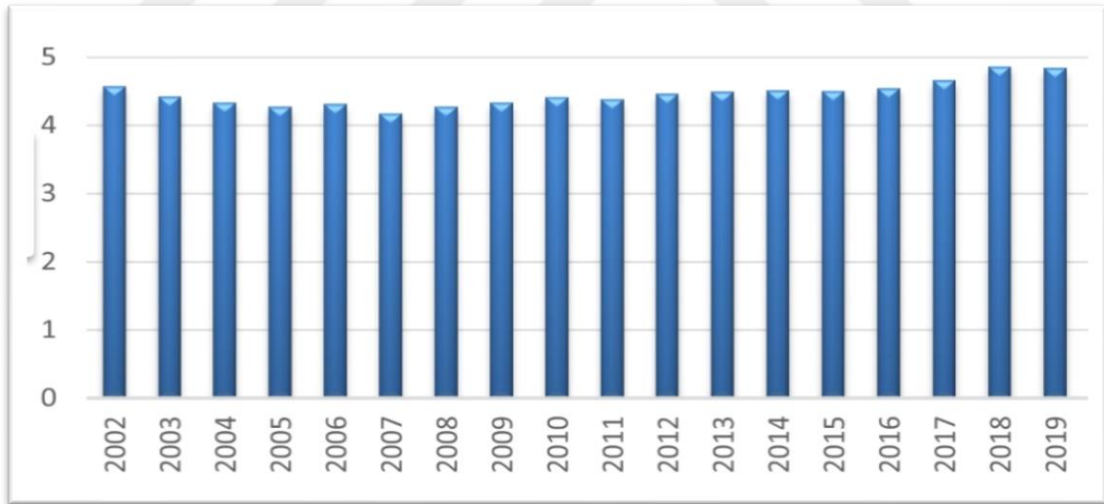
İsrail GSYH'sinin yıllık büyüme oranlarını gösteren Grafik 3.22 aşağıda verilmiştir. Grafiği değerlendirildiğinde İsrail'in 2002 yılında negatif düzeylerinde olan yıllık büyüme oranlarını genel anlamda 2007 yılına kadar arttırmıştır. 2007-2020 yılları arasında ise GSYH büyümesinde dalgalanmalarla birlikte yükselişler olmuşsa da 2007 seviyesini yakalayamamıştır. 2021 yılında ise %8'in üstüne fırlayarak büyük bir yükseliş kat ettiği görülmektedir.

Grafik 3. 22. İsrail GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

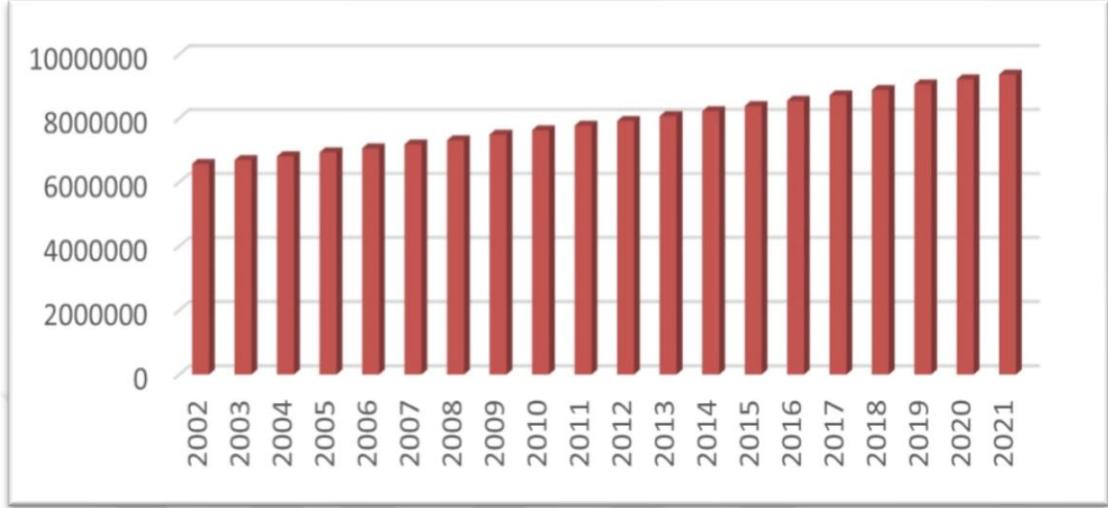
İsrail'in baz alınan yıllarda (2002-2019) yaptığı sağlık harcamaları Grafik 3.23'te verilmektedir. Grafik gözlemlendiğinde İsrail'in yaptığı sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı baz alınan tüm yıllarda %4'ün üstünde olduğu görülmektedir. Genel olarak İsrail'in sağlık harcamalarının GSYH'nin içindeki payı yüksek olduğu söylenilebilir.

Grafik 3. 23. İsrail sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

İsrail'e ait yıllık nüfus büyüme verileri grafik 3.24 aracılığıyla verilmektedir. Grafik incelendiğinde İsrail'in nüfusunun ele alınan yıllarda sürekli arttığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle 2002 yılında 6,5 milyon civarında olan İsrail nüfusu 2021 yılına gelindiğinde 9 milyon civarına geldiği gözlenmektedir.

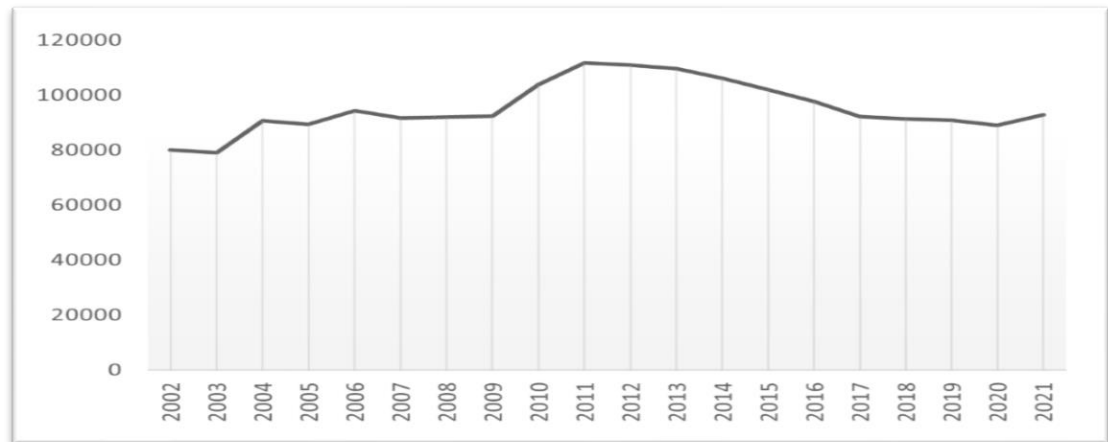

Grafik 3. 24. İsrail yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.7.Katar

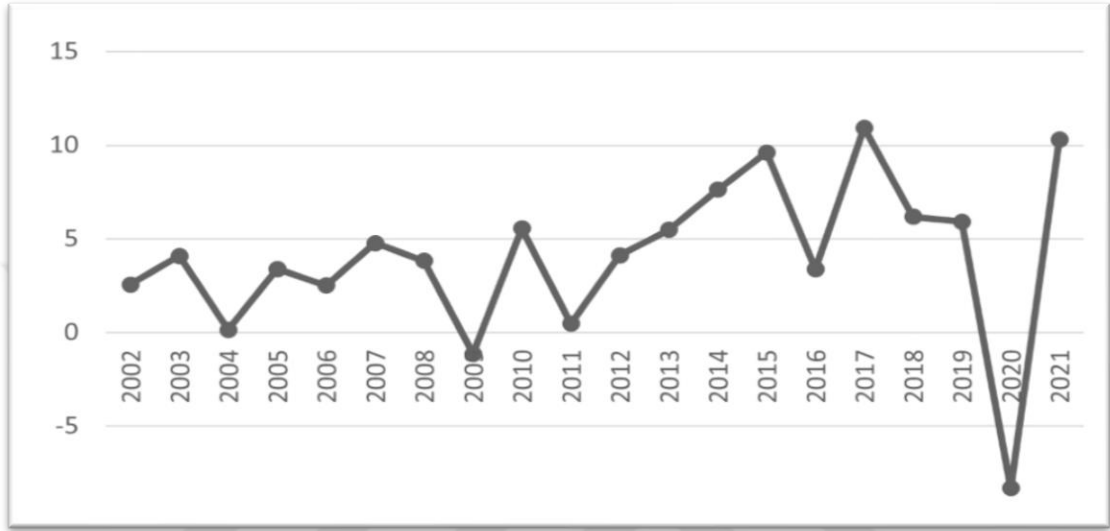
Katar'a ait kişi başı GSYH değerleri Grafik 3.25 üzerinden gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde Katar'ın 2002-2011 arası dönemde kişi başı GSYH'sini genel olarak yükselttiği görülmektedir. 2011-2020 arası dönemde sürekli düşürdüğü görülmektedir. 2021 de tekrar yükselişe geçtiği grafikten anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Katar'ın kişi başı GSYH'si ortalama 90 bin dolar gibi yüksek bir değerde olduğu göze çarpmaktadır.

Grafik 3. 25. Katar kişi başı GSYH (\$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

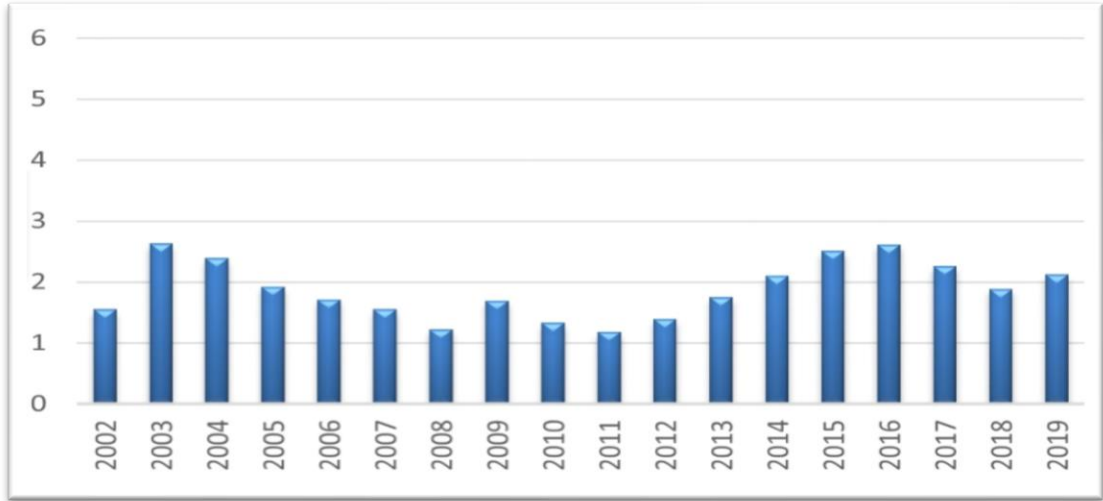
Katar'a ait GSYH büyüme oranlarını gösteren grafik aşağıda verilmektedir. Grafik 3.26 incelendiğinde Katar'ın baz alınan yıllarda dalgalı bir GSYH büyüme süreci yaşadığı görülmektedir. Grafikte sürekli yükselişin sadece 2011-2015 yılları arasında olduğu görülmektedir. Diğer ülkeler gibi Katar'da da 2008 ve 2020 yıllarında büyüme oranları negatif olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde Katar'ın GSYH büyüme oranlarını 2002-2021 döneminde ortalama olarak arttırdığı söylenilebilir.

Grafik 3. 26. Katar GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

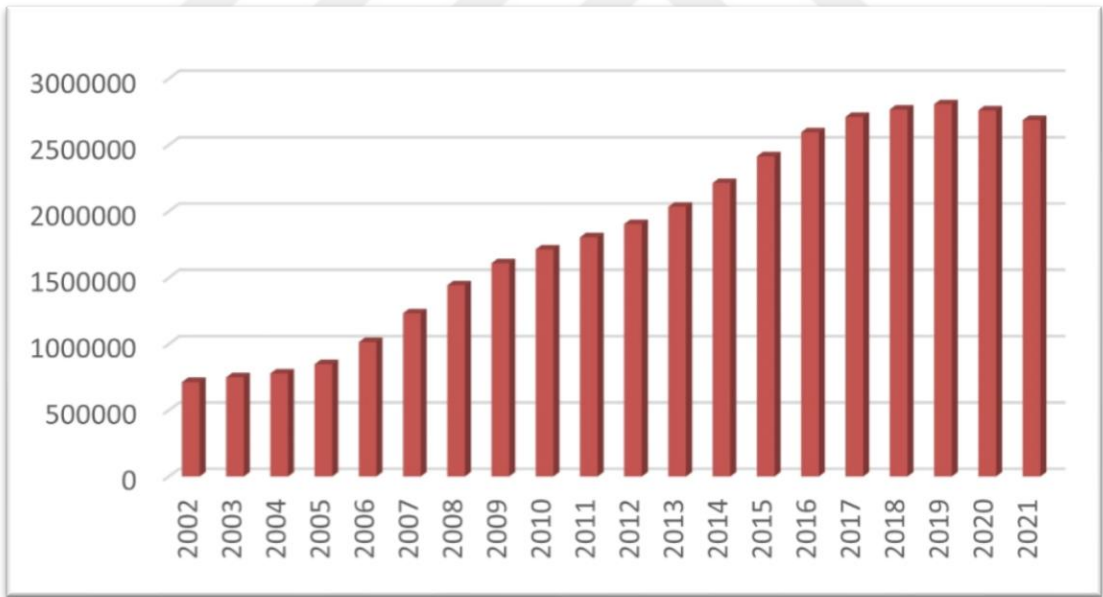
Katar'a ait sağlık harcamaları Grafik 3.27'de verilmiştir. Grafik incelendiğinde Katar'ın sağlık harcamalarının GSYH'sine oranının ele alınan yıllarda dalgalandığı görülmektedir. Özellikle 2004-2008 arasındaki düşüşler göze çarpmaktadır. Sağlık harcamalarının en yüksek olduğu yıl 2016 olduğu görülmektedir. Grafik genel olarak değerlendirildiğinde Katar'ın sağlık harcamaların GSYH'sinin ortalama %2 civarında olduğu görülmektedir.

Grafik 3. 27. Katar sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Katar'a ait nüfus büyüme verileri Grafik 3.28 vasıtasıyla sunulmuştur. Grafik değerlendirildiğinde katar nüfusunun ele alınan yıllarda ciddi bir şekilde arttığı görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle 2021 yılına gelindiğinde 2002 yılına göre nüfusun yaklaşık 5 kat arttığı gözlenmektedir.

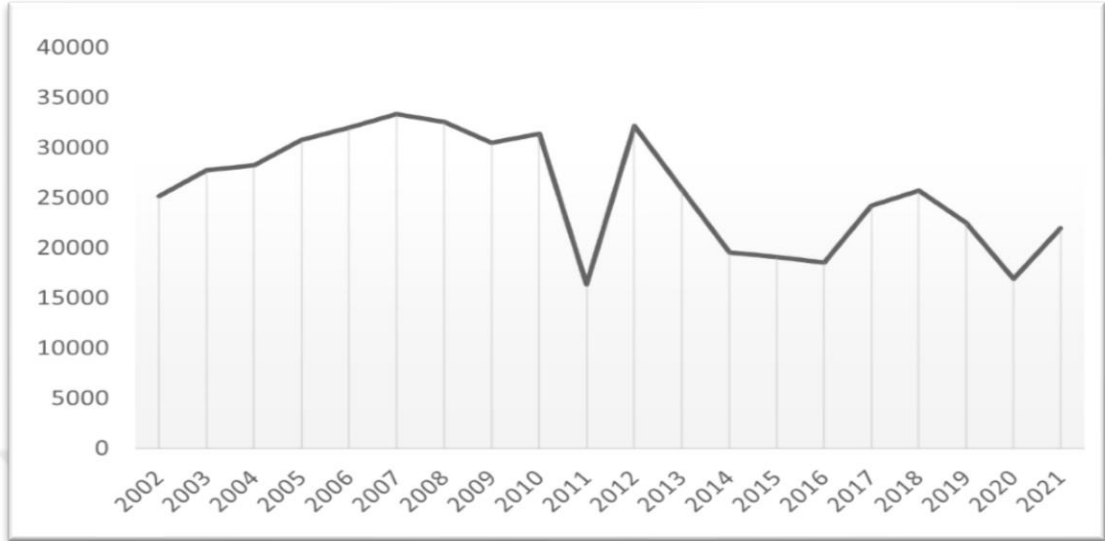
Grafik 3. 28. Katar yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.8.Libya

Libya'ya ait kişi başına düşen GSYH verileri grafik 3.29'da gösterilmiştir. Grafikten anlaşılan 2002-2010 arasında ülkenin kişi başı GSYH değerleri genel anlamda yükselmiştir. Libya'daki iç savaş nedeniyle olacak ki kişi Başına düşen GSYH 2011 yılında ciddi bir şekilde düşmüştür. İç savaştan sonra dalgalanmalarla birlikte kişi başı

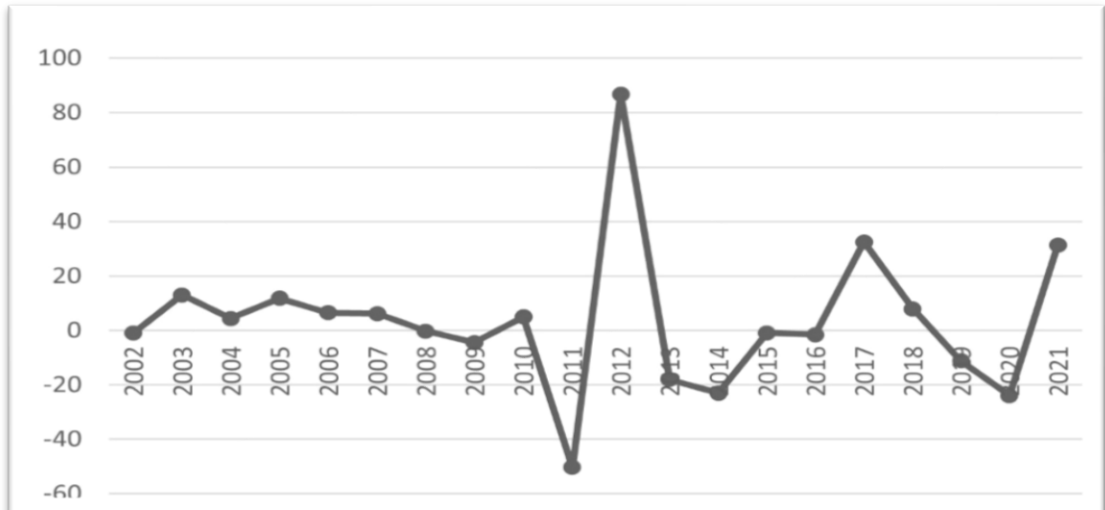
GSYH değerleri 2002 yılındaki değerin altında kalmıştır. Yani genel itibariyle Libya'daki ilgili dönemde kişi başı GSYH değerlerinde iniş çıkışlar yaşanmışsa da 2021 yılına gelindiğinde 2002'deki başlangıç seviyesinin altına gerilemiştir.

Grafik 3. 29. Libya kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

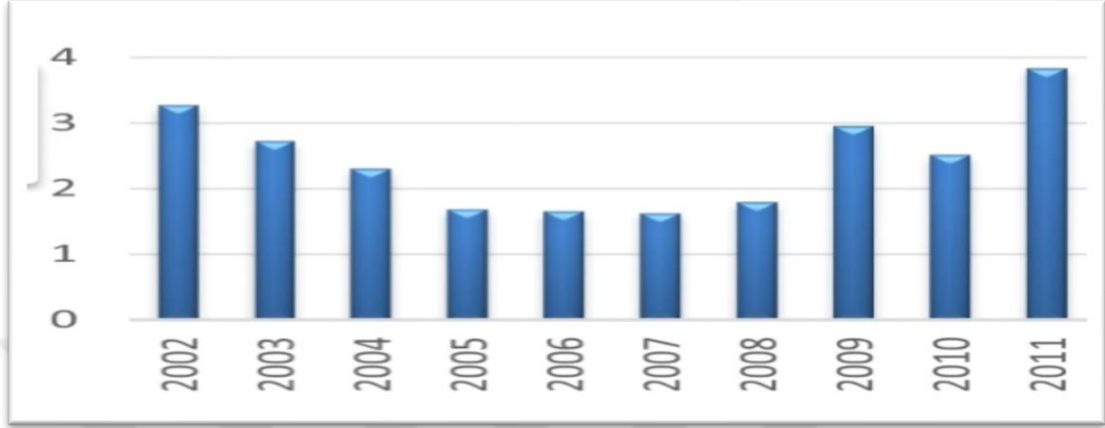
Libya'ya ait GSYH büyüme oranlarını gösteren Grafik 3.30 aşağıdaki gibidir. Grafikte Libya'nın GSYH büyüme oranları 2003-2010 arasında iniş çıkışlar göstermişse de bu iniş çıkışların çok keskin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte 2011 yılındaki iç savaştan sonra GSYH büyümesindeki iniş çıkışların keskin olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Libya GSYH büyüme oranlarının iç savaştan sonra istikrarsızlık gösterdiği söylenilebilir.

Grafik 3. 30. Libya GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

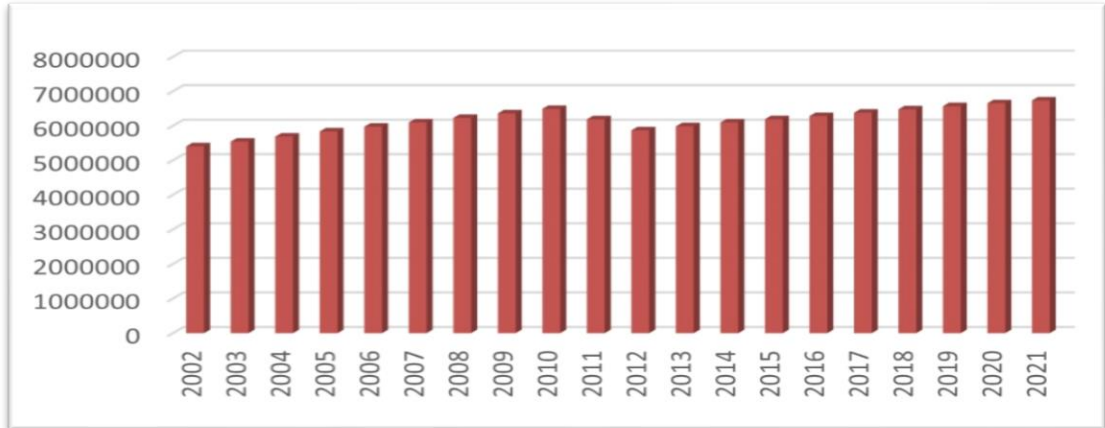
Libya'ya ait sağlık harcamaları verileri Grafik 3.31 yardımıyla verilmiştir. İlgili verilerin Dünya Bankası Veri Tabanı'nda sadece 2011 yılına kadar olduğu görülmektedir. Yani 2011 iç savaşından sonraki verilere ulaşamamıştır. Mevcut veriler değerlendirildiğinde 2002-2005 yılları arasında sağlık harcamalarının düştüğü ancak 2008-2011 yılları arasında tekrar artarak GSYH'nin %3'ünü geçtiği görülmektedir.

Grafik 3. 31. Libya sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Son olarak Libya'nın nüfus verileri Grafik 3.32 yardımıyla sunulmuştur. Buna göre Libya nüfusunun 2002-2010 döneminde sürekli arttığı ancak iç savaş nedeniyle 2011-2012 arasında ise nüfusun düştüğü görülmektedir. Sonraki yıllarda nüfus tekrar artmışsa da bu artışın yüksek düzeyde olmadığı tespit edilmiştir.

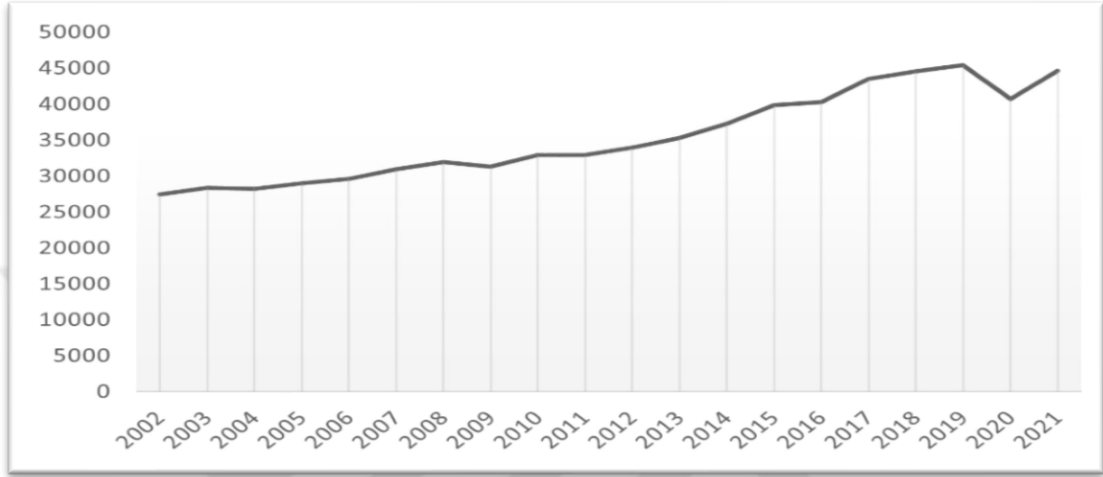

Grafik 3. 32. Libya yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.9. Malta

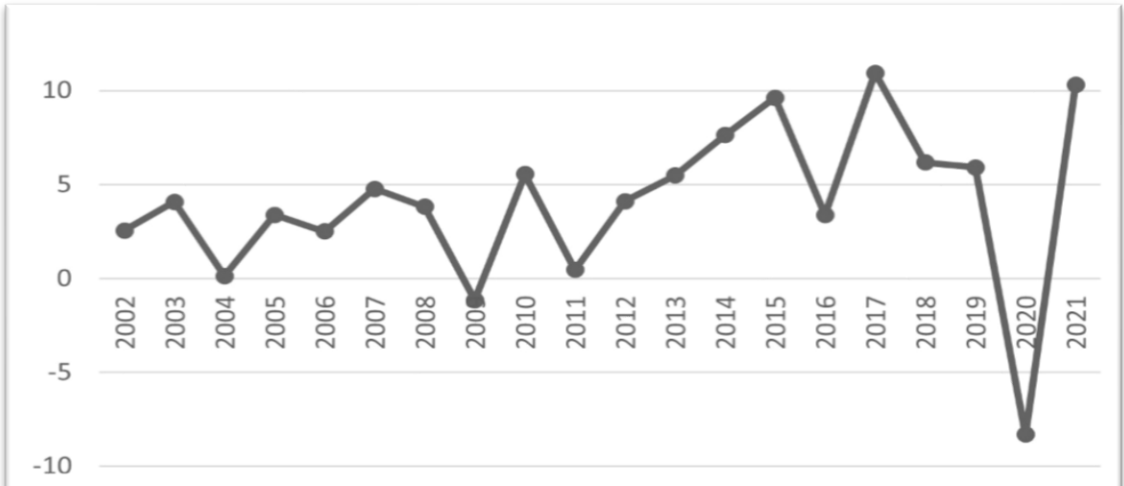
Malta'ya ait kişi başı GSYH verilerinin yer aldığı grafik incelendiğinde genel anlamda ilgili yıllar arasında kişi başı GSYH'nin arttığı gözlenmektedir. Ülkenin 2002 yılında 25 bin doların üstünde olan kişi başı GSYH'si 2021'e gelindiğinde 45 bin dolara yaklaşmıştır. Sonuç olarak Malta'nın kişi başı GSYH'sini istikrarlı bir şekilde arttırdığı söylenilebilir (Grafik 3.33).

Grafik 3. 33. Malta kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

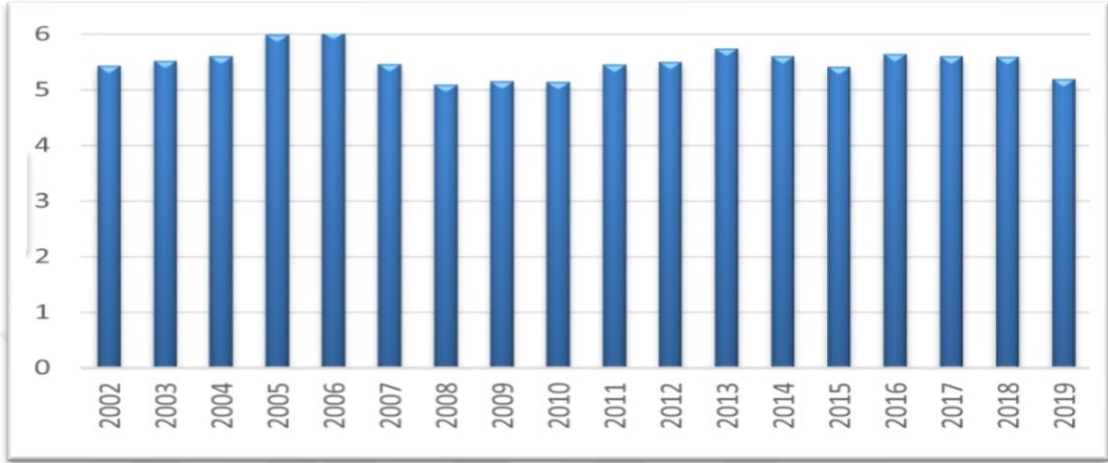
Malta'ya ait GSYH büyüme oranları Grafik 3.34 üzerinden gösterilmiştir. Grafiğe göre Malta'nın ele alınan yıllarda dalgalı bir büyüme gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu dalgalanmayla birlikte son yıllarda ortalama olarak büyüme oranlarını yükselttiği grafik ışığında söylenilebilir.

Grafik 3. 34. Malta GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

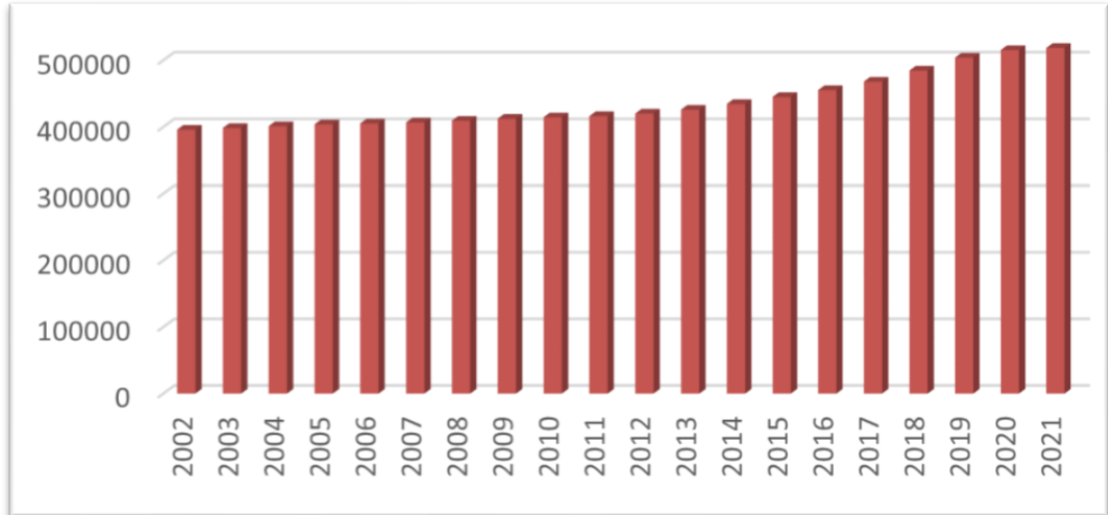
Aşağıda Malta'ya ait hükümetin yaptığı sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı verilmektedir. Grafik 3.35 değerlendirildiğinde Malta'nın sağlık harcamalarının GSYH'ye oranının ortalama %5'in üstünde olduğu görülmektedir. Bu nedenle Malta'nın yaptığı sağlık harcamalarının GSYH'deki payının yüksek olduğu şeklinde değerlendirme yapılabilir.

Grafik 3. 35. Malta sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Malta'ya ait nüfus verilerini gösteren Grafik 3.36 aşağıda sunulmuştur. Malta'nın nüfusu verilen yıllarda sürekli arttığı anlaşılmaktadır. Özellikle ülke nüfusundaki son yıllardaki artış dikkat çekicidir.

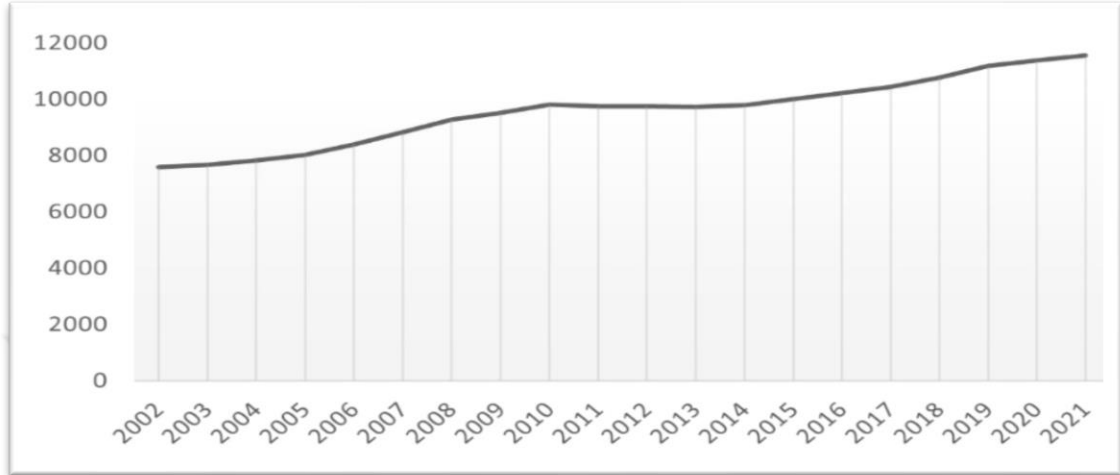

Grafik 3. 36. Malta Yıllık Nüfus Artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.10.Mısır

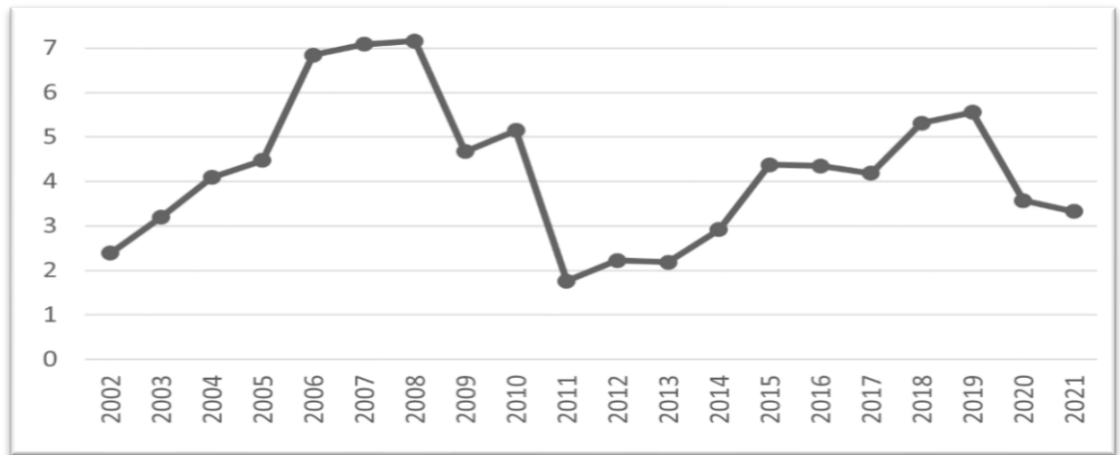
Mısır'ın kişi başına düşen GSYH verileri Grafik 3.37'de gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde Mısır'ın kişi başı GSYH'sinin ele alınan yıllarda genel anlamda arttığı görülmektedir. 2002 yılında kişi başı GSYH'si 8 bin doların altın olan ülke, 2021 yılına gelindiğinde kişi başı GSYH'sini 10 bin doların üstüne çıkarmıştır.

Grafik 3. 37. Mısır kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

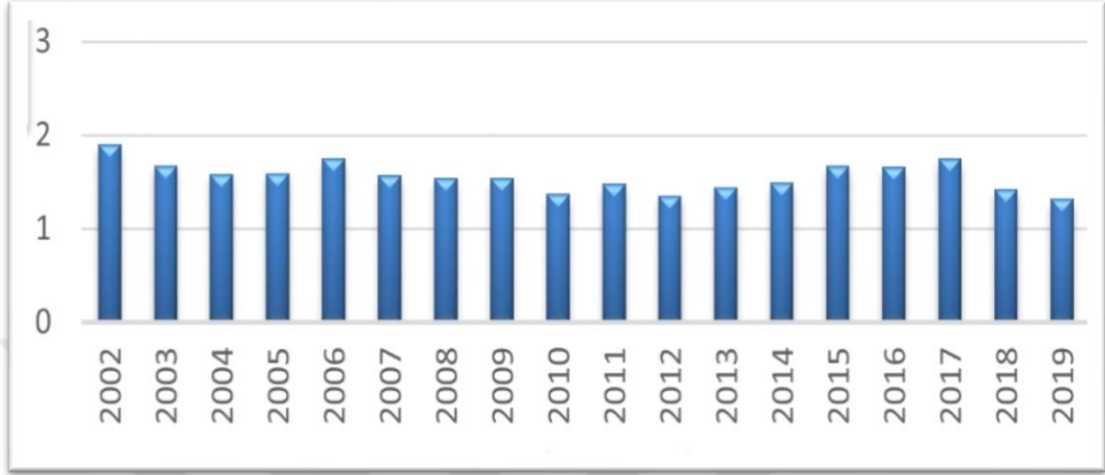
Grafik 3.38 Mısır'a ait GSYH büyüme oranlarını göstermektedir. Grafik gözlemlendiğinde Mısır'ın 2002-2008 arası yıllarda GSYH büyüme oranlarının arttığı fark edilmektedir. 2008-2011 arası süreçte ise büyüme oranlarında düşme meydana geldiği görülmektedir. 2011-2019 arasındaki dönemde ufak iniş çıkışlarla birlikte genel anlamda arttığı anlaşılmaktadır. 2019-2021 arasında ise tekrar düştüğü görülmektedir. Genel olarak Mısır'ın GSYH büyümesi ele alınan dönemde pozitif olduğu ve %1'in altına düşmediği görülse de ilk on yıldaki ortalama büyüme oranının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 3. 38. Mısır GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

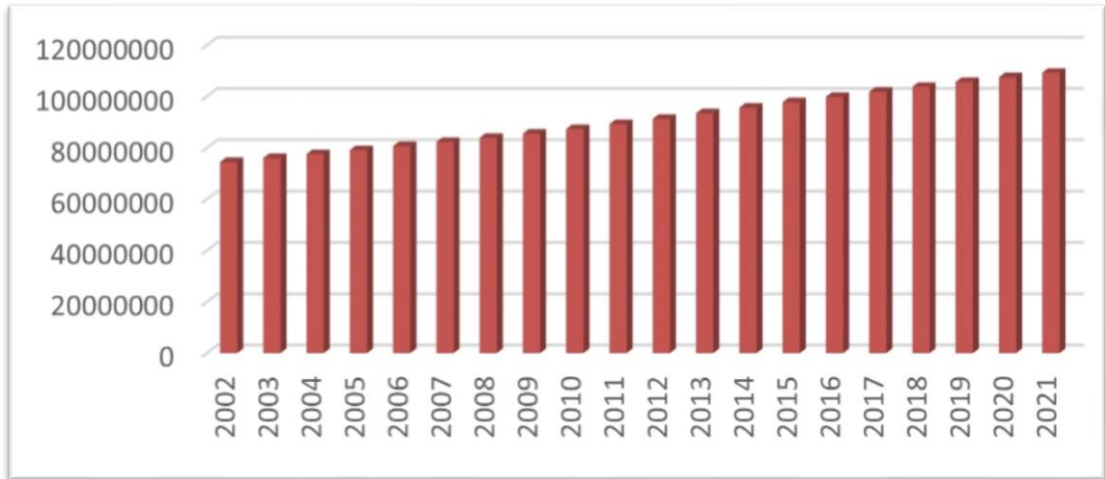
Mısır'a ait sağlık harcamalarının GSYH içindeki payını gösteren Grafik 3.39 incelendiğinde sağlık harcamalarının GSYH'ye oranının %2'nin altında olduğu görülmektedir. Ele alınan yıllarda sağlık harcamalarında ciddi bir değişikliğin olmadığı ve genel itibariyle ülkede sağlık harcamalarının düşük olduğu söylenilebilir.

Grafik 3. 39. Mısır sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Mısır'a ait ilgili yıllardaki nüfus verilerinin yer aldığı Grafik 3.40 değerlendirildiğinde ülke nüfusunun düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. 2002 yılında 80 milyonun altında olan ülkenin nüfusu 2021'de 100 milyonu geçmiştir. Mısır'ın ele alınan dönemde nüfusu %50'ye yakın arttığı grafikten çıkarılabilir.

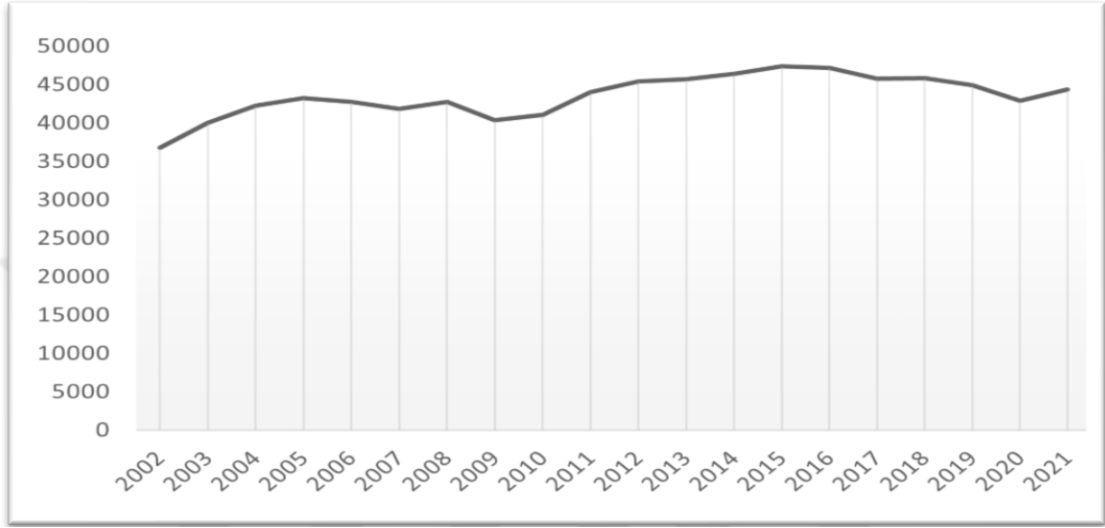

Grafik 3. 40. Mısır yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.11.Suudi Arabistan

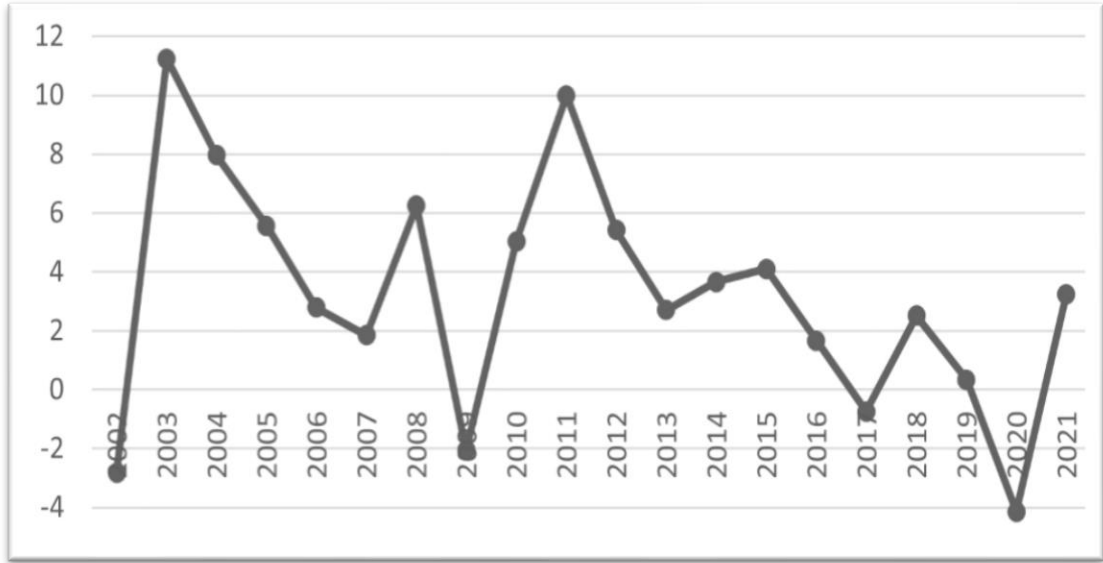
Suudi Arabistan’a ait kişi başı GSYH verileri Grafik 3.41 yardımıyla sunulmuştur. Buna göre düşüş dalgalanmalarla birlikte ele alınan yıllarda Suudi Arabistan’ının kişi başı GSYH’sinde büyük bir değişme yaşanmadığı söylenilebilir. Zira ülkenin 2002 yılındaki kişi başı GSYH’si 35 bin doların üstündeyken 2021 yılına gelindiğinde bu değer 40 bin doların üstüne çıktığı gözlenmektedir.

Grafik 3. 41. Suudi Arabistan kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

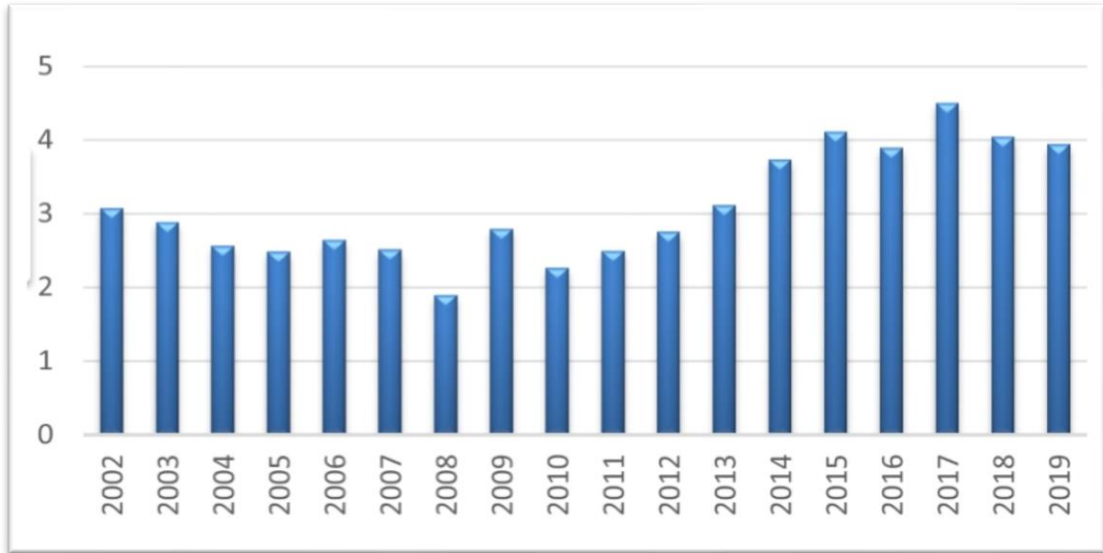
Grafik 3.42 Suudi Arabistan’a ait GSYH’nin büyüme oranlarını göstermektedir. Grafik incelendiğinde ülkenin büyüme oranlarında keskin iniş ve çıkışların olduğu görülmektedir. Söz konusu dönemde ülkenin en yüksek büyüme oranının 2003 yılına ait olduğu buna karşın en düşük büyüme oranının ise 2020 yılında gerçekleştiği gözlenmektedir. 2020 yılındaki bu düşüşün diğer ülkelerde olduğu gibi covid-19 salgınından kaynaklandığı söylenilebilir.

Grafik 3. 42. Suudi Arabistan GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

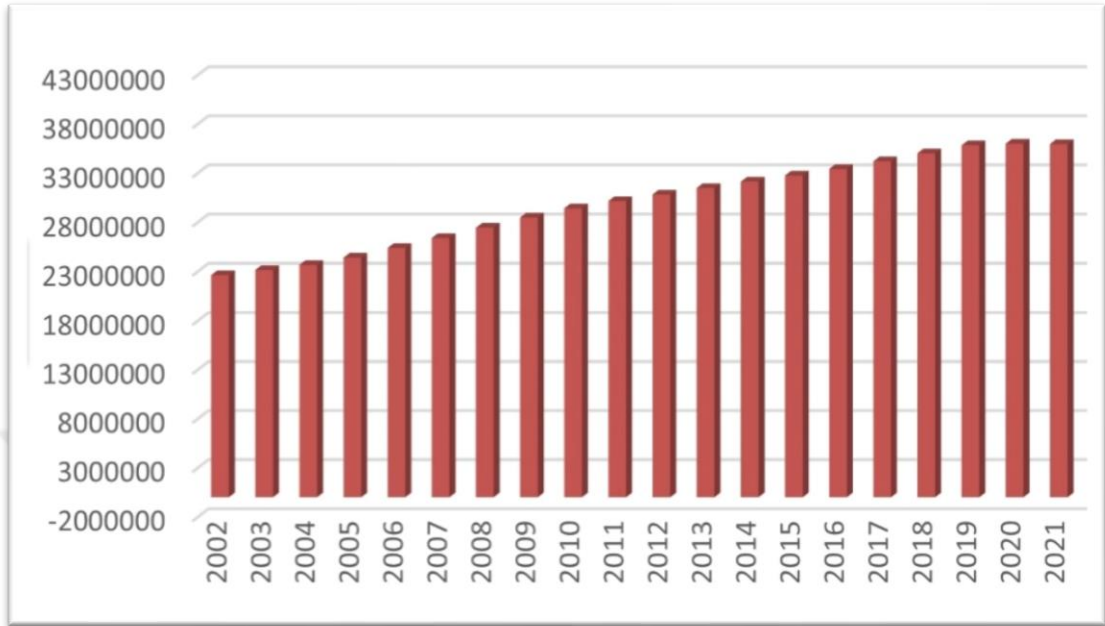
Suudi Arabistan hükümetin yaptığı sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı Grafik 3.43'te verilmiştir. Grafik incelendiğinde Suudi Arabistan'ın 2000-2008 yılları arasında sağlık harcamalarının genel olarak düştüğü görülmektedir. 2009-2019 yılları arasında ise genel itibariyle arttığı anlaşılmaktadır. Özellikle son yıllardaki artışların ciddi oranda olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Çünkü son yıllarda sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının ortalama %4 olduğu görülmektedir.

Grafik 3. 43. Suudi Arabistan sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Suudi Arabistan'a ait nüfus grafiği aşağıda verilmiştir. Grafiğe göre Suudi Arabistan nüfusunun ele alınan yıllarda sürekli artmıştır. Söz konusu dönemde ülkenin nüfusu %50'den daha fazla bir artış sergilemiştir (Grafik 3.44).

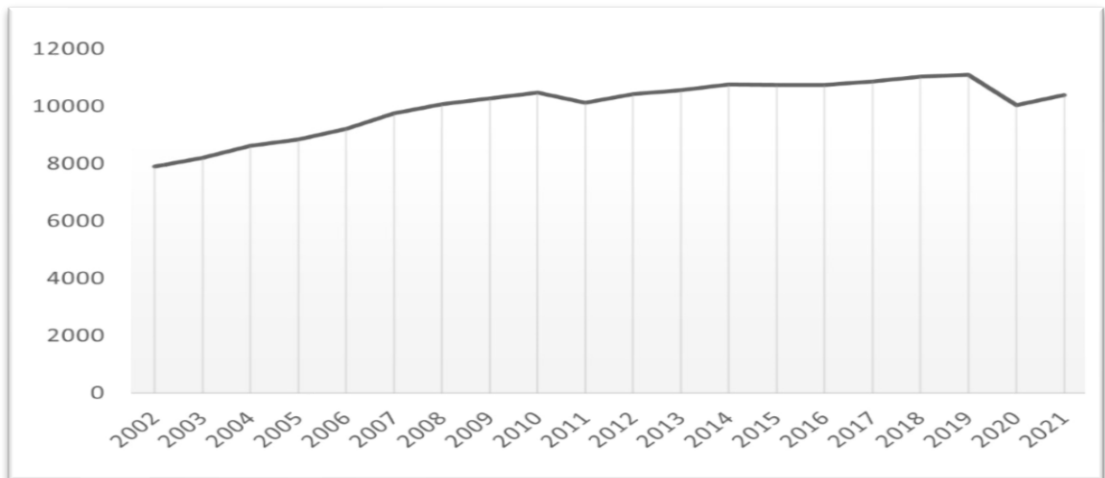

Grafik 3. 44. Suudi Arabistan yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.12.Tunus

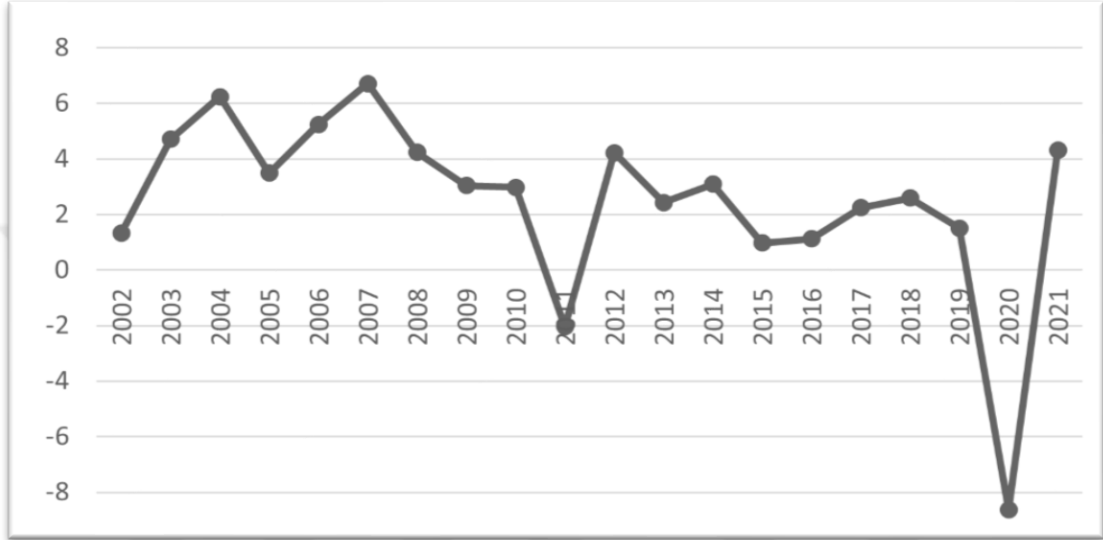
Tunus'a ait kişi başına düşen GSYH verileri Grafik 3.45 üzerinden verilmiştir. Grafiğe göre 2002-2010 arası dönemde Tunus'un kişi başı GSYH'si istikrarlı olarak artmıştır. Aslında Tunus'a ait kişi başı GSYH'nin ilgili yıllarda genel itibarıyla arttığı söylenilebilir.

Grafik 3. 45. Tunus kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

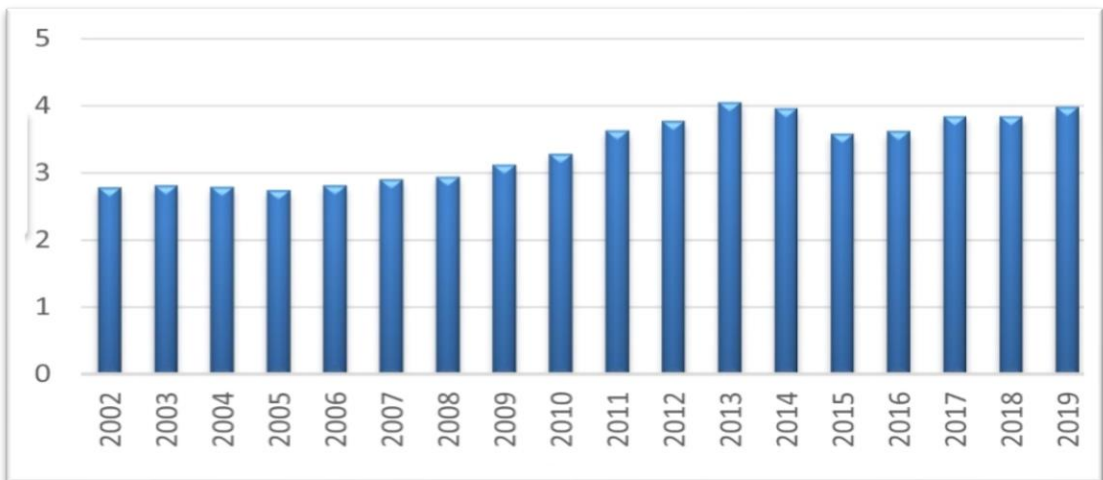
Tunus'a ait GSYH büyüme oranlarını gösteren grafik incelendiğinde dalgalı bir seyir izlediği gözlenmektedir. Tunus'un GSYH büyümesinin 2002-2004 arasında arttığı görülmektedir. Grafikte özellikle 2011 ve 2020 yıllarındaki düşüşler göze çarpmaktadır. 2011 yılındaki Arap Baharından 2020 yılındaki bu sert düşüş ise covid-19 salgınından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Aslında şimdiye kadar ele alınan diğer ülkeler için de covid-19 salgınının etkileri görülmüştü ancak covid-19 salgınının Tunus GSYH büyüme rakamlarına olan etkisi çok daha büyük olduğu dikkati çekmiştir. (Grafik 3.46).

Grafik 3. 46. Tunus GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

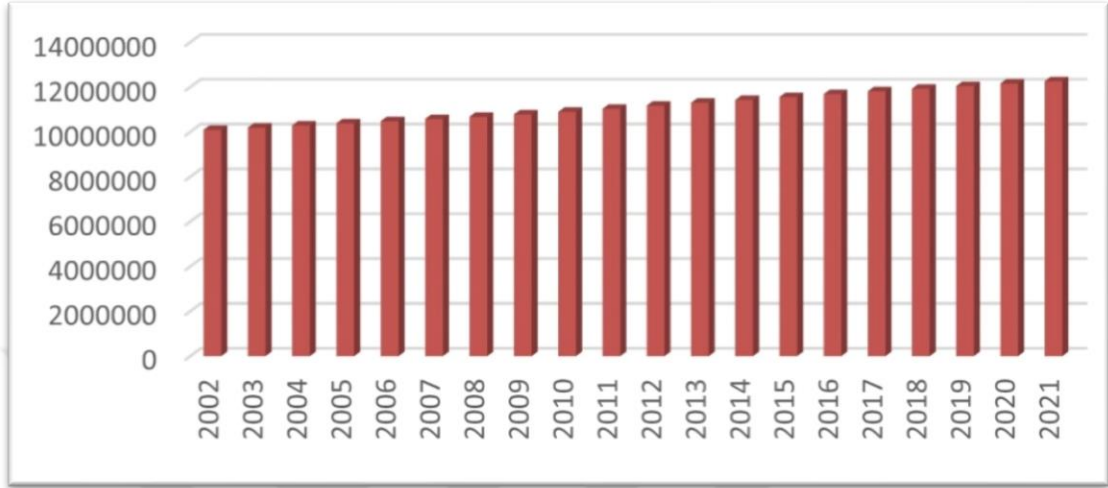
Tunus'a ait sağlık harcamalarını gösteren grafik 3.47'ye bakıldığında sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının genel olarak arttığı gözlenmektedir. Özellikle son yıllarda bu harcamaların GSYH içindeki payının %4'e yakın olduğu ve bu anlamda ülkenin bir gelişme kaydettiği anlaşılmaktadır.

Grafik 3. 47. Tunus sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Son olarak Tunus’a ait nüfus verileri Grafik 3.48 üzerinden verilmiştir. Buna göre ele alınan yıllarda Tunus nüfusunun sürekli bir artış sergilediği görülmektedir. 2002 yılında 80 milyon civarında olan ülke nüfusunun 2021 yılında 120 milyon civarına geldiği tespit edilmiştir.

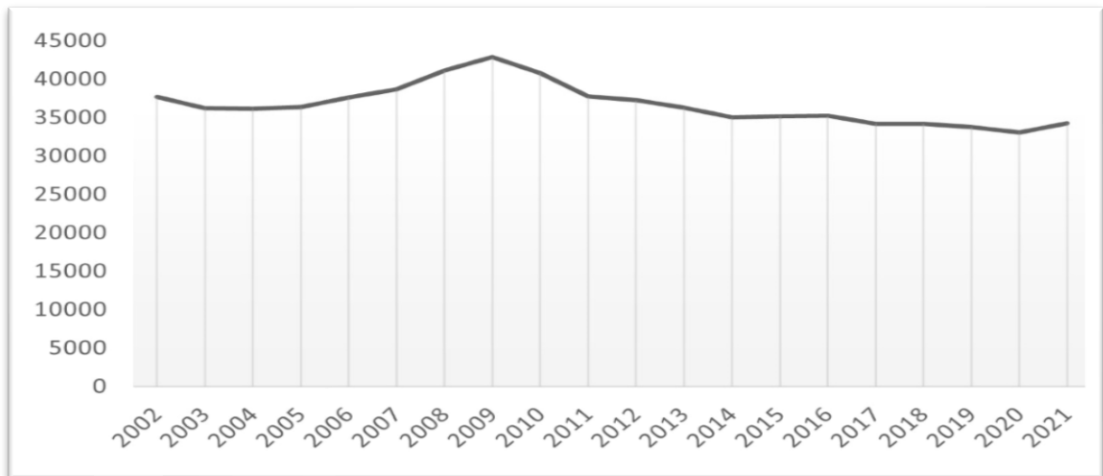

Grafik 3. 48. Tunus yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.13.Umman

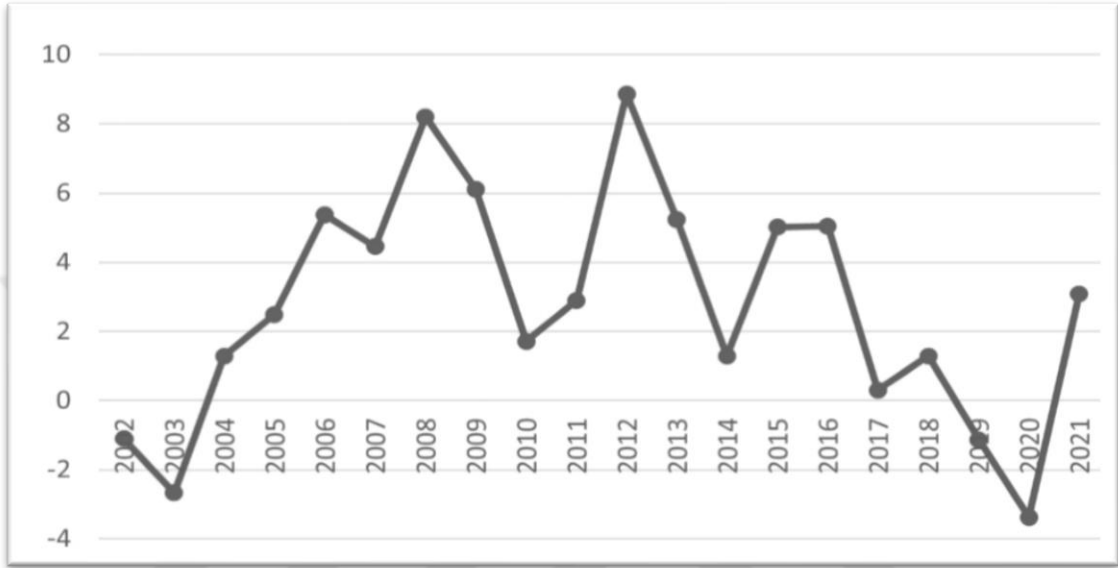
Umman’ın sosyoekonomik yapısını yansıtan göstergelerden biri olan kişi başına düşen GSYH verileri Grafik 3.49’da verilmiştir. Grafik genel anlamda değerlendirildiğinde bazı yıllardaki iniş çıkışlarla birlikte ülkenin kişi başı GSYH’sinde ciddi oranda değişimin yaşanmadığı görülmektedir. Bununla birlikte 2021 yılındaki kişi başı GSYH değerinin 2002 yılındaki kişi başı GSYH değerinin altında kaldığı göze çarpmaktadır.

Grafik 3. 49. Umman kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

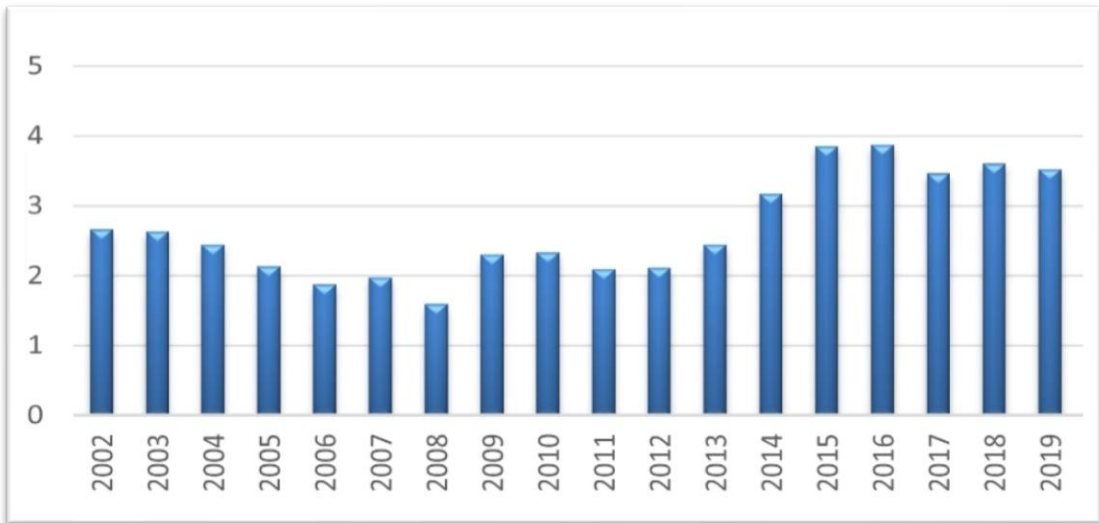
Umman'a ait GSYH büyüme oranlarını gösteren Grafik 3.50'ye bakıldığında ülkenin baz alınan yıllarda dalgalı bir ekonomik büyüme süreci yaşadığı göze çarpmaktadır. Ülkenin söz konusu dönemde en yüksek büyüme oranını 2012 yılında yakaladığı buna karşın en düşük büyüme oranını ise Covid-19 salgını etkisiyle 2020'de gerçekleştirdiği görülmektedir.

Grafik 3. 50. Umman GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

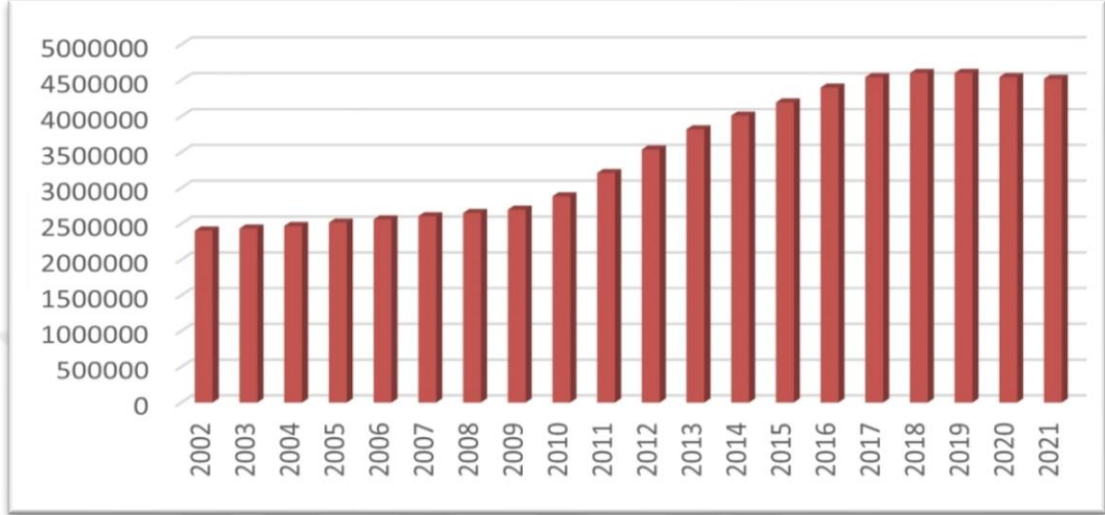
Umman'a ait sağlık harcamalarının GSYH içindeki payını gösteren Grafik 3.51 incelendiğinde ülkedeki sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ilk yıllarda azalmış olsa da son yıllarda genel anlamda artış göstermiştir. Ülkenin son yıllardaki GSYH içindeki sağlık harcamaları payının %3 ile %4 arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 3. 51. Umman sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Umman'ın sosyoekonomik yapısını gösteren nüfus verilerine bakıldığında ülke nüfusunun ilk yıllarda ciddi oranda artmadığı ancak 2010'dan sonra ciddi bir artış trendine girdiği görülmektedir. Son yıllarda ise düşük oranda da olsa nüfusun azaldığı (Grafik 3.52).

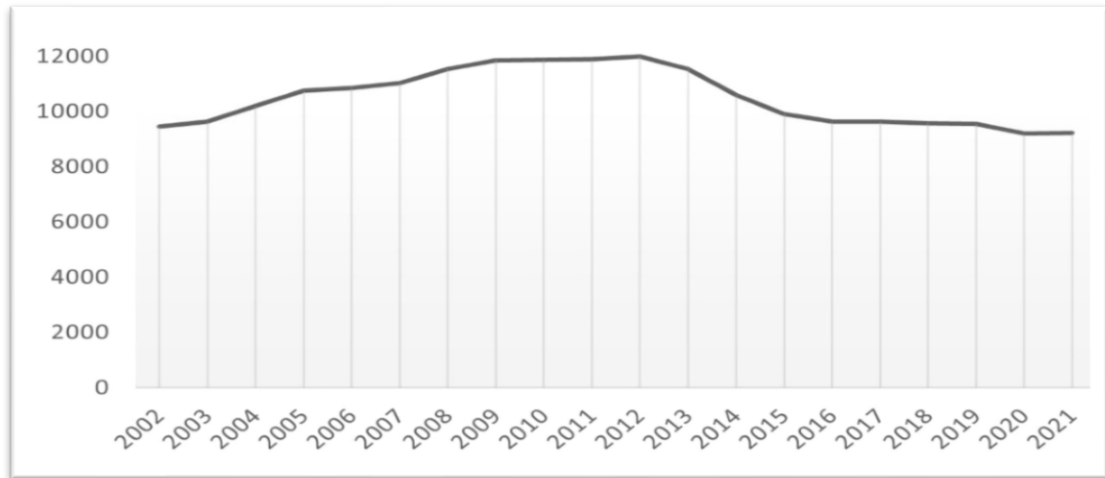

Grafik 3. 52. Umman yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.14.Ürdün

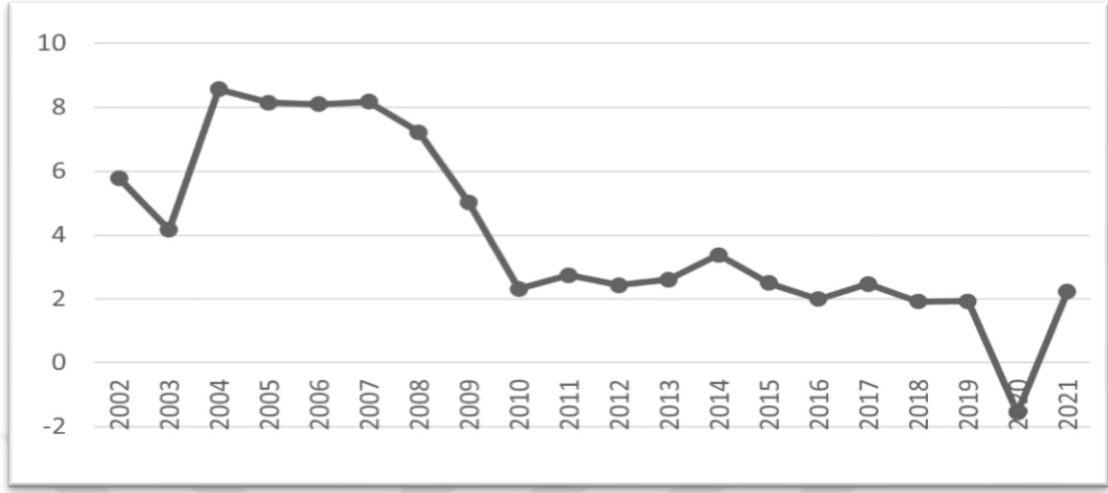
Ürdün'e ait kişi başına düşen GSYH verilerinin sunulduğu Grafik 3.53 değerlendirildiğinde 2002-2012 yılları arasındaki süreçte Ürdün'ün kişi başı GSYH'sinin genel anlamda arttığı buna karşın 2012-2021 arası dönemde ise gerilediği görülmektedir. Hatta 2021 yılındaki değerin 2002 yılının değerinin altına düştüğü anlaşılmaktadır

Grafik 3. 53. Ürdün kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

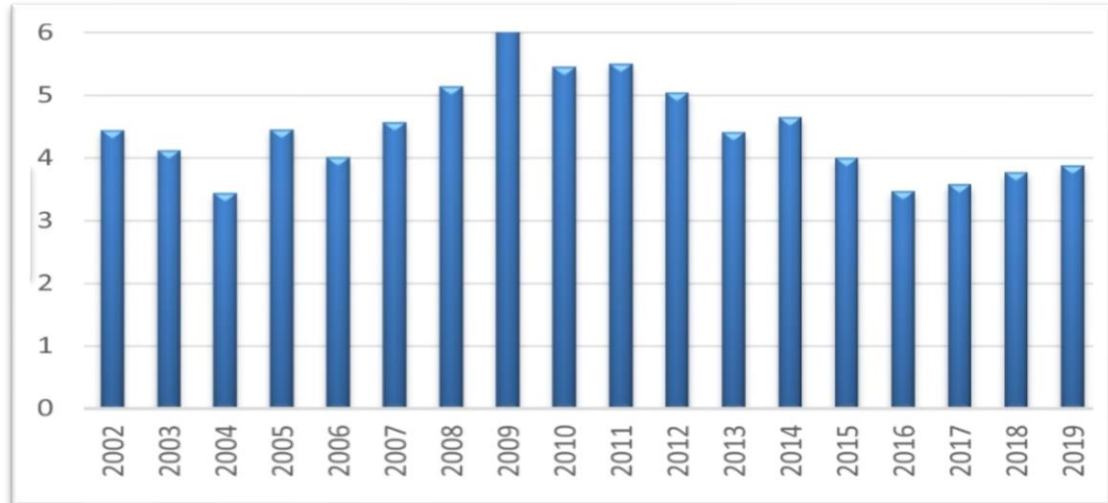
Ürdün'e ait GSYH büyüme oranlarını gösteren Grafik 3.54'te verilmiştir. Grafik gözlemlendiğinde ilk yıllarda nispeten daha yüksek büyüme oranlarına sahip olan Ürdün'ün son yıllarda daha düşük büyüme oranlarını gerçekleştirdiği görülmektedir.

Grafik 3. 54. Ürdün GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

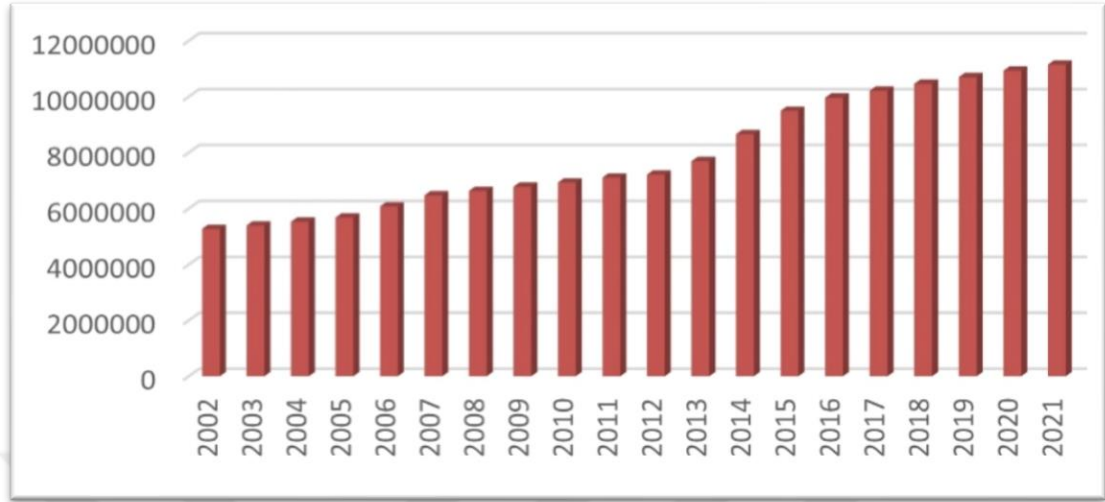
Ürdün'e ait ilgili yıllardaki sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı Grafik 3.55'te sunulmuştur. Grafiğe göre ilgili yıllarda sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı dalgalı bir seyir izlemiştir. Ancak genel itibari ile Ürdün'ün sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının yüksek olduğu ifade edilebilir. Çünkü bu harcamaların GSYH içindeki payının ortalama olarak %4'ü geçtiği görülmektedir.

Grafik 3. 55. Ürdün sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Ürdün'e ait nüfus verileri Grafik 3.56 üzerinden incelendiğinde Ürdün nüfusunun sürekli arttığı gözlenmektedir. Hatta ilgili dönemdeki bu artışın iki kattan daha fazla olduğu dikkati çekmiştir.

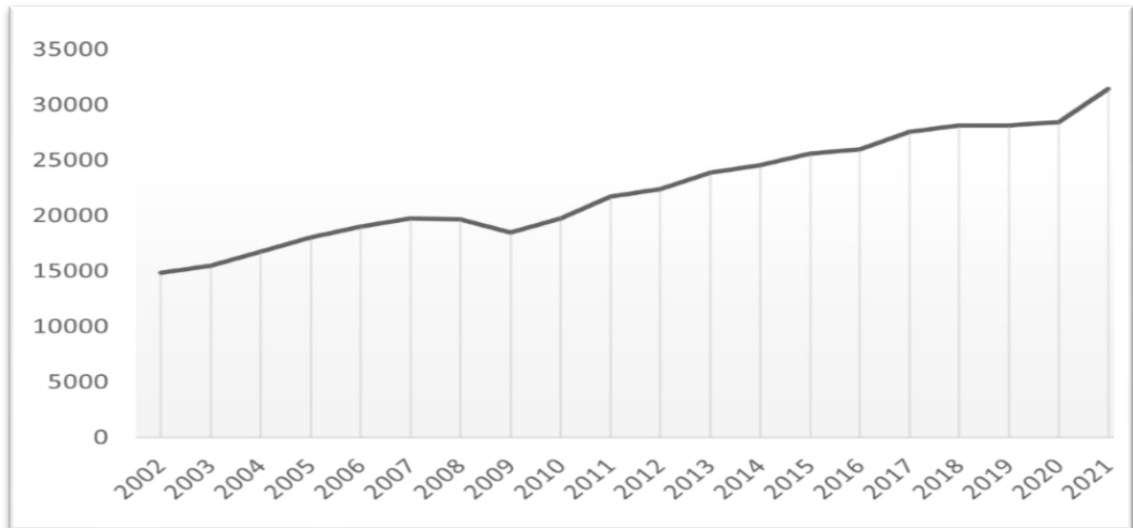

Grafik 3. 56. Ürdün yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.3.15.Türkiye

Türkiye ait kişi başına düşen GSYH verileri Grafik 3.57 yardımıyla yansıtılmıştır. Buna göre Türkiye kişi başına düşen GSYH'nin 2002-2007 yılları arasında yükseldiği gözlenmektedir. Esasında 2008 küresel krizin etkisinin olduğu 2009 yılı hariç satın alma gücü paritesi cinsinden hesaplanan kişi başı milli gelirin genel anlamda arttığı görülmektedir.

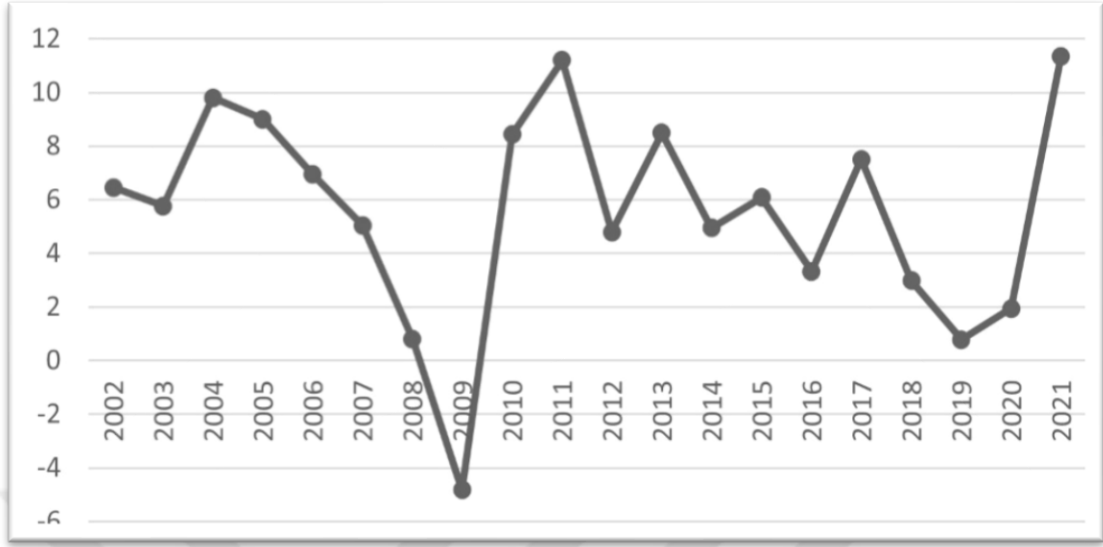

Grafik 3. 57. Türkiye kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Türkiye'ye ait GSYH büyüme oranları Grafik 3.58'de verilmektedir. Grafik gözlemlendiğinde ilk bakışta Türkiye'nin dalgalı bir büyüme süreci yaşadığı görülmektedir.

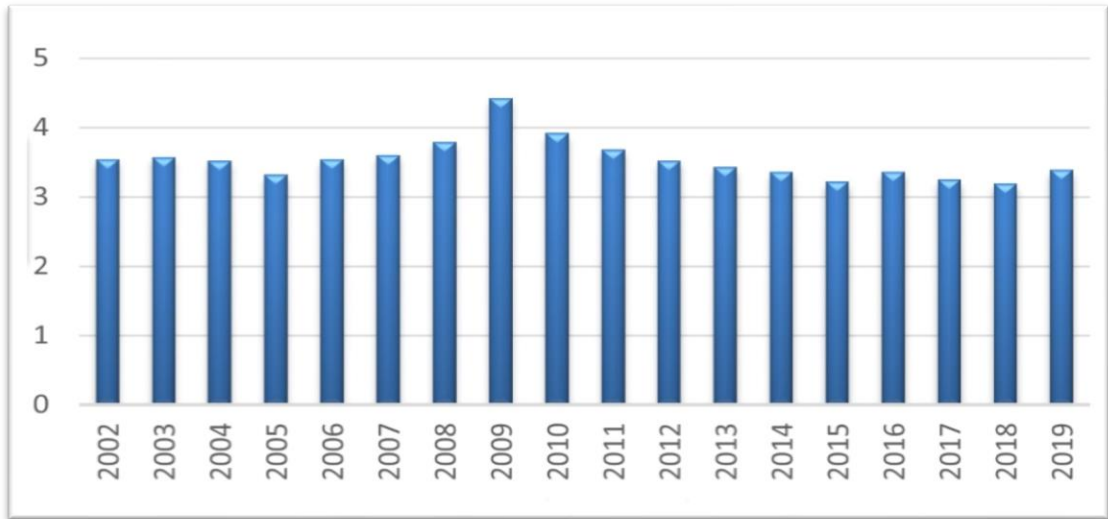
Ancak grafik genel olarak değerlendirildiğinde küresel kriz dönemleri hariç Türkiye’de büyüme rakamlarının ortalama olarak yüksek olduğu söylenilebilir.

Grafik 3. 58. Türkiye GSYH yıllık büyüme (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

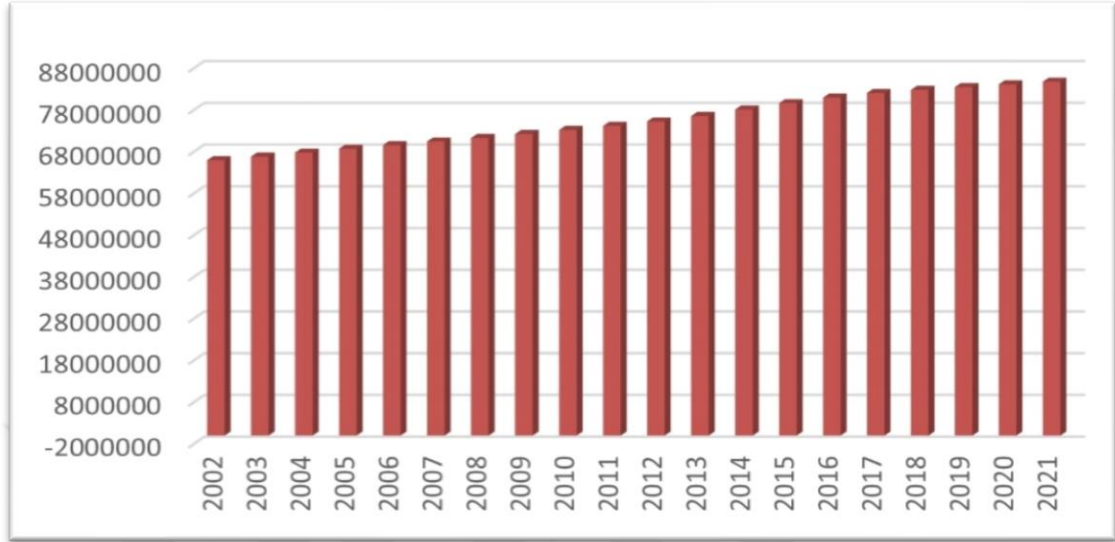
Türkiye’ye ait sağlık harcamalarının GSYH içindeki payını gösteren Grafik 3.59 incelendiğinde sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının genel anlamda stabil bir seyir izlediği görülmektedir. Sağlık harcamalarının GSYH’deki payının genel anlamda %3’ün üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 3. 59. Türkiye sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

Son olarak Türkiye'ye ait nüfus grafiği incelendiğinde Türkiye'nin nüfusunun baz alınan yıllarda sürekli bir şekilde arttığı görülmektedir. Zira 2002 yılında 60 milyonun üstünde olan nüfus 2021 yılında 80 milyonun üstüne çıkmıştır (Grafik 3.60).

Grafik 3. 60. Türkiye yıllık nüfus artışı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hareketle oluşturulmuştur

3.4. Uygulama

Çalışmanın bu kısmında örneklem ülkelere (Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Fas, İran, İsrail, Katar, Libya, Malta, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün ve Türkiye) ait 2002-2021 dönemindeki veriler kullanılarak uygulama yapılmıştır. Analizlerde kullanılan kişi başı milli gelir (sabit fiyatlarla ABD doları cinsinden), enflasyon ve politik istikrar endeks (Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksi) verileri Dünya Bankası'ndan ([Https10](https://data.worldbank.org/)), İGE verileri ise UNDP'den temin edilmiştir ([Https11](https://data.un.org/)). Burada ekonomik büyümeyi temsilen kişi başı milli gelir, kalkınmayı temsilen de İGE verileri ele alınmıştır. Söz konusu veriler ile öncelikle yatay kesit bağımlılığı birim kök testleri yapılmıştır. Ardından ARDL eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri gerçekleştirilmiş ve bulgular yorumlanmıştır.

3.4.1. Yatay kesit bağımlılığı testi

Ekonometrik modellerde değişkenler arasındaki analizlerden önce söz konusu değişkenlerin durağanlık düzeylerinin sınanması gerekmektedir. Ancak durağanlık düzeylerinin belirlenmesi için kullanılacak birim kök testleri de değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığına göre belirlenmektedir. Diğer bir ifadeyle değişkenlerin durağanlık testlerinde birinci veya ikinci kuşak birim kök testlerinden hangisinin uygulanacağına değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığına göre karar verilmektedir.

Yatak kesit bağımlılığı testinde temel hipotez, "*kesitler arasında bağımlılık bulunmamaktadır*" biçiminde iken bunun alternatif hipotezi "*kesitler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır*" şeklinde kurulmaktadır. Test sonucunda bağımlılık kabul edilirse, ikinci kuşak birim kök, buna karşı bağımlılık reddedilirse birinci kuşak birim kök testlerinin kullanılması iktiza etmektedir. Öte yandan hangi yatay kesit bağımlılığı testinin kullanılacağı da paneldeki gözlem (N) ve zaman (T) boyutlarına bağlıdır. Yani seride $T > N$ olduğunda Breusch ve Pagan (1980) LM1, $T < N$ olduğunda ise Pesaran (2004) LM2 testi kullanılmaktadır (Eren, 2020, s.149; Gençoğlu vd. 2020, s.1288).

Bu bilgilerden sonra Tablo 3.1`de sunulan yatay kesit bağımlılığı test sonuçları incelendiğinde, uygulanan tüm testlerin olasılık (p) değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu gözlenmektedir. Çalışmada, gözlem (ülke) sayısı 15 zaman (2002-2021) boyutu ise 20`dir. Yani çalışma için $T > N$ durumu söz konusudur. Böylece Breusch ve Pagan (1980) LM1 testine dayanarak "*kesitler arasında bağımlılık bulunmamaktadır*" şeklindeki temel hipotez reddedilerek seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 3. 1. Yatay kesit bağımlılık testi

	KBMG	ENF	PİE	İGE
CD Test	İsta/olasılık	İsta/olasılık	İsta/olasılık	İsta/olasılık
Breusch-Pagan (1980) LM1	8429544 0.0000*	4.195.912 0.0000*	4.897.233 0.0000*	1503.307 0.0000*
Pesaran (2004) LM2	5.092.369 0.0000	2.170.885 0.0000	2.654.843 0.0000	96.49237 0.0000
Bias-corrected scaled LM	5.052.895 0.0000	2.131.412 0.0000	2.615.369 0.0000	96.09764 0.0000
Pesaran CD	9.915.239 0.0000	1.062.730 0.0000	7.317.748 0.0000	31.90648 0.0000

Not: * %1 anlamlılık düzeyine işaret etmektedir.

3.4.2. CADF birim kök testi

Çalışmada kullanılan seriler arasında yatay kesit bağımlılığın olduğu ortaya çıktıktan sonra serilerin durağanlığını test etmek için ikinci kuşak panel birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Bu testlerden biri de Pesaran (2007) tarafından literatüre kazandırılan CADF (Crosssectional Augmented Dickey Fuller) birim kök testidir. Bu test, hem $T > N$ hem de $N > T$ durumlarında kullanılabilen bir testtir. Ayrıca testte panel içerisindeki tüm birimler için CADF test istatistiği hesaplandığı gibi bu CADF testlerinin aritmetik ortalamasının alımı ile panelin geneli için CIPS (Cross Sectionally Augmented IPS) test istatistiği de hesaplanmaktadır. Diğer bir ifadeyle panelin geneli için CIPS değerlerine bakılarak serilerin durağanlığına karar verilmektedir (Gençoğlu vd.,2020, s.1288).

Tablo 3.2 serilere ait CADF birim kök test sonuçlarını göstermektedir. Buna göre CİPS istatistik değerleri panelin geneli için her dört serinin de düzey derecede birim kök taşıdığı görülmektedir. Serilerin birinci farkları alındıktan sonra KBMG, ENF, PİE serileri %1 ve İGE serisi ise %5 anlamlılık düzeyinde durağanlaşmaktadır.

Tablo 3.2. CADF birim kök testi

Düzeyde-I(0)								
Bahreyn BAE Cezayir Fas İran İsrail Katar Libya Malta Mısır Suudi Arabistan Tunus Umman Ürdün Türkiye	KBMG		ENF		PiE		İGE	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
	1.000	-2.698	1.000	-0.332	1.000	-2.150	1.000	-1.616
	1.000	-2.964	1.000	-0.173	1.000	-1.274	1.000	-2.004
	1.000	0.072	1.000	-1.157	1.000	-3.024	1.000	-1.216
	1.000	-2.112	1.000	-2.954	1.000	-1.490	1.000	-0.996
	1.000	-2.164	1.000	-0.220	1.000	-1.747	1.000	-0.788
	1.000	-1.315	1.000	-2.314	1.000	-2.073	1.000	0.500
	1.000	-0.506	1.000	-1.823	1.000	-1.235	1.000	1.469
	1.000	-2.652	1.000	-3.861	1.000	-0.523	1.000	0.252
	1.000	-3.754	1.000	-2.979	1.000	-1.365	1.000	-0.483
	1.000	-2.068	1.000	-1.208	1.000	-4.128	1.000	0.553
	1.000	-1.475	1.000	-2.077	1.000	-1.482	1.000	0.244
	1.000	-2.052	1.000	-1.221	1.000	-1.726	1.000	-0.314
	1.000	-1.062	1.000	-0.461	1.000	-1.586	1.000	0.007
	1.000	-2.133	1.000	-0.145	1.000	-1.175	1.000	-1.207
1.000	0.798	1.000	-1.262	1.000	-1.691	1.000	-0.910	
CIPS-stat=-1.739		CIPS-stat=-1.479		CIPS-stat=-1.778		CIPS-stat= -0.434		
Birinci Farkta- I(1)								
Bahreyn BAE Cezayir Fas İran İsrail Katar Libya Malta Mısır Suudi Arabistan Tunus Umman Ürdün Türkiye	KBMG		ENF		PiE		İGE	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
	1.000	-2.707	1.000	-2.158	1.000	-1.794	1.000	-2.543
	1.000	-1.823	1.000	-1.636	1.000	-1.587	1.000	-2.809
	1.000	-1.134	1.000	-2.605	1.000	-3.476	1.000	-2.061
	1.000	-2.878	1.000	-4.792	1.000	-1.915	1.000	-1.850
	1.000	-2.581	1.000	-2.539	1.000	-2.711	1.000	-1.877
	1.000	-5.199	1.000	-4.211	1.000	-3.072	1.000	-5.264
	1.000	-4.498	1.000	-0.892	1.000	-2.426	1.000	-1.602
	1.000	-1.885	1.000	-2.747	1.000	-2.285	1.000	-4.340
	1.000	-1.787	1.000	-4.268	1.000	-2.231	1.000	-3.101
	1.000	-2.881	1.000	-0.850	1.000	-6.129	1.000	-1.767
	1.000	-1.826	1.000	-2.013	1.000	-1.946	1.000	-3.549
	1.000	-1.853	1.000	-1.873	1.000	-2.870	1.000	-2.657
	1.000	-1.639	1.000	-2.633	1.000	-1.524	1.000	-1.689
	1.000	-2.301	1.000	-2.261	1.000	-3.392	1.000	-0.730
1.000	-3.109	1.000	-2.713	1.000	-3.020	1.000	-1.033	
CIPS-stat=-2.540*		CIPS-stat=-2.546*		CIPS-stat=-2.692*		CIPS-stat= -2.458**		

CIPS kritik değerleri Pesaran`ın (2007) alışmasındaki Tablo II (b))`den alınmıştır. Bu değerler sabitli modelde -2.47 (%1), -2.26 (%5) ve -2.14(%10) şeklindedir (Pesaran, 2007, s.280).

Not: ** %5 ve * ise %1 anlamlılık düzeyine işaret etmektedir.

3.4.3. ARDL eşbütünleşme analizi

Eşbütünleşme analizleri seriler arasındaki uzun dönem ilişkiyi belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Kullanılacak eşbütünleşme testi de birim kök testi sonuçlarına göre belirlenebilmektedir. Örneğin geleneksel eşbütünleşme testlerinden biri olan Johansen eşbütünleşme testi, tüm serilerin aynı dereceden durağan olmasını gerektirmektedir. Oysa Pesaran vd. (1997) tarafından literatüre kazandırılmış ARDL eşbütünleşme testi farklı derecelerdeki durağan seriler için eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesine olanak tanımaktadır. Bunun yanı sıra ARDL eşbütünleşme testi, her bir serinin farklı gecikme uzunluklarının belirlenmesine izin vermesi, küçük gzlemlilerde da etkili olması ve seriler arasında hem kısa dönem hem de uzun dönem ilişkisine ait katsayı tahminlemelerine imkn sunması nedeniyle avantajlar sunmaktadır. Ancak ARDL eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için serilerin düzeyde-I(0) ya da birinci farkta- I(1) durağan olması gerekmektedir. Çünkü ARDL testi ikinci ya da daha yüksek dereceden durağan hâle gelen serilerde uygulanamamaktadır (Sandalcılar ve Ayran-Cihan, 2018, s.31).

Tablo 3.3 ARDL eşbütünleşme test sonuçlarını göstermektedir. Buna göre büyümenin göstergesi olarak ele alınan kişi başi milli gelir ile politik istikrar serilerinin uzun dönemde %5 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşik olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle politik istikrar ile kişi başi milli gelir arasında uzun dönemli ilişki olduğu ve bu ilişkinin pozitif olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca iki değişken arasında kısa dönemde herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 3.3. ARDL eşbütünleşme testi sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	T-İstatistik	P-değeri
Uzun Dönem				
PIE	1.118.659	0.562905	1.987.298	0.0495**
ENF	0.039398	0.015403	2.557.763	0.0120**
Kısa Dönem				
COINTEQ01	-0.015819	0.015276	-1.035.522	0.3029
D(KBMG(-1))	-0.157173	0.156368	-1.005.149	0.3172
D(KBMG(-2))	0.067074	0.189573	0.353816	0.7242
D(KBMG(-3))	-0.099783	0.212750	-0.469016	0.6400
D(PIE)	0.037888	0.067517	0.561162	0.5759
D(PIE(-1))	0.052887	0.087347	0.605481	0.5462
D(PIE(-2))	0.036582	0.065305	0.560170	0.5766
D(PIE(-3))	0.091570	0.079640	1.149.794	0.2529
D(ENF)	-0.000392	0.000601	-0.652094	0.5158
D(ENF(-1))	-0.001732	0.001137	-1.522.909	0.1308
D(ENF(-2))	-0.001743	0.001114	-1.564.455	0.1208
D(ENF(-3))	-0.000867	0.000466	-1.862.496	0.0654***
C	0.025539	0.033789	0.755828	0.4515
Ortalama Bağımlı Değişken	0.003157	Bağımlı değişken standart sapması		0.036182
Standart Regresyon Hatası	0.019420	Akaike Bilgi Kriteri		-5.017.358
Toplam Kareler Toplamı	0.038844	Schwarz Kriteri		-2.585.207
Olası Logaritmik Değer	9.496.037	Hannan-Quinn Kriteri.		-4.044.008

Not: ** %5 ve *** ise %10 anlamlılık düzeyine işaret etmektedir.

3.4.4. Politik istikrar ile İGE arasındaki Granger nedensellik testi

Granger (1969) tarafından literatüre kazandırılan bu test, iki seri arasında bir doğrusal bağıntının olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılır. Diğer bir ifadeyle bu test, seriler arasındaki neden-sonuç bağıntısını tespit etmeye çalışır. Buna göre, X ve Y gibi iki serinin gecikmeli değerleri birlikte analiz edildiğinde X değişkeni, X'nin gecikmeli değerlerinin sadece analiz edildiği tahminden daha iyi bir açıklama düzeyine sahipse Y, X'in Granger nedenidir (Barut ve Çelik, 2021, s.53). Yani X serisi, Y serisine, X ve Y'deki bilgi veri iken şayet Y serisini sadece X'e ait geçmiş değerlerin kullanımıyla tahmin edilirse onun Granger nedenidir. Ayrıca X serinin önceki değerlerine ait bilgi sahibi olma, Y'nin daha iyi bir biçimde öngörülmesine olanak sunuyorsa X serisi Y serisinin Granger nedeni olarak kabul edilmektedir. Granger nedensellik testinde **H0**: “Granger nedeni değildir” şeklinde kurulurken **H1**: “Granger nedenidir.” şeklinde kurulmaktadır (Takım, 2010, s.326-328).

Buradan hareketle çalışmada politik istikrar ve kalkınma ilişkisini tespit etmek amacıyla PİE ve İGE serileri için Granger nedensellik analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3.4'te sunulmuştur. Tabloya göre; PİE'den İGE'ye %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik olduğu görülmektedir. Ancak İGE'den PİE'ye nedenselliğin olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu durum söz konusu örneklem ülkelerde politik istikrarın sağlanması ülkelerin ekonomik kalkınmışlığına neden olacağına işaret etmektedir.

Tablo 3. 4. Granger nedensellik testi

Hipotez	F-istatistik	P-değeri
PIE $\rightarrow$ IGE	3.37485	0.0358**
IGE $\rightarrow$ PIE	0.58425	0.5583

Not: ** %5 anlamlılık düzeyine işaret etmektedir.

SONUÇ

Her türlü siyasi şiddetin olmadığı durum veya durumları ifade eden politik istikrar ülkelerin ekonomik büyümesi ve kalkınması açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü toplumsal huzuru sağlayan politik istikrar aslında ülkelerdeki hukuk sisteminin iyi işleyişine ve güven ortamına işaret etmektedir. Bu huzur ve güven ortamı da ülkeleri yatırım açısından cazip hâle getirmekte ve ülkelerin ekonomik büyümesini hızlandırmaktadır. Aksi durumda şiddetleri ve etkileme düzeyleri farklı olsa da ülkelerdeki terör eylemleri, grevler, isyanlar, iç çatışmalar, askeri darbeler ve hükümet değişikliklerin sıklığı gibi politik istikrarsızlık olayları toplumsal huzursuzluğa neden olmakta ve güven ortamını zayıflatmaktadır. Bu da ülkeleri birçok konuda olumsuz etkilemekle birlikte özellikle ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde direkt ve dolaylı olarak olumsuzluklara neden olmaktadır.

Politik istikrarsızlık güvensizlik ve belirsizliğe neden olarak hem yerli girişimciler tarafından hem de yabancı girişimler tarafından yapılacak yatırımları azaltmakta ve böylece ekonomik büyümenin yavaşlamasına yol açmaktadır. Aslında ekonomik büyümenin ötesinde birçok sosyoekonomik olumsuzluğu tetikleyebilmektedir. Örneğin işsizliği artırmak, beyin göçüne neden olmak, iç göçleri artırarak bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını yükseltmek, ülkelerin dış dengesini bozmak ve gelir dağılımını eşitsiz hâle getirmek gibi birçok sosyoekonomik olumsuzluğa neden olabilmektedir.

Konunun önemi eskiden beri tartışılmakla birlikte özellikle 1990'lı yıllarda politik istikrar veya istikrarsızlığın daha somut bir şekilde ölçülmesi konu ile ilgili ampirik çalışmaların giderek fazlalaşmasına neden olmuştur. Ancak burada en büyük problem politik istikrarın veya istikrarsızlığın standart ve kesin bir ölçümünün olmamasıdır. Aslında bu durum bir anlamda politik istikrarın veya istikrarsızlığın niteliğinden ve çok boyutlu olmasından diğer bir ifadeyle çok fazla göstergeye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte günümüzde bazı özel kuruluşlar ve Dünya Bankası gibi kurumlar tarafından politik istikrar/istikrarsızlık endeks olarak ölçülmekte ve yayımlanmaktadır. Nitekim PRS Grup tarafından yayımlanan ICRG'nin politik risk endeksi ile Dünya Bankası tarafından yayımlanan Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin politik istikrar endeksi bunlara örnek gösterilebilir.

Ölçüm ile ilgili endekslerin yaygınlaşması konu ile ilgili ampirik çalışmaların çoğalmasına neden olmuş ve çalışmaların günden güne artmasını sağlamıştır. Çünkü politik istikrar ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisinin ülkeler açısından bilinmesi ve bunlara göre politika belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada

da konu bazı MENA ülkeleri (Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Fas, İran, İsrail, Katar, Libya, Malta, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün) ile Türkiye için 2002-2021 yıllarını kapsayan dönem verileri aracılığıyla ampirik olarak test edilmiştir. Bu minvalde öncelikle konuya ilişkin kavramların kapsam ve çerçevesi üzerinde yoğunlaşarak çalışmanın ele aldığı konuların genel bilgisi sunulmuştur. Nitekim bu bağlamda politika, politik istikrar, politik istikrarsızlık, politik istikrarsızlığın nedenleri, çeşitleri, göstergeleri, ölçümü, ekonomik büyüme, ekonomik kalkınma, kalkınma teorileri gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca politik istikrar/istikrarsızlık ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi kuramsal çerçevede irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde politik istikrar/istikrarsızlık ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisini ampirik olarak ortaya koyan ulusal ve uluslararası literatürdeki yaklaşık kırk tane çalışma kapsam, çalışma dönemi, metodoloji ve sonuç bağlamında detaylı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda konu ile ilgili ampirik çalışmaların daha çok 1990'lı yıllarda başladığı ve giderek arttığı gözlenmiştir. Ampirik çalışmaların giderek artması yeni teknik ve tahmin yöntemleri ile konunun analiz edilmesinin yanı sıra politik istikrar ve ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi üzerinde tam ve net bir uzlaşımın sağlanmadığından kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim politik istikrar ile ekonomik büyüme ve kalkınma ilişkisini pozitif bulgulayan çalışmalar çok daha fazla olsa da bu değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı veya ters yönlü bir ilişkinin olduğunu bulgulayan çalışmaların da olduğu gözlenmiştir. Ayrıca literatürde politik istikrarın/istikrarsızlığın dış borç, döviz kuru, enflasyon, cari açık, ihracat ve yatırım gibi farklı birçok makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara rastlanılmışsa da çalışmalarda, daha çok politik istikrarın GSYH veya kişi başı reel GSYH üzerindeki etkisinin araştırıldığı gözlenmiştir. Yani politik istikrarın veya istikrarsızlığın ekonomik kalkınmayı daha iyi temsil edildiği düşünülen İGE üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların daha sınırlı olduğu anlaşılmıştır.

Politik istikrar ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisinin ampirik olarak test edildiği üçüncü bölümde öncelikle araştırmanın amacı, kapsamı ve önemine değinilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın önemi; farklı veri dönemi, örneklem grubu ve tahmin yöntemiyle yapılması ve bu yönüyle konu ile ilgili yazına katkı sunmasının yanı sıra politik istikrar ve ekonomik kalkınmayı temsil eden İGE arasındaki nedenselliğin de tespit edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü incelenen yaklaşık kırk tane ampirik çalışmada politik istikrarın ekonomik kalkınma veya bunu temsil eden İGE üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların nispeten sınırlı kaldığı görülmüştür. Daha sonra söz konusu

lkelere ait kişi başı GSYH (SAGP 2017 uluslararası \$) verileri, GSYH büyüme oranları, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ve nüfus büyüme oranları gibi göstergeler ile ülkelerin sosyoekonomik yapısı irdelenmiştir. Son olarak araştırmanın uygulama kısmında ise bazı MENA ülkelerine ve Türkiye'ye ait 2002-2021 dönemindeki veriler kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak değişkenler için yatay kesit bağımlılık ve birim kök testleri, daha sonra ARDL eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Eşbütünleşme analizi bulgularına göre politik istikrarın ekonomik büyümeyi uzun dönemde olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Ancak kısa dönem için anlamlı sonuç tespit edilememiştir. Son olarak ise Granger nedensellik testi kullanılarak politik istikrar ile İGE arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiş ve söz konusu ülkeler için politik istikrardan İGE'ye doğru tek yönlü nedensellik bulgulanmıştır.

Sonuç itibariyle politik istikrarın söz konusu ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında etkili olduğu görülmüştür. Bu da ülkelerin topyekn olarak toplumsal barış ve huzuru yani politik istikrarı sağlayacak politikaları yürütmesini elzem kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdelhameed, F. A. and Rashdan, A. M., 2021, A Deeper Look into Political Instability and Economic Growth: Case Study and Empirical Analysis on A Selection of Countries. *Research in World Economy*, 12 (3), 18-31.
- Ahmed, M. U. and Pulok, M. H., 2013, The Role of Political Stability on Economic Performance: The Case of Bangladesh. *Journal of Economic Cooperation ve Development*, 34 (3), 61-100.
- Akbıyık, N. ve Özek, Y., 2019, Seçili Geçiş Ekonomilerinde Politik İstikrarın Makroekonomik Belirleyicileri, *Journal of History School*, 43, 1744-1767.
- Akdede, S. H. ve Keyifli, N., 2020, Politik Kutuplaşma ve Gelirin Kişisel Dağılımı. Yönetim ve Ekonomi. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 337-351.
- Akdoğan, Y., 2008, Yerel Siyaset-Kavramlar. *Yerel Siyaset Dergisi*, (1), 9-14
- Akkuş, Ö. 2017, Ekonomik Politika Belirsizliği ve Politik İstikrarsızlığın Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi: Eskişehir.
- Akyüz, Ü., 2009, Siyaset ve Ahlak. *Yasama Dergisi*, (11), 93-129.
- Al, İ. ve Belke, M., 2018, Politik İstikrarsızlık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: MENA Ülkeleri İçin Panel Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*.
- Alataş, S., 2014, Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi: Aydın.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N. ve Swagel, P., 1996, Political Stability and Economic Growth, *Journal of Economic Growth*, 1 (2), 189-211.
- Aloui, Z., 2019, The Role of Political İnstability and Corruption on Foreign Direct Investment in The MENA Region. *Munich Personal RePEc Archive*. Paper No. 95732, 1-19 Erişim Bilgisi: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/95732/> [Erişim Tarihi: 20.06.2023].
- Alp, İ. A., 2013, Terörün Ekonomik Etkileri. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm. Dergisi*, 4 (1), 1-19.
- Alper, A. E., 2018, BRICS-T Ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Performans İlişkisi Üzerine Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*, 9 (1), 49-56.

- Arslan, Ü., 2011, Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11 (1), 73-80
- Asteriou, D. and Price, S., 2000, Political Instability and Economic Growth: *UK Time Series Evidence*. *Scottish Journal of Political Economy*, 48 (4), 383-399.
- Barut M. E., ve Çelik E., 2021, Türkiye’de Sanayide Tüketilen Elektrik Enerjisi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Analizi, *Nicel Bilimler Dergisi*, 3(1), 43-58.
- Bashir, M. F. ve Xu, C., 2014, Impact of Political Freedom, Economic Freedom and Political Stability on Economic Growth. *Journal of Economics And Sustainable Development*, 5 (22), 59-67.
- Berber M., 2019, İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Biçen, Ö. F., 2020, Politik İstikrar Ekonomik Büyümeyi Sağlamada Yeterli Bir Faktör müdür? BRICST Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (43), 119-139.
- Breush, T. S. and Pagan, A. R., 1980, The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47 (1), 239-253.
- Campos, N. F. and Karanasos, M. G., 2008, Growth, Volatility and Political Instability: Non-Linear Time-Series Evidence For Argentina, 1896–2000. *Economics Letters*, 100 (1), 135-137.
- Campos, N. F. and Nugent, J. B., 2002, Who Is Afraid of Political Instability?. *Journal of Development Economics*, 67 (1), 157-172.
- Campos, N., Nugent, J. and Robinson, J., 1999, Can Political Instability Be Good For Growth. The Middle East. *Journal of Development Economics*. 67 (2002), 157–172
- Cangir, N., 2012, Politik İstikrarsızlık ve Makroekonomik Performans İlişkisi: Türkiye Örneği. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Ceyhan, T. ve Gulcan, N., 2022, Jeopolitik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar ve finansal gelişmişlik arasındaki ilişki: Konya panel nedensellik analizi. *Business and Economics Research Journal*, 13 (4), 625-637.
- Corovei, E. A. ve Socol, A., 2019, The Impact of Political Stability on Economic Growth in European Union. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 19 (1), 8-14.

- Çeken, H., 2008, Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 293-306.
- Çelik, O. ve Çetiner, S., 2019, Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 121-131.
- Darby, J., Li, C. W. and Muscatelli, V. A., 2004, Political Uncertainty, Public Expenditure and Growth. *European Journal of Political Economy*, 20 (1), 153-179.
- Demez, S., Kızılkaya, F. ve Turan, İ., 2019, NİC Ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (14), 485-499.
- Demirgil, H., 2011, Politik İstikrarsızlık, Belirsizlik ve Makroekonomi: Türkiye Örneği (1970-2006). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31 (2), 123-144.
- Devereux, M. B. and Wen, J. F., 1998, Political Instability, Capital Taxation, and Growth. *European Economic Review*, 42 (9), 1635-1651.
- Dirks, M. and Schmidt, T., 2023, The Relationship Between Political Instability and Economic Growth in Advanced Economies: Empirical Evidence From A Panel VAR and A Dynamic Panel FE-IV. *Ruhr Economic Papers 1000*. 1864-4872. Erişim Bilgisi: <http://dx.doi.org/10.4419/96973166> [Erişim Tarihi 20.06.2023].
- Doğu, S., 2020, Demokrasi ve Ekonomik Özgürlüklerin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi: Malatya.
- Efeoğlu, R., 2019, Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi: Yükselen Ekonomiler Üzerinde Ekonometrik Bir Analiz, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi: Erzurum.
- Efeoğlu, R., 2021, İnsani Gelişmenin Ekonomik ve Politik Belirleyicileri: Panel Sıralı Nitel Tercih Analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 5 (2), 911-923.
- Erden, C., 2012, Kalkınma Teorileri, Günsoy, B. ve Erden, C., (Ed). *İktisadi Kalkınma*, Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayını. No: 1634.
- Erden-Özsoy, C. ve Tosunoğlu, B. T., 2017, GSYH'nin Ötesi: Ekonomik Gelişmenin Ölçümünde Alternatif Metrikler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), 285-301
- Erdoğan, S. ve Akalın, G., 2022, Türkiye'de Politik İstikrar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (61), 1-15.

- Eren, M. V., 2020, Nüfus Artışı ile Kalkınma Arasındaki İlişki: Sahra-Altı Afrika Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, (27), 141-158.
- Eser, E. Z., 2016, Ekonomik Özgürlükler ve Kalkınma, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi: Trabzon.
- Feng, Y., 2001, Political Freedom, Political Instability, and Policy Uncertainty: A Study Of Political Institutions and Private Investment in Developing Countries. *International Studies Quarterly*, 45 (2), 271-294.
- Geleri M., 2018, Politik istikrarsızlık ve ekonomik performans: Türkiye örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Isparta.
- Gençoğlu, P., Kuşkaya, S. ve Büyüknalbant, T., 2020, Seçilmiş OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Sürdürülebilirliğinin Panel Birim Kök Testleri ile Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 75 (4), 1283-1297.
- Georgiou, M. N., Kyriazis, N. and Economou, E. M., 2015, Democracy, Political Stability and Economic Performance. A Panel Data Analysis. *Journal of Risk and Control*, 2 (1), 1-19.
- Grochova, L. and Kouba, L., 2010, Political Instability and Economic Growth: An Empirical Evidence from The Baltic States. *Acta Universitatis Agriculturae Et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 59 (2), 81-911.
- Gür, T. H. ve Akbulut, H., 2012, Gelişmekte Olan Ülkelerde Politik İstikrarın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Sosyoekonomi Dergisi*, 17 (1), 281-300.
- Https1: Erişim Bilgisi <https://www.visionofhumanity.org/public-release-data/> [Erişim Tarihi: 05.05.2023]
- Https2: Erişim Bilgisi <https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2022/04/ICRG-Method.pdf> [Erim Tarihi: 07.05.2023]
- Https3: Erişim Bilgisi <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents#doc-intro> [Erişim Tarihi: 28.05.2023]
- Https4: Erişim Bilgisi [file:///C:/Users/Y%C3%B6netici/Downloads/pv%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Y%C3%B6netici/Downloads/pv%20(1).pdf) [Erişim Tarihi: 28.05.2023]
- Https5: Erişim Bilgisi: <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=147305> [Erişim Tarihi: 04.05.2023]
- Https6: Erişim Bilgisi <https://www.numbeo.com/cost-of-living/> [Erişim Tarihi: 05.05.2023]
- Https7: Erişim Bilgisi <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> [Erişim Tarihi: 05.05.2023]

- Https8: Erişim Bilgisi <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> [Erişim Tarihi: 05.05.2023]
- Https9: Erişim Bilgisi <https://En.Wikipedia.Org/Wiki/Mena> [Erişim Tarihi:15.05.2023]
- Https10: Erişim Bilgisi <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> [Erişim Tarihi:16.05.2023]
- Https11: Erişim Bilgisi <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks> [Erişim Tarihi:17.05.2023]
- Şanlısoy, S. ve Kök, R., 2010, Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25 (1), 101-125.
- Kalay, M. ve Çetin, D., 2016, Afrika Ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Büyüme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 5 (7), 2277-2290.
- Kalaycı, İ., 2011, Afrika'nın Melez Yüzü, 'MENA': Makro İktisadi Göstergelere ve Küresel Endekslere Göre 'Manası'. *Avrasya Etütleri*, 40 (2), 175-199.
- Kaplan, E. A., 2014, Politik İstikrarın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi: Ankara
- Karaman, Y., 2016, Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen Sosyoekonomik Faktörlerin Mekânsal Analizi: Avrasya Örneği, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi: Kütahya.
- Kartal, G., 2018, Orta Doğu Ülkelerinde Politik İstikrarsızlık, Enerji Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi: Nevşehir.
- Kartal, G. ve Öztürk, S., 2017, Türkiye'de Politik İstikrarsızlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (4), 250-270.
- Kasper W., 2007, İktisadi Özgürlük ve Gelişme. Çeviren: Bahadır Akın. Ankara: Liberte yayınları.
- Khafaga, R. H. and Albagoury, S. H, 2022, Political Instability and Economic Growth in Ethiopia: An Empirical Analysis. *Journal of Social and Political Sciences*, 5 (1), 20-31.
- Masry, M., 2015, The Role of Political Stability in Achieving Economic Development. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6 (16), 134-154.
- Naleef, M. ve Masih, M., 2018, Impact of Political Instability on Economic Growth, Exchange Rates and Unemployment: Malaysian Evidence. *MPRA Paper* No. 111652. Erişim Bilgisi <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/111652/> [Erişim Tarihi: 20 Haziran 2023].

- Nazeer, A. M. and Masih, M., 2017, Impact of Political İnstability on Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence From Malaysia. *Munich Personal RePEc Archive*. 1-19
- North C. D., 2010, Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans. Çeviren: Gül Çağalı Güven. İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Omri, A., Shahbaz, M., Chaibi, A. and Rault, C., 2015, A panel analysis of the effects of oil consumption, international tourism, environmental quality and political instability on *economic growth in MENA region* No. 2015-613. Erişim Bilgisi: <https://ideas.repec.org/p/ipg/wpaper/2015-613.html> [Erişim Tarihi: 21.06.2023]
- Özdemir, V., 2014, Türkiye'de Planlı Dönemde Kalkınma Stratejileri. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.1-27
- Özsağır, A., 2013, Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (4), 759-773.
- Öztürk, H., 2004, Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması (1950-2003), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Isparta.
- Öztürk, S. ve Çelik, K., 2009, Terörizmin Türkiye ekonomisi üzerine etkileri. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 85-106.
- Parlakaylıdız, F. M., 2015, Makro Ekonomik ve Politik İstikrarsızlığın Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Latin Amerika Örneği. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 1-11.
- Pehlivan, H., 2009, Politik İstikrar ve Ekonomik Performans: Ampirik Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi: Ankara
- Pesaran, M. H., 2004, General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels *Economic Studies and ifo Institute, Working Paper Series. No: 1229*. 1-40.
- Pesaran, M. H., 2007, A Simple Panel Unit Root Test İn The Presence Of Cross-Section Dependence. *Journal Of Applied Econometrics*, 22 (2), 265-312.
- Sandalcılar, A. R. ve Ayran- Cihan, K., 2018, Türkiye’de İthalatın, İktisadi Büyümenin ve Elektrik Tüketiminin İhracat Üzerindeki Etkilerinin Analizi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7 (14), 25-37.
- Shabbir, G., Anwar, M. and Adil, S., 2016, Corruption, Political Stability and Economic Growth. *The Pakistan Development Review*, 55 (4), 689-702.
- Şanlısoy, S., 2010, Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Süreç Politikaları Etkileşimi. *Sosyoekonomi dergisi*, (2), 191-214.

- Şen. M. A., 2016, Politik İstikrar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Afyonkarahisar.
- Şimşek, T., 2015, Politik İstikrarsızlık Çerçevesinde Politika ve İktisat Etkileşimi. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives* 3 (2), 39-54.
- Takım, A., 2010, Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 315-330.
- Tang, C. F. ve Abosedra, S., 2014, The Impacts of Tourism, Energy Consumption and Political İnstability on Economic Growth in The MENA Countries. *Energy Policy*, 68, 458-464.
- Taştekin, A., 2018, Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Stratejileri ve Bölge İdareleri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1 (1), 69-83.
- Tosun, M. U., Guran, M. C. ve Ulucan, A., 2008, The Political İnstability, Investment Profile and The Macroeconomic Performance of The Middle East & North Africa (MENA) Region. *Problems and Perspectives in Management*, 6 (2), 31-38.
- Tuna, F. ve Terzioğlu, Ç. H., 2022, Jeopolitik Risklerin Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21 (4), 1989-2003.
- Qureshi, N. M., Ali. K. ve Khan, R. I., 2010, Political İnstability and Economic Development: Pakistan Time-Series Analysis. *International Research Journal of Finance and Economics*, (56) 179-192.
- Yakubu, Z., Loganathan, N., Mursitama, T. N., Mardani, A., Khan, S. A. R. and Hassan, A. A. G., 2020, Financial Liberalisation, Political Stability, and Economic Determinants of Real Economic Growth in Kenya. *Energies*, 13 (13), 3426.
- Yalçinkaya, Ö. ve Kaya, V., 2017, Politik İstikrarın/İstikrarsızlığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Dünyanın En Büyük İlk Yirmi Ekonomisi Üzerinde Bir Uygulama 1996-2015. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13 (2), 277-298.
- Yavilioğlu, C., 2002a, Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 59-77

- Yavilioğlu, C., 2002b, Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (2), 49-70.
- Yılmaz, A., 2019, Politik İstikrar Endeksi – Ekonomik Göstergeler Arasındaki Etkileşim: Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler İçin Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Yiğit, E., 2021, D-8 Ülkelerinde Politik İstikrarsızlığın Ekonomik Büyümeye Etkisi: Nedensellik Analizi. *Enderun*, 5 (1), 79-87.
- Yulu, M. S., 2007, Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmasında Çok Uluslu Şirketlerin Etkileri: Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye Örneği (1980–2005), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Kars.
- Yücel, F. ve Ata Y. A., 2006, Bölgesel Kalkınma Stratejileri Açısından Fuarlılık: Birinci ve İkinci Çukurova Sanayi ve Ticaret Fuarlarının Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (1), 505-522.
- Zouhaier, H. ve Kefi, M. K., 2012, Interaction Between Political Instability And Investment. *Journal of Economics and International Finance*, 4 (2), 49-54